

Рођак Понс: књига друга, 1935.

Садржај

I

Рођак Понс (књига друга)

II

Матора девојка

821.133.

1-31

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК
ОДАБРАНА ДЕЛА

УРЕДНИК

РАДОЈЕ Л. КНЕЖЕВИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1935

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК

ОДАБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XVII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
РАДОЈЕ Л. КНЕЖЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

8²
840-31
146-64/47

СЛИКЕ ИЗ ПАРИСКОГ ЖИВОТА

СИРОМАШНИ РОЂАЦИ:

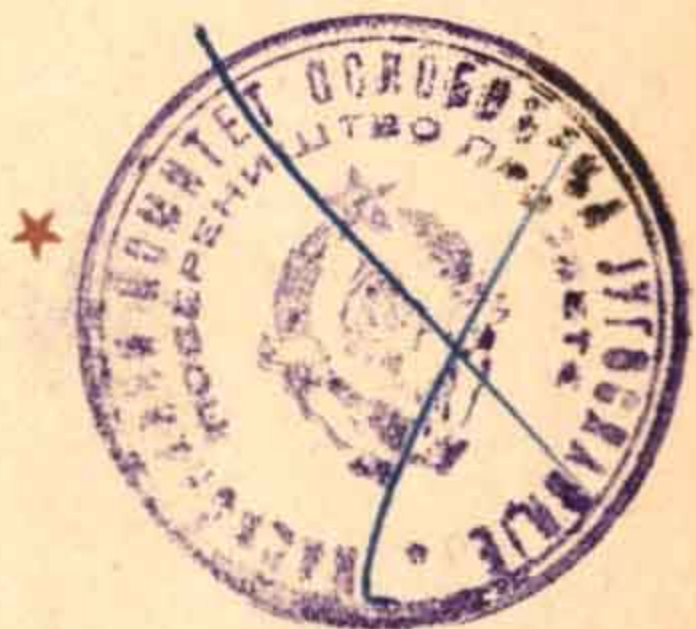
РОЂАК ПОНС

КЊИГА ДРУГА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕЛА
ОЛГА КОСАНОВИЋ

182

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

САДРЖАЈ

	Стр.
I	
<i>Рођак Понс</i> (књига друга)	7
II	
<i>Матора девојка</i>	107

И. 56. 7.644

Рођак Понс

Књига друга

— Превела Олга Косановић —

Посета г-ђице Елојзе Бризту, у десет и по часова увече, изгледала је Сиботовици сасвим природна; али се толико уплашила да играчица не каже о хиљадарки коју је Годисар дао, да је првакињу балета пратила обасипајући је учтивошћу и ласкањем као неку владарку.

— Ах! драга моја, ви сте много лепши на свом земљишту него у позоришту, рече Елојза пењући се уз степенице. Саветујем вам да останете у вашој служби.

Елојза, коју је на колима довео Бигзиу, њен пријатељ по срцу, била је раскошно одевена, јер је ишла на вечерњу забаву Маријете, једне од најславнијих првакиња Опере. Г. Шапулоу, бившем гомбару из улице Сен-Дени, кирајцији с првог спрата, који се с ћерком враћао из Амбиги-Комик, засенуле су очи, као и његовој жени, наишавши на својим степеницама на такво одело и тако лепо створење.

— Ко је то, госпођо Сибо? запита г-ђа Шапуло.

— Нико и ништа!... једна скакачица која се свако вече може видети готово гола за четрдесет суа... одговори вратарка на уво бившој гомбарки.

— Викторина, рече г-ђа Шапуло својој кћери, дете моје, пусти госпођу да прође!

Те речи преплашене мајке Елојза разумеде и окрете се:

— Ваша кћи је дакле, госпођо, гора него труд, кад се бојите да се не запали ако ме додирне?...

Елојза љубазно погледа г. Шапулоа, смешећи се.

— Богме је врло лепа изван позорнице! рече г. Шапуло оставши на одморишту.

Г-ђа Шапуло уштину свога мужа да је морао јаукнути, и гурну га у стан.

— Ово је тек други спрат, рече Елојза, а изгледа као четврти.

— Госпођица је међутим научила да се пење, рече Сиботовица отворивши врата од стана.

— Дакле, стари мој, рече Елојза ушавши у собу где је видела сиротог музичара опруженог, бледог и измршавелог лица, никако не ваља? Сви се у позоришту брину за вас; али ви знате, и поред доброг срца, сваки има свој посао, и не налази ни часа да обиђе своје пријатеље. Годисар сваки дан говори да дође овамо, а свако јутро нагрну бриге око администрације. Ипак вас сви ми волимо...

— Госпођо Сибо, рече болесник, учините ми задовољство да нас оставите с госпођицом, ми имамо да говоримо о позоришту и о мом капелничком месту... Шмуке ће већ отпратити госпођу.

Шмуке, на један Понсов знак, изведе Сиботовицу и метну резу.

„Ах! тај немачки кретен! ето, и он се покварио!... помисли Сиботовица чувши тај значајан звук; г. Понс га учи тим страхотама... Али ћете ми плати-

ти за то... мислила је Сиботовица силазећи. Па нека! ако им ова комедијашица каже за хиљадарку, ја ћу им рећи да је то позоришна лакрдија.”

И она седе код узглавља Сибовљева, који се жалио да има ватру у стомаку, јер му је Ремонанк, у отсуству његове жене, био дао да пије.

— Драго дете, рече Понс играчици док је Шмуке пратио Сиботовицу, само у вас имам поверења да ми изберете једног бележника, поштеног човека, који би дошао сутра ујутру тачно у девет и по часова да прими мој тестамент. Ја хоћу све своје имање да оставим моме пријатељу Шмукеу. Ако стану гонити тог сиротог Немца, ја рачунам на тога бележника да га посаветује, да га брани. Ето зашто желим бележника врло уваженог, врло богатог, изнад обзира пред којима попуштају људи од закона. Немам вере у Бертијеа, наследника Кардовљева, а ви који познајете толики свет...

— Ех! имам оно што ти треба! одговори играчица: бележник Флорине, грофице ди Бриел, Леополд Анкен, честит човек који не зна шта је то јавна жена! То је као неки поочим, добар човек који вам не да да правите глупости с новцем који зарадите; ја га зovem балетски отац, јер свима мојим пријатељицама проповеда начела штедње. Прво и прво, он има, драги мој, шездесет хиљада франака прихода, осим своје канцеларије. Затим, он је бележник као што су некад били бележници! Он је бележник и кад иде, и кад спава; требало је да ствара само мале бележнике и бележниковице... Украт-

ко, то је тежак и педантан човек; али то је човек који не попушта ни пред каквом силом кад је на дужности... Никад није имао крадљивце, то је фосилни отац породице! и то жена обожава, и не вара га, ма да је бележничка жена... Шта ћеш! међ бележницима нема бољег у Паризу. То је патријарх; није смешан ни занимљив као што је био Кардо с Малагом, али то неће никад умаћи као онај мали што је живео с Антонијом! Послаћу мога човека сутра ујутру, у осам часова... Можеш мирно да спаваш. Пре свега, ја се надам да ћеш ти оздравити и да ћемо још слушати твоју лепу музику; али, најзад, видиш, живот је врло жалостан, предузимачи циганче, краљеви цицијаше, министри интервенишу, богати људи цимријају... Уметници немају више овога! рече она ударивши се по срцу, време да човек умре... Збогом, стари!

— Пре свега, Елојза, тражим да строго чуваш тајну.

— То није позоришна ствар, рече она, то је светиња за једну уметницу.

— Ко је твој господин, мала?

— Кмет твога кварта, г. Бодоаје, човек исто тако глуп као покојни Кревел; јер, ти знаш, Кревел, један од бивших Годисаревих командитора, умро је пре неколико дана а није ми ништа оставио, ни теглу помаде. То ме је и навело да ти кажем да наше време изазива гађење.

— А од чега је умро?

— Од своје жене!... Да је остао са мном, још би

живео! Збогом, добри мој стари! Ја ти говорим о цркавању, јер ћу те видети кроз петнаест дана како се шеташ по булеварима и њушкаш лепе мале реткости, јер ти ниси болестан, очи су ти живље него што сам их икад видела...

И играчица оде, сигурна да ће њен штићеник Гаранжо заувек задржати капелнички штапић. Гаранжо је био њен блиски рођак... Сва су врата била отшкринута, и све породице, на ногама, одгледале су првакињу. То је био догађај у кући.

Фрезие, као они булдози који не пуштају комад где су заболи зубе, налазио се у вратарској соби, поред Сиботовице, кад је играчица прошла испод колских врата и тражила да јој се отвори. Он је знао да је тестамент написан, и дошао је да промотри вратаркино расположење; јер г. Троњон, бележник, није хтео да каже ни речи о тестаменту, ни Фрезиеу, ни Сиботовици. Наравно, човек од закона погледа играчицу и реши се да искористи ту посету *in extremis*.

— Драга госпођо Сибо, рече Фрезие, ово су за вас судбоносни часови.

— Ах, да!... рече она, јадни мој Сибо! кад помислим да он неће уживати у ономе што бих ја могла имати...

— Треба дознати да ли вам је г. Понс штогод оставио; једном речју, да ли сте у тестаменту или сте заборављени, рече Фрезие продужујући. Ја претстављам природне наследнике, и ви ћете само од њих нешто имати, у сваком случају... Тестамент је сво-

БИБЛИОТЕКА
УМ. ПРОВЕТЕ
НР СРБИЈЕ
БЕОГРАД

инв. о. 182

јеручан, те је, према томе врло споран... Знате ли где га је наш човек метнуо?

— У једну тајну фијоку писаћег стола, и узео кључ, одговори она; везао га је у чвор своје мараме, и метнуо мараму под јастук. Све сам видела.

— Је ли тестамент запечаћен?

— На жалост! јесте.

— Злочин је извући тестамент и уништити га, али је само преступ погледати га; и, у сваком случају, шта је то? грешнице које немају сведока! Има ли наш човек тврд сан?...

— Да; али кад сте ви хтели све да прегледате и да процените, требало је да спава као топ, а пробудио се... Међутим, видећу! Ујутру ћу отићи да сменим г. Шмукеа око четири сата, и, ако хоћете да дођете, имаћете тестамент десет минута на расположењу...

— Добро, ја ћу устати око четири сата, и закуцаћу сасвим лагано...

— Г-ђица Ремонанк, која ће ме замењивати крај Сибоа, биће обавештена, и повући ће за канап; али куцајте на прозор, да не бисте кога пробудили.

— Онда тако, рече Фрезие; биће осветљено, је ли те? једна свећа, то ће ми бити довољно...

У поноћ, сиромах Немац седео је у наслоњачи, сломљен од бола, и посматрао Понса, чије се згрчено лице, као у самртника, опуштало после толиког умора, да би човек помислио сад ће издахнути.

— Ја мислим да ћу имати управо толико снаге да издржим до сутра увече, рече Понс филозофски.

Смртне муке ће, без сумње наићи, јадни мој Шмуке, сутра на ноћ. Чим оду бележник и два пријатеља, ти ћеш отићи по нашег доброг опата Дипланти, свештеника цркве св. Франсоа. Тај достојни човек не зна да сам болестан, а ја хоћу да се причестим сутра у подне...

Настаде дуга почивка.

— Бог није хтео да живот буде за мене онакав како сам ја сањао, продужи Понс. Ја бих толико волео жену, децу, породицу!... Да ме воле неколико бића, у једном куту, била би сва моја амбиција! Живот је горак за свакога, јер видео сам да људи имају све што сам ја толико узалуд желео, и да се не осећају срећни... На крају мога живота, добри Бог је дао да нађем неочекивану утеху поклонивши ми пријатеља као што си ти!... И ја немам себи да пребацам да те нисам добро познао или да сам те рђаво оценио, добри мој Шмуке; ја сам ти дао своје срце и сву снагу своје љубави... Не плачи, Шмуке, или ћу да ућутим! а за мене је тако пријатно да ти говорим о нама... Да сам те слушао, ја бих живео. Оставио бих свет и своје навике, и не бих задобио смртне ране. Најпоследње, хоћу само о теби да се побринем...

— К р е ж и ж !

— Немој ми противуречити, слушај ме, драги пријатељу... Ти си безазлен, простодушан као дете од шест година које никад није остављало мајку, то заслужује поштовање; изгледа ми да се сам Бог мора бринути за створења која личе на тебе. Међутим,

људи су тако рђави, да те ја морам обезбедити од њих. Ти ћеш дакле изгубити твоје племенито повеће, твоју свету лаковерност, ону љупкост чистих душа која припада само генијалним људима и срцима као што је твоје... Ти ћеш ускоро видети како г-ђа Сибо, која је добро на нас мотрила кроз отвор отшкринутих врата, долази да узме лажни тестамент... Држим да ће та несрећница извршити свој поход ујутру, кад буде мислила да ти спаваш. Слушај ме добро, и управљај се дословце по мојим упутствима... Чујеш ли ме? запита болесник.

Шмуке, сломљен од бола, обузет страшном дрхтавицом, завалио је главу на наслон од наслоњаче и изгледао онесвешћен.

— Та, чујем де! али га о та зи на тв е ста горага от мене... Исклета ми та убатам у кроп з допом!... рече Немац, кога је бол смрвио.

Он се приближи Понсу, узме му једну руку коју стави међу своје две, и тако је у души читао усрдну молитву.

— Шта ти то мрмљаш, на немачком?

— Молио сам Пока та наз сајетно бософе зепи!... одговори он просто, пошто је свршио своју молитву.

Понс се с муком саже, јер је у јетри осећао неиздржљиве болове. Могао се савити до Шмукеа и пољуби га у чело, изливши своју душу као благослов на то биће слично јагњету које се одмара код ногу Божјих.

— Хајде, слушај ме, добри мој Шмуке, треба послушати самртнике...

— З л у ш а м !

— Из твоје собе прелази се у моју кроз мала врата код твоје постеље, која води у један мој кабинет.

— Та, али до је сагрчено зликама.

— Ти ћеш их раскрчити за тренутак, без много лупања!...

— Та...

— Ослободи пролаз с обе стране, код тебе као и код мене; затим ћеш оставити врата отшкринута. Кад Сиботовица дође да те замени крај мене (она је у стању да ујутру дође сат раније) ти ћеш, као обично, отићи да спаваш, и изгледаћеш врло уморан. Гледај да изгледаш као да си заспао... Чим се она намести у наслоњачу, прођи кроз твоја врата и остани на стражи, ту, отшкринувши малу муслинску завесу ових стаклених врата, и добро гледај шта ће се догађати... Разумеш?

— Расумео сам де: ди мизлиш та че да лобуша збалиди дездаменд...

— Не знам шта ће радити, али сам сигуран да је после тога нећеш више сматрати за анђела. А сад ми свирај нешто, развесели ме каквом твојом импровизацијом... То ће те забавити, одагнаће ти црне мисли, и ти ћеш ми ову тужну ноћ испунити твојим песмама...

Шмуке седе за клавир. На томе земљишту, и после неколико тренутака, музичко надахнуће, пот-

стакнуто подрхтавањем бола и раздражењем које је он изазвао, однесе доброга Немца, по обичају, изван светова. Он је налазио узвишене теме по којима је везао фантазије извођене час с болом и рафаелским савршенством Шопеновим, час са жаром и дантеовском величанственошћу Листовом, два музичка правца која се највише приближавају Паганинијевом. Извођење, дошавши до тог степена савршенства, доводи по изгледу извођача до висине песника, он је према композитору оно што је глумац према пијцу, божански тумач божанских ствари. Али, у тој ноћи, кад је Шмуке дао Понсу да унапред чује рајске концерте, ону дивну музику од које су светој Цецилији испадали инструменти из руку, он је био уједно Бетовен и Паганини, творац и тумач! Неисцрпан као славуј, узвишен као небо под којим он пева, разноврстан, лиснат као шума коју испуњава својим трилерима, он је себе превазишао, и бацио старога музичара који га је слушао у занос какав је Рафаело сликао, и због кога људи иду у Болоњу да га виде. Служавка кирајџија с првога спрата дошла је да моли Шмукеа, од стране њених господара, да заврши те оргије. Г-ђа, г. и г-ђица Шапуло били су се пробудили, нису више могли да заспе, и приметили су да је дан довољно дуг да вежба позоришну музику, и да у једној кући у Мареу не треба дрнкати по целу ноћ... Било је око три сата ујутру. У три и по, као што је предвиђао Понс, који изгледа да је чуо договор Фрезиеа и Сиботовице, вратарка се појави. Болесник баци на Шмукеа значајан по-

глед који је говорио: „Зар нисам погодио?“ и намести се као човек који дубоко спава.

Сиботовица је тако тврдо веровала у невиност Шмукеову, и то је једно од крупних средстава и разлог успеха свих лукавстава детињства, да није могла да га осумњити за лаж кад га је видела где прилази њој и говори јој у исти мах болно и весело:

— Имала је ајне здрашна ноч! Ћа-фолзги је пила уснемирен! Пио зам бриморан та звирам та ка умирим, и гирајџије з брви збрат бобели зузе та ме учуде! До је здрашно, јер до је биданје шифода мока бријадела. Даго зам уморан што зам звирао цела ноч, да зам малагзао от јудроз.

— И мом сиротом Сибоу је рђаво, и још један дан као јучерашњи, па му неће више бити помоћи!... Шта ћете! Божја воља!

— Фи сте ајн даго бождено зрце, ајне даго леба туша та, аго чига Зи-по умре, ми чемо шифети сајетно!... рече лукави Шмуке.

Кад прости и исправни људи почну да се претварају, они су ужасни, сасвим као деца, чије су замке разапете са савршенством које показују дивљаци.

— Дакле, синчићу, идите да спавате! рече Сиботовица; очи су вам тако уморне да су велике као песнице. Но! што би ме могло утешити кад изгубим Сибоа, била би помисао да ћу своје дане завршити

с једним тако добрим човеком као што сте ви. Не брините, избрусићу ја г-ђу Шапуло... Зар једна бивша ситничарка може да има такве захтеве?...

Шмуке оде на посматрање на место које је себи удесио.

Сиботовица је врата од стана оставила отшкринута, и Фрезие их је, пошто је ушао, сасвим тихо затворио кад се Шмуке повукао у своју собу. Адвокат се био снабдео једном упаљеном свећом и необично танком жицом, да би могао отпечатити тестамент. Сиботовица је тим лакше могла узети мараму где је кључ од писаћег стола био везан, и која се налазила под јастуком Понсовим, што је Понс намерно пустио да му марама вири испод јастука, и што је гледао да олакша Сиботовичину мајсторију, окренувши се зиду и у положају који је остављао пуну слободу да му се узме марама. Сиботовица оде право писаћем столу, отвори га, напрежући се да што мање лупа, нађе опругу од тајне фијоке, и отрча, с тестаментом у руци, у салон. Та околност је надражила Понсову радозналост у највећем степену. Док је Шмуке дрхтао од главе до пете, као да је извршио злочин.

— Вратите се на своје место, рече Фрезие примивши тестамент од Сиботовице, јер, ако се пробуди, треба да вас нађе тамо. Пошто је отпечатио коверт с вештином која је доказивала да му то није први покушај, Фрезие би обузет дубоким чуђењем читајући овај занимљив састав:

ОВО ЈЕ МОЈ ТЕСТАМЕНТ

„Данас, петнаестог априла, хиљаду осам стотина четрдесет пете, будући здрава духа, као што ће овај тестамент, састављен у договору с г. Троњоном, бележником, доказати; осећајући да морам ускоро умрети од болести од које болујем од првих дана месеца фебруара, морао сам, хотећи да распоредим моја добра, забележити моју последњу вољу, а то је ово:

„Увек су ме непријатно дирале неприлике које иду на штету ремек-дела сликарства, и које често повлаче њихову пропаст. Жалио сам лепе слике што су осуђене да увек путују из земље у земљу, и да се никад не смире на једном месту где би обожаваоци тих ремек-дела могли ићи да их виде. Увек сам мислио да би заиста бесмртне стране славних мајстора требало да буду народна својина, и без престанка изложена погледу народа, као што светлост, Божје ремек-дело, служи свој његовој деци.

„И како сам ја провео живот скупљајући и бирајући слике, које су славна дела највећих мајстора, како су те слике праве, без поправке ни пресликавања, ја нисам без туге мислио да ове слике, које су биле срећа мога живота, могу бити продате на лицитацији; да ће отићи, једне код Енглеца, друге у Русију, растурене као што су биле пре свога скупљања код мене; ја сам дакле решио, да их спасем те беде, као и богате оквире који им служе као венац и који су сви дела великих радника.

„Дакле, из тих побуда, ја дајем и завештавам краљу, да унесе као саставни део у Музеј Лувр, слике из којих се састоји моја збирка, с обавезом, ако се завештање прими, да се моме пријатељу Виљему Шмукеу да доживотна рента од две хиљаде четири стотине франака.

„Ако краљ као уживалац Музеја не прими ово завештање са овом обавезом, поменуте слике ће онда ући у завештање које остављам моме пријатељу Шмукеу и које сачињавају све вредности које имам, с обзиром да преда *М а ј м у н с к у г л а в у* од Гоје моме рођаку претседнику Камизоу; слику *Ц в е њ е* од Абрахама Мињона, састављено од лала, г. Троњону, бележнику, кога именујем за свога извршиоца тестаментa, и да исплаћује двеста франака прихода г-ђи Сибо, која ми води кућу већ десет година.

„Најпосле, мој пријатељ Шмуке даће *С п у ш т а њ е* с к р с т а од Рубенса, скицу његове славне слике у Анверсу, мојој парохији, да се њоме украси једна капела, из захвалности за његову доброту г. свештенику Дипланти, коме дугујем што могу да умрем као хришћанин и као католик.” Итд.

— То је пропаст! помисли Фрезие, пропаст свих мојих нада! Ах! почињем веровати све што ми је претседниковица рекла о пакости овог старог уметника! . . .

— Дакле? запита Сиботовица, која наиђе.

— Ваш господин је чудовиште, све оставља Државном музеју. А против Државе се не може водити

спор! . . . Тестамент је необорив. Ми смо покрадени, упропашћени, опљачкани, убијени! . . .

— Шта је мени дао? . . .

— Двеста франака доживотне ренте . . .

— Лепо признање! . . . Та то је савршен кретен! . . .

— Идите да видите, рече Фрезие; ја ћу да вратим тестамент вашег кретена у коверт.

Чим је Сиботовица окренула леђа, Фрезие брзо стави лист беле хартије на место тестаментa, који метну у џеп; затим понова запечати коверт с толико способности, да показа печат г-ђи Сибо кад се она врати, запитавши је да ли може да примети и најмањи траг извршене радње. Сиботовица узе коверт, опипа га, осети да је пун, и дубоко уздахну. Надала се да ће Фрезие сам спалити ту кобну хартију.

— Па? шта да радимо, драги господине Фрезие? запита она.

— Ах! то је ваша ствар! Нисам ја наследник; али, кад бих имао и најмања права на ово, рече он показујући збирку, добро знам шта бих радио . . .

— То вас и питам . . . рече Сиботовица доста блесаво.

— Има ватре у камину . . ., одговори он уставши да пође.

— Заиста, само ви и ја знаћемо за то! . . . рече Сиботовица.

— Никад се не може доказати да је тестамент постојао! прихвати човек од закона.

— А ви?

— Ја?... Ако г. Понс умре без тестаментa, ја вам осигуравам сто хиљада франака.

— А, јест! рече она, обећавају вам се златна брда, а, кад се добију ствари, кад треба платити, цицијаши се као...

Она застаде на време, јер је хтела до говори Фрезиеу о Ели Магусу...

— Ја бежим! рече Фрезие. Не треба, због вас, да ме ко види у стану; али ћемо се наћи доле, у вашој соби.

Пошто је затворила врата, Сиботовица се врати, с тестаментом у руци, тврдо решена да га баци у ватру; али кад уђе у собу и упути се камину, она осети да је неко ухвати за обе руке. Виде себе између Понса и Шмукеа, који су се обојица били наслонили на преграду с обе стране врата.

— Ах! викну Сиботовица.

Она паде лицем напред, у страшном грчењу, стварном или изиграваном, никад се није сазнала истина. Тај призор је произвео такав утисак на Понса, да га обузе самртничка слабост, и Шмуке остави Сиботовицу на земљи да би метнуо Понса у постељу. Два пријатеља су дрхтала као људи који, у извршењу једне мучне воље, превазилазе своју снагу. Кад је Понс легао и кад се Шмукеу мало повратила снага, он чу јецање. Сиботовица је, на коленима, горко плакала и пружила руке двојници пријатеља преклињући их врло изразитом пантомимом.

— То је из чисте радозналости! рече она видећи да је предмет пажње двојице пријатеља, добри мој

господине Понсе! то је женска мана, знате! Али нисам знала како да прочитам ваш тестамент, и понела сам га натраг!

— Отласиде! рече Шмуке, који се усправио на ногама и порастао свом величином свога гнева. Фи зте ајн чутофиште! фи zde богушали та упиједе мој топри Бонз. Он има брафо! фи zde фише неко чутофиште, фи zde брогледи!

Сиботовица, видећи ужас оцртан на лицу безазленог Немца, устаде гордо као Тартиф, баци на Шмукеа поглед од кога он задрхта и изиђе, одневши под хаљином једну изванредну сличицу од Мецуа којој се Ели Магус дивио и за коју је казао: „То је прави дијамант!” Сиботовица нађе у својој соби Фрезиеа, који ју је чекао, надајући се да ће она спалити коверт и белу хартију којом је заменио тестамент; врло се зачудио кад је угледао своју клијенткињу уплашену и запрепашћена лица.

— Шта се десило?

— Десило се, драги господине Фрезие, да сте под изговором да ми дајете добре савете и упутства, учинили да заувек изгубим моје приходе и поверење те господе...

И она се завитла у онај вихор речи у коме је била мајстор.

— Не говорите празне речи, узвикну суво Фрезие зауставивши своју клијенткињу. На ствар! на ствар! и живо.

— Дакле, ево како се то догодило.

Она исприча догађај као што се догодио.

— Ништа нисте због мене изгубили, одговори Фрезие. Та су два господина сумњала у ваше поштење, пошто су вам разапела замку; они су вас чекали, уходили!... Ви ми не кажете све..., додаде пословни човек бацивши тигровски поглед на вратарку.

— Ја! да вам нешто кријем!... после свега што смо заједно радили!... рече она дрхћући.

— Али, драга моја, ја нисам ништа кривично урадио! рече Фрезие, испољавајући тако намеру да порекне своју ноћну посету код Понса.

Сиботовица осети да јој коса пали лобању, и њу обузе ледена хладноћа.

— Како?... рече она узверено.

— Кривица је, ето, пронађена!... Ви можете бити оптужени за крађу тестаментa, одговори хладно Фрезие.

Сиботовица учини један покрет у коме се огледао ужас.

— Умирите се, ја сам ваш саветодавац, настави он, хтео сам само да вам докажем колико је лако, на један или други начин, остварити оно што сам вам говорио. Но! шта сте то урадили да се тај тако простодушан Немац сакрије у собу без нашег знања?...

— Ништа, то је онај догађај од пре неког дана, кад сам ја тврдила да се г. Понсу привиђа. Од тога дана, та два господина су се сасвим променили према мени. Тако сте ви узрок свој мојој несрећи, јер,

ако сам изгубила власт над г. Понсом, била сам сигурна у Немца, који је говорио да ће се оженити са мном, или да ће ме узети код себе, што је свеједно!

Тај је разлог био тако вероватан, да је Фрезие био принуђен да се њиме задовољи.

— Не бојте се ништа, продужи он, ја сам вам обећао приход, и одржаћу реч. Досад је све у тој ствари била само претпоставка; сад, она вреди новаца... Ви нећете имати мање од хиљаду двеста франака доживотне ренте... Али треба, драга госпођо Сибо, да слушате моје наредбе и да их паметно вршите.

— Хоћу, драги господине Фрезие, рече с понизном савитљивошћу вратарка, сасвим укроћена.

— Дакле, збогом, одговори Фрезие, остављајући вратарски стан и носећи опасни тестамент.

Он се врати кући сав радостан, јер је тај тестамент био страшно оружје.

„Имаћу, мислио је, добро јемство против нечасних намера г-ђе претседниковице де Марвил. Ако јој падне на ум да не одржи реч, изгубиће наследство.”

У зору, Ремонанк, пошто је отворио дућан и оставио сестру да га чува, дође, као што је уобичајно од пре неколико дана, да види како је његов добри пријатељ Сибо, и нађе вратарку где посматра слику од Мецуа, питајући се како једна насликана дашчица може да вреди толико новаца.

— Ах! ах! рече он гледајући преко Сиботовичина рамена, то је једина за коју је г. Магус жалио

што је нема; он каже да са том стварчицом ништа не би недостајало његовој срећи.

— Шта би он за њу дао? запита Сиботовица.

— Па, ако ми обећате да ћете се удати за мене прве године ваше жалости, одговори Ремонанк, ја се обавезујем да добијем двадесет хиљада франака од Ели Магуса, а ако ме одбијете, нећете никад моћи да продате ту слику преко хиљаду франака.

— А зашто?

— Па ви ћете морати да потпишете признаницу као сопственица, и онда ћете имати парницу с наследницима. Ако будете моја жена, ја ћу је продати г. Магусу; од једног се трговца не тражи ништа друго осим да запише у своју књигу продаје, а ја ћу написати да ми је г. Шмуке продао. Хајде, метните ви само ту слику код мене... Ако ваш муж умре, вама би могли чинити много неприлика, а ником неће изгледати чудно да ја код себе имам једну слику... Ви ме добро познајете. Уосталом, ако хоћете, ја ћу вам написати признаницу.

У кривичним околностима у којима је била изненађена, лакома вратарка пристаде на тај предлог, који ју је занавек везао за телалина.

— Имате право, донесите ми ваше писмено, рече она затворивши слику у фијоку једног ормана.

— Сусетко, рече телал тихо, повукавши Сиботовицу прагу, ја добро видим да нећемо спасти нашег јадног пријатеља Сибоа; доктор Пулен је синоћ изгубио наду, и говорио да неће преживети дан... То је велика несрећа! Али, на крају крајева, ваше место

и није било овде... Ваше је место у једном лепом дућану с реткостима на Капуцинском булевару. Знаете ли да сам ја за ово десет година зарадио скоро сто хиљада франака, и да се, ако ви једног дана будете имали толико, обавезујем да вам створим лепо богатство... ако будете моја жена... Ви бисте били газдарица... а служила би вас моја сестра, која би водила кућу, и...

Заводника прекиде болно јечање малога кројача, чији је ропак почињао.

— Одлазите, рече Сиботовица, ви сте чудовиште кад ми говорите о тим стварима док мој јадни човек умире у оваквом стању...

— Ах! то је зато што вас волим, рече Ремонанк; све бих пореметио да вас добијем.

— Да ме волите, ништа ми не бисте говорили у овом тренутку, одговори она.

И Ремонанк се врати кући, сигуран да ће се оженивати Сиботовицом.

Око десет часова, на кућним вратима била је читава гужва, јер је г. Сибо примао причест. Сви Сибовљеви пријатељи, настојници кућа, вратари из Нормандиске улице и суседних улица, напунили су вратарску собу, свод од капије и простор пред кућом. Онда нико није обратио пажњу на г. Леополда Анкена, ни на Шваба, ни на Брунера, који су могли доћи до Понса а да их г-ђа Сибо не види. Вратарка суседне куће којој се бележник обратио да дозна на ком спрату станује Понс, показа му стан. Што се тиче Брунера, који је дошао са Швабом, он је већ

долазио да види Понсов музеј, и прође без речи, показавши пут своме ортаку... Понс је изрично поништио свој јучерашњи тестамент и одредио Шмукеа за наследника своје целокупне имовине. Кад церемонија би једном завршена, Понс, пошто је захвалио Швабу и Брунеру и живо препоручио г. Леополду Анкену Шмукеове интересе, толико се осети слабим услед утрошене снаге на ноћашњи догађај са Сиботовицом и у том последњем чину друштвеног живота, да Шмуке замоли Шваба да оде и обавести опата Диплантиа, јер он није хтео да оставља постељу свога пријатеља, а Понс је захтевао да се причести.

Седећи код ногу постеље свога мужа, Сиботовица, коју су уосталом два пријатеља избацила, није се бринула о Шмукеову ручку; али догађаји тога јутра, гледање како се Понс предано бори с душом и херојски умире, толико су стегли срце Шмукеу, да није ни осетио глад.

Ипак, око два сата, како није видеела старога Немца, вратарка, колико из радозналости толико и из користољубља замоли Ремонанкову сестру да оде да види треба ли Шмукеу штогод. У том истом тренутку, опат Дипланти, коме је сиромах музичар дао своју последњу исповест, вршио му је миропомазање. Г-ђица Ремонанк дакле поремети тај обред уза-стопним звоњењем. Али, како је Понс заклео Шмукеа да никога не пушта унутра, толико се бојао да га не покраду, Шмуке је пустио г-ђицу Ремонанк да звони, и она сиђе врло уплашена, и рече Сибо-

товици да јој Шмуке није отворио врата. Ову значајну околност Фрезие је добро уочио. Шмуке, који никад није видео никога да умире, осетиће све незгоде у којима се човек налази у Паризу кад има неког мртваца на врату, нарочито кад је без помоћи, без заступника и ослонца. Фрезиеу, који је знао да истински ожалошћени сродници тада изгубе главу, и који је од јутра, после доручка, стражарио у вратаркином стану, у сталном договору с доктором Пуленом, паде на ум да он сам управља свим кретањем Шмукеовим.

Ево како су два пријатеља, доктор Пулен и Фрезие, поступили да постигну тај важан резултат.

Црквењак цркве св. Франсоа, стари стакларски трговац, по имену Кантине, становао је у Орлеанској улици, у кући која се сучељавала с кућом доктора Пулена. А г-ђу Кантине, разводницу за издавање столица, бесплатно је лечио доктор Пулен, за кога ју је природно везивала захвалност и коме је често причала све несреће свога живота. Пар клешта, који је сваке недеље и празника ишао на службу у цркву св. Франсоа, био је у добрим односима с црквењаком, вратаром, служитељем код свете водиче, речју с оном црквеном војском званом у Паризу ниже свештенство којој верни дају и мале напојнице. Г-ђа Кантине је дакле познавала Шмукеа исто тако добро као што је и Шмуке њу познавао. Ту г-ђу Кантине болеле су две ране које су допуштале Фрезиеу да од ње начини слепо и нехотично оруђе. Млади Кантине, залуђен позориштем,

није хтео да иде црквеним путем, где би могао по-стати црквењак, и почињао је као статиста у Олимпском циркусу, водећи разуздан живот који је уцвелио његову мајку, чија је кеса често пресушувала од изнуђених зајмова. Затим је Кантине, одан пићу и лености, био принуђен да остави трговину због та два порока. Далеко од тога да се поправи, тај бедник је у своме позиву налазио хране за своје две страсти: није ништа радио, и пио је с кочијашима са свадба, с људима из погребних предузећа, с несрећницима који примају помоћ од свештеника, тако да је од подне имао зајапурено лице.

Г-ђа Кантине предвиђала је да ће у старе дане допасти беде, пошто је, говорила је, донела мужу дванаест хиљада франака мираза. Историја њених невоља, сто пута препричаваних доктору Пулену, наведе га на мисао да се њоме послужи не би ли се олакшало намештање г-ђе Соваж код Понса и Шмукеа, за куварицу и надничарку. Предложити г-ђу Соваж било је немогуће; јер је неповерење пара клешта постало претерано, и одбијање да се отворе врата г-ђици Ремонанк довољно је обавестило Фрезиеа у том погледу. Али је овој двојници пријатеља изгледало очевидно да ће побожни музичари слепо примити лице које би понудио опат Дипланти. Г-ђу Кантине би, по њиховом плану, пратила г-ђа Соваж; а Фрезиеова служавка, кад се једном увуче тамо, вредела би колико и сам Фрезие.

Кад опат Дипланти стиже под колску капију, њега за тренутак заустави гомила Сибовљевих пријатеља,

који су указивали пажњу најстаријем и најчувенијем настојнику куће тога кварта.

Доктор Пулен поздрави опата Диплантија, узео га на страну и рече му:

— Сад ћу да одем до тог сиротог г. Понса; он би се још могао извући; питање је само да га наговоримо да се подвргне операцији и вађењу камена који се образовао у жучној бешици; он се може напипати, и изазива запаљење које ће проузроковати смрт; а можда још има времена да се оперише. Требало би да ви употребите свој утицај код свога покајника и да га натерате да се подвргне тој операцији; ја одговарам за његов живот, ако се, за време њеног трајања не појави никакав несрећан случај.

— Чим однесем свети путир у цркву, вратићу се, рече опат Дипланти, јер и г. Шмукеово стање захтева верску помоћ.

— Чуо сам да је он сам, рече доктор Пулен. Тај добри Немац је јутрос имао неку малу распру са г-ђом Сибо, која већ десет година води кућу тој господи, и они су се завадили, само за време, без сумње; али не може остати без помоћи у околностима какве ће наступити. Било би милосрдно дело побринути се за њега. — Чујте, Кантине, рече доктор позвавши себи црквењака, питајте, Бога вам, вашу жену хоће ли да чува г. Понса и да спрема кућу г. Шмукеу, за неколико дана, на место г-ђе Сибо... која би, уосталом, и без те свађе, морала тражити замену. — То је једна честита жена, рече доктор опату Дипланти.

— Не би се могло боље изабрати, одговори добри свештеник, јер она има поверење цркве за наплату издавања столица.

После неколико тренутка, доктор Пулен је код узглавља постеље пратио напредовање самртних мука Понсових, кога је Шмуке узалуд молио да се дâ оперисати. На молбу јадног очајног Немца, стари је музичар одговарао само одречним знацима главе и покретима нестрпљења. Најзад, самртник прикупи снагу, баци на Шмукеа страшан поглед и рече му:

— Та остави ме да умрем на миру!

Шмуке замало не умре од бола; али он узе Понсову руку, лагано ју је љубио и држао међу својим двома рукама, покушавајући још једном да тако пренесе у њега свој сопствени живот. Онда доктор Пулен зачу звонце и оде да отвори врата опату Дипланти.

— Наш јадни болесник, рече Пулен, почиње да се отима из загрљаја смрти. Он ће издахнути за неколико часова; ви ћете без сумње послати једног свештеника да ноћас бди над њим. Али време је да се г. Шмукеу упути г-ђа Кантине и једна надничарка, он није у стању ма на шта да мисли, ја се бојим за његов разум, а овде се налазе ствари од вредности које треба да чувају поштене особе.

Опата Дипланти, доброг и честитог свештеника, без неповерења и лукавства, изненади истинитост примедба доктора Пулена; он је уосталом веровао у особине квартовног лекара; он даде знак Шмукеу да приђе да му нешто каже, стојећи на вратима са-

мртничке собе. Шмуке се није могао решити да остави Понсову руку, која се грчила и хватала за његову као да он пада у провалију и да хоће за нешто да се закачи да се не би откотрљао у њу. Али, као што се зна, самртници су подложни привиђењима која их гоне да се дочепају ма чега, као што људи, за време пожара, хватају да однесу најдрагоценије ствари, и Понс пусти Шмукеову руку да шчепа покривач и да га скупип око свога тела ужасним и значајним покретом тврдичења и хитње.

— Шта ће бити с вама, тако самим поред вашег мртвог пријатеља? рече добри свештеник Немцу који је тада пришао да га чује; ви немате више г-ђу Сибо.

— До је ајн чутофиште гоје је упила Бонз! рече он.

— Али треба вам неко крај вас, прихвати доктор Пулен, јер треба ноћас чувати мртваца.

— Ја чу ка чуфади, моличу зе Поку! одговори невини Немац.

— Али треба јести!... Ко ће вам сада кувати? рече доктор.

— Пол ми отусима абедид!... одговори Шмуке безазлено.

— Али, рече Пулен, треба отићи и пријавити смрт са сведоцима, треба свући тело, увити га и ушити у покров, треба ићи и у погребно предузеће и поручити погреб, треба хранити чуварку која ће чувати тело и свештеника који ће бдити: хоћете ли ви то сами радити?... Човек не умире као пас у престоници цивилизованог света!

Шмуке рашири уплашене очи, и њега обузе кратак наступ лудила.

— Али Бонз нече умреди!... ја чу ка збаста!...

— Ви не можете дуго остати да мало не проспавате, а ко ће вас онда заменити? јер треба се старати о г. Понсу, дати му да пије, правити лекове...

— Ах! до је издина!... рече Немац.

— Па лепо, прихвати опат Дипланти, ја мислим да вам пошаљем г-ђу Кантине, једну честиту и поштену жену...

Појединости о његовим друштвеним дужностима према мртвоме пријатељу толико су залудиле Шмукеа да је пожелео да умре с Понсом.

— То је право дете! рече доктор опату Дипланти.

— А јн т е д е! понови несвесно Шмуке.

— Хајде! рече свештеник, ја ћу говорити с г-ђом Кантине и послаћу вам је.

— Немојте се трудити, рече доктор, она је моја сусетка, а ја се враћам кући.

Смрт је као неки невидљиви убица против кога се самртник бори; у мукама, он добија последње ударце, покушава да их врати и отима се. Понс је био на том последњем ступњу, и присутни чуше је-чање помешано с јауцима. Шмуке, опат Дипланти и Пулен одмах дотрчаше постељи самртниковој. Од једном, Понс, погођен у својој животној снази последњом раном која пресеца везе између тела и душе, поврати се за неколико тренутака у савршен мир који прати ропац, дође себи, с ведрином смрти на

лицу, и погледа оне који су га окружавали с готово насмејаним изразом.

— Ах! докторе, било ми је врло тешко; али имате право, боље ми је... — Хвала, господине опате; питао сам се где је Шмуке!...

— Шмуке од синоћ није јео, а четири је сата! Ви немате више никога код вас, а било би опасно опет звати г-ђу Сибо...

— Она је способна за све, рече Понс испољавајући сав свој ужас при имену Сиботовичину. Истина је, Шмукеу треба неко, ко је сасвим поштен.

— Опат Дипланти и ја, рече онда Пулен, мислили смо на вас двојицу...

— Ах! хвала, рече Понс, ја нисам на то мислио.

— И он вам предлаже г-ђу Кантине...

— Ах! издавачицу столица! узвикну Понс. Да, то је красно створење.

— Она не воли г-ђу Сибо, продужи доктор, и лепо ће се бринути о г. Шмукеу...

— Пошаљите ми је, добри мој господине Дипланти, њу и њеног мужа, бићу спокојан. Овде се неће ништа украсти.

Шмуке је опет узео Понсову руку и држао је радостан, мислећи да му се здравље враћа...

— Хајдемо, господине опате, рече доктор; ја ћу брзо послати г-ђу Кантине; ја се у томе разумем: она можда неће затећи г. Понса живог.

Док је опат Дипланти наговарао самртника да узме за болничарку г-ђу Кантине, Фрезие је дозвоао себи издавачицу столица, и подвргао је своме поткупљи-

вачком разговору, лукавству своје каишарске моћи, којој се било тешко одупрети. И зато, г-ђа Кантине, сува и жута жена, великих зуба, хладних усана, затуцана несрећом, као многе жене из народа, спавши дотле да види срећу у најмањој дневној заради, убрзо пристаде да узме са собом г-ђу Соваж као надничарку. Фрезиеова служавка већ је била добила лозинку. Она је обећала да ће око два музичара изаткати мрежу од жице, и да ће мотрити на њих као што паук мотри на ухваћену муву. Као награду за свој труд, г-ђа Соваж имала је да добије дуваницу; тако је Фрезие нашао начина да се ослободи своје тобожње дадиље, и поставио крај г-ђе Кантине уходу и жандара у лицу Соважевице. Како је устан два пријатеља ишла једна соба за млађе и једна кујница, Соважевица је могла спавати у пољској постељи и кувати за Шмукеа. Баш кад су се појавиле жене које је довео доктор Пулен, Понс је пустио последњи уздах, а Шмуке то није ни опазио. Немац је још у својим рукама држао руку свога пријатеља, чија је топлота постепено одлазила; али војничка појава г-ђе Соваж толико га изненади својим држањем, да му измаче један преплашен покрет, на који је ова мушкобања била навикнута.

— Госпођа је, рече г-ђа Кантине, жена за коју одговара г. Дипланти; била је куварица код једног владике, она је оличено поштење, и куваће вам.

— Ах! можете гласно говорити! узвикну снажна и сипљива Соважевица, сиромах господин је мршав! . . . свршио је.

Шмуке јекну продирућим криком, осети ледену Понсову руку која се кочила, и остаде укочених очију, задржаних на Понсовим, од чијег би израза полудео, да није било г-ђе Соваж, која, без сумње навикнута на сличне призоре, приђе постељи држећи једно огледало; она га принесе уснама мртваца, и како никакво дисање није замаглило огледало, она живо растави Шмукеову руку од мртвачеве.

— Та, пустите је, господине, после је не бисте могли извући; ви не знате како ће се кости стврднути! То брзо иде, хлађење мртвих. Ако се мртац не опреми док је још млак, доцније му треба ломити удове. . .

Та је дакле страшна жена затворила очи јадном издахнулом музичару; затим са навиком болничарке, чији је занат упражњавала десет година, она свуче Понса, опружи га, приби му руке с обе стране тела, и навуче му покривач на нос, сасвим као што калфа прави завежљај у дућану.

— Треба један чаршав, да га завијемо; где да га нађемо? . . . запита Шмукеа, кога је овај призор ужаснуо.

Пошто је гледао како вера поступа с дубоким поштовањем са створењем намењеним за тако велику будућност на небу, ово је био бол који је кидао основе мисли, ова врста паковања где се с његовим пријатељем поступало као с неком стварју.

— Ратиде гаго очете! . . . одговори несвесно Шмуке.

То невино створење први пут је гледало како човек умире, и тај је човек био Понс, једини пријатељ, једино биће које га је разумело и волело! . . .

— Идем да питам г-ђу Сибо где су чаршави, рече Соважевица.

— Требаће један пољски кревет да ова жена легне, рече г-ђа Кантине Шмукеу.

Шмуке климну главом и бризну у плач. Г-ђа Кантине остави тога несрећника на миру; али после једног сата, она опет дође и рече му:

— Господине, имате ли новаца да нам дате да купујемо?

Шмуке окрете г-ђи Кантине поглед који би могао обезоружати најсвирепију мржњу; он показа бело, суво и ушиљено лице мртваца, као разлог који на све одговара.

— Усмиде зве, и остафите ме та блачем и та зе молим! рече он клекнувши.

Г-ђа Соваж је отишла да јави за Понсову смрт Фрезиеу, који на колима одјури код претседниковице да јој за сутра иште пуномоћије које му даје право да заступа наследнике.

— Господине, рече Шмукеу г-ђа Кантине на један сат после свога последњег питања, ишла сам да нађем г-ђу Сибо, која зна ваш ред, да ми каже где су ствари; али како је она изгубила г. Сибоа, она ме је изгрдила готово на мртво име. . . Господине, та слушајте ме! . . .

Шмуке погледа ову жену, која није ни сумњала колико је варварско њено понашање; јер су људи из

народа навикнути да без отпора подносе највеће душевне болове.

— Господине, треба платна за покров, треба новаца за пољски кревет, да легне она жена; и треба да се купе кухињски судови, чиније, тањира, чаше, јер ће доћи један свештеник да овде проведе ноћ, а ова жена не може баш ништа да нађе у кујни.

— Али, господине, понови Соважевица, и мени треба дрва, угља, да спремим вечеру, а не видим ништа! То уосталом није ништа чудно, пошто вам је Сиботовица све набављала. . .

— Али, драга госпођо, рече г-ђа Кантине, показујући Шмукеа који је лежао код ногу мртваца у стању потпуне неосетљивости, ви нећете да ми верујете, он ништа не одговара.

— Па лепо, мала моја, рече Соважевица, сад ћу вам показати како се ради у таквим случајевима.

Соважевица баци по соби поглед као што га бацају лопови да погоде скривнице где се мора налазити новац. Она оде право Понсову орману, извуче прву фијоку, виде кесу где је Шмуке метнуо остатак новца од продатих слика, и дође да га покаже Шмукеу, који даде несвестан знак пристанка.

— Ево новаца, мала моја! рече Соважевица г-ђи Кантине; ја ћу да га избројим, да узмем, и да купим све што треба, вина, јела, свећа, једном речи све, јер они немају ништа. . . Потражите ми у орману чаршав да увијемо тело. Лепо су ми рекли да је тај јадни господин припрост; али не знам шта му је, још је гори. То је као новорођенче, треба му сипати у уста јело. . .

Шмуке је гледао ове две жене и оно што раде, сасвим као што би их луд човек гледао. Сломљен од бола, утонуо у неко тако рећи каталептично стање, он није престајао да посматра, као опчињен, Понсово лице, чије су се црте пречистиле дејством савршеног мира смрти. Он се надао да ће умрети, и све му је било равнодушно. Собу би могао прогутати пламен, он се не би макао.

— Има хиљаду двеста педесет шест франака... рече му Соважевица.

Шмуке слеже раменима. Кад је Соважевица хтела приступити увијању Понса, и измерити чаршав на телу да би скројила покров и сашила га, настаде страшна борба између ње и сиротог Немца. Шмуке је сасвим личио на псето које уједа свакога ко хоће да дирне леш његовога господара. Соважевица, изишавши из стрпљења, дохвати Немца, метну га на једну наслоњачу и ту га је држала херкулском снагом.

— Хајде, мала, ушите мртваца у његов покров, рече она г-ђи Кантине.

Кад једном тај посао би завршен, Соважевица врати Шмукеа на његово место, код ногу постеље, и рече му:

— Разумете ли? требало је спаковати овог јадног човека за онај свет.

Шмуке поче плакати; две га жене оставише и одоше да заузму кујну, где саме за неколико тренутака донеше све ствари потребне за живот. Пошто је направила први рачун од триста шездесет франака,

Соважевица поче спремати вечеру за четири особе, и какву вечеру! Био је фазан, дебела гуска, као главно јело, омлет са слатким, салата од поврћа и уобичајена чорба у којој су сви састојци били у тако претераној количини, да је личила на пиктије од меса. У девет часова увече, свештеник, кога је опат послао да бди крај Понса, дође с Кантинеом, донесе четири воштанице и црквене свећњаке. Свештеник нађе Шмукеа где се опружио крај свога пријатеља у постељи држећи га чврсто загрљеног. Требао је уплив вере па да се Шмуке приволи да се растави од тела. Немац клече, а свештеник се угодно намести у наслоњачи. Док је свештеник читао молитве, и док је Шмуке, клечећи пред Понсовим телом, молио Бога да га неким чудом сједини с Понсом, да би били заједно сахрањени у гробу његовога пријатеља, г-ђа Кантине је била отишла у Тампл да купи пољски кревет и потпуну постељну опрему за г-ђу Соваж; јер се пљачкала кеса са хиљаду двеста педесет шест франака. У једанаест часова увече, г-ђа Кантине дође да види да ли Шмуке хоће што да презалогаци. Немац даде знак да га оставе на миру.

— Вечера вас чека, господине Пастело, рече онда издавачица столица свештенику.

Шмуке, оставши сам, насмеши се као лудак који се осетио слободан да испуни жељу равну жељи бремених жена. Он се баци на Понса и још једном га је држао чврсто загрљеног. У поноћ, свештеник се врати, и Шмуке, пошто би изгрђен, пусти Понса, и опет се поче молити. У зору, свештеник оде. У се-

дам часова ујутру, доктор Пулен љубазно дође да види Шмукеа, и хтеде га натерати да једе; али Немац одби.

— Ако сад не једете, осетићете глад кад се вратите, рече му доктор, јер треба да идете у општину са једним сведоком да јавите за смрт г. Понса, и да се то заведе.

— Ја! рече Немац уплашено.

— Него ко?... Ви се не можете тога ослободити, јер ви сте једино лице које га је видело кад је умро...

— Одзегле зу ми зе ноке, одговори Шмуке молећи за докторову помоћ.

— Узмите кола, одговори благо лицемерни доктор. Ја сам већ утврдио смрт. Тражите некога из куће да вас прати. Ове ће две госпође чувати стан у вашем отсуству.

Не може се замислити шта су та законска мучења за прави бол. То је да човек омрзне цивилизацију, да претпостави обичаје дивљака. У девет часова, г-ђа Соваж сведе Шмукеа доле, држећи га испод руке, и он је био принуђен, у фијакеру, да замоли Ремонанка да пође с њиме, да у Општини потврде Понсову смрт. Свуда, и у свему, показује се у Паризу неједнакост положаја, у овој земљи пијаној од једнакости. Та непоколебљива снага ствари испољава се чак до смртних случајева. У богатим породицама, какав рођак, пријатељ, помоћници уштеде уцвељенима те страшне појединости; али у томе, као и у

подели пореза, народ, пролетери без помоћи претрпе сву тегобу бола.

— Ах! ви потпуно имате право што га жалите, рече Ремонанк на један јаук који се измаче сиротом мученику, јер то је био један красан човек, један честит човек, који оставља једну лепу збирку; али знате ли, господине, да ћете се ви, који сте странац, наћи у великој незгоди, јер свуда говоре да сте ви наследник г. Понса.

Шмуке није слушао; он је био обузет таквим болом, да се приближавао лудилу. И душа, као и тело, има свој тетанос.

— И ви бисте добро учинили да овластите једног саветодавца, једног пословног човека.

— А ј н б о с л о ф н о к ч о ф е г а ! понови Шмуке несвесно.

— Видећете да ћете морати опуномоћити некога. На вашем месту, ја бих узео једног искусног човека, човека познатог у кварту, човека од поверења... Ја, у свима својим малим пословима, узимам Табароа, извршитеља... И, кад дате ваше пуномоћије његовом првом писару, нећете имати никакве бриге.

Та напомена, дело Фрезиеа, у дослуку с Ремонанком и Сиботовицом, урезала се у Шмукеову сећању; јер, у тренуцима кад се бол окамени, тако рећи, пошто му душа заустави рад, памћење прима све отиске које случај нанесе. Шмуке је слушао Ремонанка гледајући га оком тако потпуно лишеним памети, да телалин не рече више ништа.

— Ако остане тако блесав, помисли Ремонанк, ја ћу му моћи откупити све те старудије одозго за сто хиљада франака, ако је то његово. . . — Господине, ево нас у Општини.

Ремонанк је морао извести Шмукеа из фијакера и узети га под руку да га допрати до канцеларије за крштенице, венчанице и умрлице, и ту Шмуке упаде у једну свадбу. Шмуке је морао да чека на ред, јер писар је имао да уведе пет, шест смртних случајева. Ту је сиромах Немац морао претрпети Христове муке.

— Господин је г. Шмуке? рече један човек одевен у црно обративши се Немцу, запрепашћеном кад чу да га неко зове по имену.

Шмуке погледа тога човека са узвереним изразом који је имао док је одговарао Ремонанку.

— Бога вам, рече телалин непознатом, шта хоћете од њега? Та оставите тога човека на миру, видите добро да му је тешко.

— Господин је изгубио пријатеља, и без сумње намерава да достојно укаже част његовој успомени, јер он је његов наследник, рече непознати. Господин без сумње неће штедети: купиће земљиште за гробницу за вечита времена. Г. Понс је толико волео уметност! Била би велика штета да на његову гробницу не метнете Музику, Сликарство и Вајарство. . . три лепе фигуре у стојећем ставу, уплакане. . .

Ремонанк учини један оверњатски покрет да удаљи тога човека, а човек одговори другим покретом,

тако рећи трговачким, који је значио: „Та пустите ме да радим свој посао!“ и који телалин разумеде. — Ја сам заступник куће Соне и компанија, предузимача за надгробне споменике, продужи посредник, кога би Валтер Скот назвао младић са гробница. Кад би господин хтео код нас да поручи, ми бисмо му уштедели труд да иде у варош и купује земљиште потребно за гроб пријатеља кога су уметности изгубиле. . .

Ремонанк климну главом у знак пристанка и гурну лакат Шмукеу.

— Ми се сваки дан примамо посла да идемо, за породице, да извршимо све формалности, једнако говораше посредник, охрабрен овим Оверњатовим покретом. У првим тренуцима бола, једном је наследнику врло тешко да се сам занима свима овим појединостима, а ми смо навикнути на те мале услуге нашим муштеријама. Наши се споменици, господине, цене према мери, од тесаног камена или мрамора. . . Ми копамо раке за породичне гробнице. . . Ми се примамо свега, за најумеренију цену. Наша кућа је начинила величанствени споменик за лепу Естеру Гопсек и за Лисјена де Рибампре, један од најлепших украса Пер - Лашеза. Ми имамо најбоље раднике, и ја опомињем господина да се чува малих предузимача. . ., који дају сам б о ф л, додаде он видећи где долази други човек одевен у црно који је намеравао да говори о другој једној кући за мраморне вајарске радове.

Често се каже да је смрт крај пута, али се не зна

у коликој је мери та сличност стварна у Паризу. Један мртавац, нарочито отмен мртавац, дочекује се на мрачној обали као путник који се искрца на пристаништу, и кога сви хотелски посредници замарају својим препорукама. Нико, осим неколико филозофа и неколико породица сигурних у живот, које себи граде гробнице као што имају домове, нико не мисли на смрт и на њене друштвене последице. Смрт увек дође сувише рано; а, уосталом, осећање, разуме се, не да наследницима да је сматрају за могућу. И зато готово све оне који изгубе оца, мајку, жену или децу, одмах нападну они ловци послова, који се користе забуном у коју бол баца људе да ишчупају какву поруџбину. Некада су предузимачи гробних споменика, сви груписани у околини гробља Пер-Лашеза, где образују улицу коју би требало назвати улица Гробница, нападали наследнике у близини гроба или на изласку из гробља; али, неосетно, утакмицом, духом шпекулације, освојили су земљиште, и данас су сишли у варош, до саме Општине. Најпосле, посредници често продиру у самртничке куће, с планом гроба у руци.

— Ја сам у погодби с господином, рече посредник куће Соне посреднику који се појавио.

— Смртни случај Понс!... Где су сведоци?... рече послужитељ.

— Ходите, господине, рече посредник обративши се Ремонанку.

Ремонанк замоли посредника да подигну Шмукеа, који је остао на својој клупи као непокретна маса;

они га одведоше до ограде иза које се писар што заводи смртне случајеве заклања од људског бола. Ремонанку, Шмукеову Провиђењу, поможе доктор Пулен, који је прибавио потребне податке о Понсовим годинама и месту рођења. Немац је знао само једну ствар, а то је да је Понс био његов пријатељ. Кад су једном потписи дати, Ремонанк и доктор, у пратњи посредника, метнуше сиротог Немца у кола, где се увуче и махнити посредник који је хтео да има решење о поруџбини. Соважевица, која је мотрила с колске капије, попе Шмукеа готово онесвешћеног у њеном наручју, уз помоћ Ремонанка и посредника куће Соне.

— Њему ће позлити!... узвикну посредник, који је хтео да заврши посао који је сматрао за почет.

— Сигурно! одговори Соважевица; он плаче већ двадесет и четири часа, а ништа није хтео да узме. Ништа не празни стомак тако као туга.

— Али, драги муштеријо, рече му посредник куће Соне, узмите, молим вас, мало чорбе. Имате толико ствари да свршите; треба да одете у Општинску кућу, да купите потребно земљиште за споменик који ћете подићи у спомен тога пријатеља уметности, и који треба да сведочи о вашој захвалности.

— Али то није паметно! рече г-ђа Кантине Шмукеу дошавши са чорбом и хлебом.

— Ако сте, драги господине, толико слаби, прихвати Ремонанк, треба неко да вас заступа, јер ви имате пуно послова на врату: треба поручити по-

греб! нећете ваљда да се ваш пријатељ сахрани као какав сиромашак.

— Хајде, хајде, драги господине! рече Соважевица, уграбивши тренутак кад је Шмуке имао главу заваљену на наслон од наслоњаче.

Она усуну Шмукеу у уста кашику чорбе, и даде му готово против његове воље да једе као какавом детету.

— Сад, кад бисте били паметни, господине, ако хоћете мирно да се предате Богу, узели бисте некога да вас заступа...

— Пошто господин, рече посредник, има намеру да подигне величанствен споменик у спомен свога пријатеља, има само мени да изда налог за све кораке, ја ћу их учинити...

— Шта је то? шта је то? рече Соважевица. Господин вам је нешто поручио! А ко сте ви?

— Један од посредника куће Соне, драга госпођо, најјачих предузимача за надгробне споменике... рече он извукавши једну посетницу и подневши је снажној Соважевици.

— Па лепо, добро, добро!... вас ће потражити кад нађу за згодно; али не треба злоупотребљавати стање у коме се налази господин. Ви добро видите да је господин изгубио главу...

— Ако хоћете да удесите да ми добијемо поруџбину, рече посредник куће Соне на уво Соважевици, пошто је изведе на степениште, ја сам овлашћен да вам понудим четрдесет франака...

— Па лепо, дајте ми вашу адресу, рече г-ђа Соваж ублаживши глас.

Шмуке, видећи да је сам и осетивши се боље после чорбе с хлебом, брзо се врати у Понсову собу, где се поче молити. Он је био утонуо у бездан бола, кад га из његове дубоке потиштености трже један младић одевен у црно, рекавши једанаести пут „Господине!“ које сиромаш мученик тим боље чу што осети како га продрма за рукав од капута.

— Шта је обед?...

— Господине, ми дугујемо доктору Ганалу једно узвишено откриће; ми не оспоравамо његову славу, он је обновио египатска чуда; али је било усавршавања и ми смо постигли изненађујуће резултате. Дакле, ако хоћете опет да видите вашег пријатеља, какав је био за живота...

— Та ка обед фитим!... узвикну Шмуке; очеликофориди?

— Не сасвим!... Недостајаће му само речи, продужи посредник за балсамовање; али ће за вечна времена остати онакав каквог ће вам га балсамовање показати. Операција је брзо готова. Један засек у вратну артерију и убризгавање биће довољни; али је крајње време... Ако чекате још четврт сата, нећете после имати пријатно задовољство да сачувате тело...

— Итите то ћафола!... Бонз је ајне туша!... и да туша је на непо.

— Тај је човек врло незахвалан, рече млади посредник супарника славнога Ганала, пролазећи испод

колских врата; он неће да да балсамовати свога пријатеља!

— Шта ћете, господине! рече Сиботовица, која је била дала балсамовати свога драгог мужа. То је наследник. Кад се једном сврши ствар, покојник за њих није више ништа.

После једног сата, Шмуке виде како у собу улази г-ђа Соважо, у пратњи једног човека одевеног у црно и који је изгледао као радник.

— Господине, рече она, Кантине је био тако услужан да вам је послао господина, који је парохиски лиферант мртвачких сандука.

Лиферант сандука се поклони са саучешћем и са жаљењем, али као човек сигуран у своју ствар и који зна да је неопходан; он погледа мртваца као познавалац...

— Како господин хоће то? од чамовине, од једноставне храстовине, или од храстовине постављене оловом? Храстовина постављена оловом је нешто најбоље. Тело је, рече он, обичне мере...

Он опипа ноге да измери тело.

— Метар и седамдесет! додаде, — господин свакојак мисли да у цркви поручи опело?

Шмуке баци на тога човека поглед какав имају лудаци пре но што насрну.

— Господине, рече Соважевица, требало би да узмете некога ко ће свршити све те послове за вас.

— Та..., рече најзад жртва.

— Хоћете ли да одем по г. Табароа, јер ћете има-

ти пуно послова на врату? Г. Табаро је, видите најчеститији човек овога кварта.

— Та, коспотин Дапаро! кофорили зуми..., одговори Шмуке побеђен.

— Дакле, господин ће бити миран и слободан да се посвети својем болу, после једног договора са својим пуномоћником.

Око два сата, први писар г. Табароа, младић који се спремао за позив извршитеља, пријави се скромно. Младост има чудна преимућства, она не плаши. Тај младић, по имену Вилмо, седе поред Шмукеа и чекао је тренутак кад ће проговорити. Та уздржљивост много дирну Шмукеа.

— Господине, рече му он, ја сам први писар г. Табароа, који ми је поверио да се старам овде о вашим интересима и да примим на себе све појединости око укола вашег пријатеља... Слажете ли се с тиме?

— Фи ми нечеде збасти шифод, јер ја немам још туко та шифим, али четете ме остафиди на миру?

— Ох! вас нико неће узнемиравати, одговори Вилмо.

— Ба лебо! шта дрепа са до та ратим?

— Потпишите ову хартију где именујете г. Табароа својим пуномоћником, у односу на све послове око наследства.

— То про! тајде! рече Немац у намери да одмах потпише.

— Не, ја треба да вам прочитам акт.

— Ч и д а ј д е !

Шмуке нимало није обратио пажњу на читање тога општег пуномоћија, и потписа га. Младић прими Шмукеове наредбе за погреб, за куповину земљишта где је и Немац хтео да има свој гроб, и за опело у цркви, рекавши му да неће имати више никаква узнемиравања нити тражње новаца.

— Та имам мира, тао пи зве што имам, рече несрећни човек, који понова клече код тела свога пријатеља.

Фрезие је ликовео, наследник није могао да учини ни покрета изван круга у коме су га држали затвореног Соважевица и Вилмо.

Нема бола који сан не би могао победити. Зато, при крају дана, Соважевица нађе Шмукеа где спава опружен ниже постеље где је лежало Понсово тело; она га однесе, спусти у постељу, намести га матерински, и Немац је ту спавао до сутрадан. Кад се Шмуке пробуди, то јест, кад се после ове почивке врати осећању свога бола, тело Понсово било је изложено испод колских врата, у намештеној мртвачници на коју даје права погреб трећег реда; он је дакле узалуд тражио свога пријатеља у томе стану који му се учини огроман, где није нашао ничега осим страшних успомена. Соважевица, која је владала Шмукеом с влашћу једне дадиље над својим дететом, принуди га да доручкује пре но што пође у цркву. Док је та сирота жртва на силу јела, Соважевица му примети, с јадиковањем достојним је-

ремије, да нема фрака. Шмукеово одело, о коме је Сиботовица водила бригу, спало је, пре болести Понсове, као и вечера, на свој најпростији израз, на двоје панталоне и два реденгота!..

— Зар ћете тако ићи на господинов погреб? То би била таква брука, да бисте се осрамотили у целом кварту!...

— А гаго очете та итем?

— Па у жалости!...

— Шалозди!...

— Ред је...

— Рет! марим ја са сфе де клубости! рече сиромаш човек, дошавши до последњег степена раздражења до којег бол може довести једну дечију душу.

— Та то је чудовиште од незахвалности, рече Соважевица окренувши се једном господину који се одједаред појави у стану и од кога Шмуке задрхта.

Тај чиновник, раскошно одевен у црну чоју, у кратким црним чакширама, црним свиленим чарапама, с белим маншетама, са сребрним ланцем о коме је висила једна медаља, са врло уредном краватом од белог муселина, и у белим рукавицама; тај званичан образац, вичан болу света, држао је у руци палицу од абонеса, знак његовог занимања, а под левом руком тророги шешир с тробојном кокардом.

— Ја сам церемонијалмајстор, рече та личност благим гласом.

Навикнут својом службом да сваки дан управља погребима и да пролази кроз све породице обузете

истом тугом, стварном или извештаченом, тај човек, као и сви његови другови, говорио је тихо и благо; био је пристојан, учтив, уљудан по самом звању, као статуа која претставља дух смрти. Кад чу ту изјаву, Шмукеа обузе живчана дрхтавица, као да је видео целата.

— Је ли господин син, брат или отац покојников?... запита званично лице.

— Ја зам сфе до и још фише... ја зам неко ф бријадел!... рече Шмуке кроз бујицу суза.

— Јесте ли ви наследник? запита церемонијалмајстор.

— Назлетниг?... понови Шмуке. Сфе ми је рафно на сфету.

И Шмуке опет остаде погружен у своје тешком болу.

— Где су рођаци, пријатељи? запита церемонијалмајстор.

— Сфи зу офте! узвикну Шмуке показујући слике и реткости. От офх нигат није имао ништа та дрби мој јатни Бонз!... До је сфе што је фолео озим мене!

— Он је луд, господине, рече Соважевица церемонијалмајстор. Маните, не вреди да га слушате.

Шмуке је био сео и опет добио свој израз идиота, несвесно бришући сузе. У том тренутку, појави се Вилмо, први писар господина Табароа; и церемонијалмајстор, познавши оног који је био дошао да поручи погреб, рече му:

— Дакле, господине, време је да пођемо... кола су дошла; али ретко сам видео погреб као овај. Где су рођаци, пријатељи?

— Нисмо имали времена, одговори Вилмо; господин је обузет таквим болом, да ни на шта није мислио; али има само један рођак...

Церемонијалмајстор погледа Шмукеа са сажаљењем, јер је овај вештак у оцени бола добро разликовао прави од лажног, и он приђе Шмукеу:

— Хајдете, драги господине, храбро! Помишљајте да треба да укажете почаст успомени вашег пријатеља.

— Заборавили смо да пошљемо посмртне листе, али ја сам се постарао да обавестим г. претседника де Марвил, јединог рођака о коме сам вам говорио... Нема пријатеља... Не верујем да ће доћи људи из позоришта у коме је покојни био капелник... Али господин је мислим једини наследник.

— Онда он треба да претставља ожалошћене, рече церемонијалмајстор. — Ви немате фрака? запита он смотривши Шмукеово одело.

— Ја зам заф у црно у туша!... рече јадни Немац болним гласом; и долиго у црно то озечам змрт у сепи... Пок че ми учиниди милост та ме сјетини з мој бријадел у кропи и фала му за до!...

И он склопи руке.

— Ја сам већ рекао нашој администрацији, која се већ толико усавршила, прихвати церемонијалмајстор, обративши се Вилмоу; требало би да она има

стовариште одела, и да га издаје наследницима... то је ствар која сваким даном постаје потребнија... Али, пошто господин наслеђује, требало би да има огртач за жалост, а овај који сам ја донео, целог ће га умотати тако да се неће приметити неприличност његовога одела... Хоћете ли да будете добри да устанете, рече он Шмукеу.

Шмуке устаде, али се поведе на ногама.

— Држите га, рече церемонијалмајстор првом пи-сару, пошто сте ви његов пуномоћник.

Вилмо придржа Шмукеа узевши га под руку, и онда церемонијалмајстор дочепа онај широки и ужа-сни црни огртач који се меће наследницима да иду за мртвачким колима од куће до цркве, везавши му га црним узицама испод браде.

И Шмуке је био на гиздан као наследник.

— Сад нам наилази велика тешкоћа, рече церемонијалмајстор. Ми имамо четири ресе од покроба да прихватимо... Ако нема никога, ко ће их држати?... Ево десет и по часова, рече он погледавши на сат, у цркви нас чекају.

— Ах! Ево Фрезиеа! узвикну Вилмо врло несмотрено.

Али нико није могао ухватити то признање саучесништва.

— Ко је тај господин? запита.

— Ох! то је родбина.

— Каква родбина.

— Родбина лишена наследства. То је пуномоћник г. претседника Камизоа.

— Добро! рече церемонијалмајстор задовољно. Имаћемо некога да држи бар две ресе, једну ви, другу он.

Церемонијалмајстор, срећан што има две ресе узете, оде да узме два лепа пара белих кожних рукавица, и пружи учтиво по један Фрезиеу и Вилмоу.

— Господа ће изволети да узму сваки по један крај покроба?... рече он.

Фрезие, сав у црно, сујетно обучен, с белом краватом, званична изгледа, уливао је ужас, претстављао је сто аката судског поступка.

— Радо, господине, рече он.

— Кад би нам могле доћи само две личности, рече церемонијалмајстор, четири ресе биле би распоређене.

У томе тренутку стиже неуморни посредник куће Соне, праћен јединим човеком који се сетио Понса, који је мислио да му ода последњу пошту. Тај је човек био позоришни најамник, момак који је имао да меће партитуре на пултове оркестра, и коме је Понс сваког месеца давао по пет франака, знајући да је отац породице.

— Ах! Добинар (Топинар)!... узвикну Шмуке познавши момка. Ди фолиш Бонз!...

— Али, господине, ја сам долазио сваки дан, ујутру, да чујем како је господину...

— Сфагитан! зирома Добинар! рече Шмуке стегнувши руку позоришном момку.

— Али без сумње су мислили да сам неки рођак, па су ме врло рђаво примали! Узалуд сам говорио

да сам из позоришта и да долазим да видим како је г. Понс, одговарали су ми да знају они те мајсторије. Тражио сам да видим сиротог драгог болесника; али ме никад нису пустили да се попнем.

— Катна Зиподофица!... рече Шмуке притиснувши на срце жуљевиту руку позоришног момка.

— То је био краљ међу људима, тај честити г. Понс. Свакога месеца давао ми је сто суа. Знао је да имам троје деце и жену. Моја је жена у цркви.

— Ја чу телиди мој леп з допом! узвикну Шмуке у радости што има крај себе човека који је волео Понса.

— Хоће ли господин да узме једну ресу од покрива? рече церемонијалмајстор, тако ћемо имати четворицу.

Церемонијалмајстор је лако наговорио посредника куће Соне да узме једну ресу, нарочито кад му је показао лепи пар рукавица које су му, по обичају, имале да остану.

— Ево десет и три четврти!... треба пошто пото да сиђемо... црква чека, рече церемонијалмајстор.

И ових шест лица пођоше низ степенице.

— Затворите добро стан и останите ту, рече свирепи Фрезие двома женама које су стајале на одморашту, нарочито ако хоћете да будете чуварка, госпођо Кантине. Ах! ах! четрдесет суа дневно!...

Случајем који у Паризу није ништа необичан, под колским вратима налазила су се два катафалка, и према томе два спровода, Сибоа, покојног вратара,

и Понсов. Нико није прилазио сјајном катафалку пријатеља уметности, нити испољавао каква осећања, а сви вратари из суседства нагрнули су и прскали шкروпиоником смртне остатке вратареве. Ова разлика између гомиле која је дотрчала на Сибовљев погреб и самоће у којој је остао Понс, видела се не само на кућним вратима, него још и на улици, где је за Понсовим ковчегом ишао само Шмуке, кога је придржавао један службеник предузећа, јер је наследник малаксавао на сваком кораку. Од Нормандиске до Орлеанске улице, где се налази црква св. Франсоа, два погребца су ишла између два реда радозналаца, јер, као што смо казали, све је догађај у овом кварту. Приметила се дакле раскош белих кола одакле је висио један грб на коме је било извезено велико П, и за којима је ишао само један човек; док су проста кола, последњега реда, била пратњена огромном гомилом. Срећом, Шмуке, залуђен од света по прозорима и од реда који су образовала улична зевала, није чуо ништа и ту гомилу лица видео је само кроз вео од суза.

— Ах! то су клеште... , говорио је један музичар, знате!

— А која су то лица што држе гајтане?...

— Тхе! глумци!

— Гле, ево пратње оног јадног чича-Сибоа! Један радник мање! што је тај могао да издржи!

— Никад тај човек није излазио!

— Никад није празновао понедељак.

— Па што је волео своју жену!

— Баш је несрећна!

Ремонанк је ишао иза кола своје жртве, и примио саучешће због губитка свога суседа.

Та два погребна стигоше у цркву, где се Кантине, у договору са служителем, побринуо да ниједан просјак не ослови Шмукеа, пошто је Вилмо обећао наследнику да ће бити миран, и он је подмиривао све трошкове, мотрећи на свога клијента. Скромна кола Сибовљева, за којима је ишло шездесет до осамдесет лица, сав је тај свет отпратио до гробља. При изласку из цркве Понсов спровод имао је четвора кола за ожалошћене; једна за свештенство, друга троја за родбину; али су само једна била потребна, јер је заступник куће Соне био отишао, за време службе, да обавести г. Сонеа о поласку спровода, да би он могао поднети наследнику цртеж и предрачун за споменик при изласку с гробља. Фрезие, Вилмо, Шмуке и Топинар стали су у једна кола. Друга двоја уместо да се врате, одоше празна до Пер-Лашеза. Често бива да празна кола тако узалуд иду. Кад умрли не уживају никакву славу, не привлаче гомилање света, увек је сувише кола. Умрли би морали бити много вољени у своме животу, да би у Паризу, где би свако желео да свакога дана нађе и двадесет пети час, пратили каквог рођака или пријатеља до гробља. Али би кочијаши изгубили напојницу кад не би вршили свој посао. Зато, пуна или празна, кола иду до цркве, до гробља, и враћају се покојниковој кући, где кочијаши траже напојницу. Не може се замислити број људи за које је смрт

извор зараде. Ниже свештенство цркве, сиромаси, службеници погребног предузећа, кочијаши, гробари, те сунђерасте природе извлаче се надуване кад су се увукле у мртвачка кола. Од цркве, где је наследник, на изласку, био нападнут јатом сиротиње, коју црквењак одмах растера, до Пер-Лашеза, сиромах Шмуке је ишао као што злочинци иду у суд или на Гревски трг.¹ Он је водио свој сопствени спровод, држећи у својој руци руку служитеља Топинара, јединог човека који је у срцу носио истинску жалост због Понсове смрти. Топинар, преко мере дирнут чашћу коју су му учинили поверивши му један од гајтана покрова, и задовољан што иде колима и што је сопственик једног пара рукавица, почео је да назире у Понсову спроводу један од највећих дана свога живота. Сатрвен болом, одржаван додиром те руке којој је одговарало једно срце, Шмуке је пустио да га возе сасвим као она несрећна телад коју у колима воде на кланицу. На предњем седишту седили су Фрезие и Вилмо. А они који су били несрећни да многе своје испрате у поље одмора, знају да свако лицемерство престаје у колима, за време прелаза, који је често врло дуг, од цркве до источног гробља, оног париског гробља где су заказале састанке све сујете, све раскоши, и тако богатог у величанственим споменицима. Равнодушни почињу разговор, а и најтужнији људи почињу најпосле да их слушају и да се разонођавају.

¹ Гревски трг, данас трг пред Општинским домом у Паризу — место где су погубљивани злочинци. — Пр. прев.

— Г. претседник је већ био отишао на суђење, говорио је Фрезие Вилмоу, и ја нисам сматрао за потребно да идем и да га отргнем од његовог посла у Суду; у сваком случају стигао би сувише доцкан. Како је он природни и законити наследник, али како је искључен из наследства у корист г. Шмукеа, мислио сам да је довољно да његов пуномоћник буде овде.

Топинар ослушну.

— А какав је онај угурсуз што је држао четврти гајтан? запита Фрезие Вилмоа.

— То је посредник једне куће која прави надгробне споменике, и који би хтео да добије поруџбину за гробницу где намерава да изваја три мраморне фигуре, Музику, Сликарство и Вајарство како лију сузе за покојником.

— То је добра замисао, одговори Фрезие. Чича заиста то заслужује; али тај би споменик зацело коштао седам до осам хиљада франака.

— О, да!

— Ако г. Шмуке изврши поруџбину, то се не може тицати заоставштине, јер би се она могла исцрпсти таквим трошковима...

— То би био спор, али би се добио.

— Па лепо, продужи Фрезие, то ће бити његова ствар! Тим би се приредила лепа шала тим предузимачима..., рече Фрезие на уво Вилмоу, јер, ако се тестамент обори, за шта ја одговарам... или ако не буде тестаментa, ко би их исплатио?

Вилмо се насмеја мајмунским смехом. Први писар

Табароа и човек од закона почеше онда разговарати шапатам и на уво; али и поред котрљања точкова и свих сметњи, позоришни момак, навикнут да све погоди у свету кулиса, погоди да ова два правника смишљају да сиротом Немцу начине неприлике, и најпосле чу значајну реч Клиши! Од тог тренутка, честити службеник комичнога света одлучи да бди над Понсовим пријатељем.

На гробљу, где је, старањем заступника куће Соне, Вилмо од Општине купио три метра земљишта, изјавивши намеру да ту подигне величанствен споменик, Шмукеа поведе церемонијалмајстор кроз гомилу радозналаца, до раке где је требало да спусте Понса. Али при погледу на ту четвртасту рупу изнад које су четири човека држала конопцима Понсов ковчег, над којим су свештеници читали последњу молитву, Немцу се толико стеже срце, да се онесвести.

Топинар, уз помоћ посредника куће Соне и самог г. Сонеа, однесе сиротог Немца у радионицу камениоресца, где му г-ђа Соне и г-ђа Витло, жена ортака г. Сонеа указаше најусрднију и најплеменитију негу. Топинар остаде ту, јер је видео Фрезиеа, чије му се лице учинило достојно вешала, како разговара са заступником куће Соне.

После једног сата, око два и по часа, јадни невини Немац дође себи. Шмукеу је, од пре два дана, све изгледало као да сања. Мислио је да ће се пробудити и наћи Понса у животу. Он је имао толико мокрих пешкира на челу, метали су му под нос толико соли и сирћета, да отвори очи. Г-ђа Соне натера Шмукеа

да узме једну добру масну чорбу, јер се тог дана код каменорезаца правила говеђа супа.

— То нам се не догађа често да тако примамо муштерије који толико јако осећају; али то се још виђа сваке две године...

Најзад Шмуке рече да би се вратио у Нормандиску улицу.

— Господине, рече тада Соне, ево цртежа који је Витло израдио нарочито за вас, целу је ноћ на томе провео!... Али је имао надахнућа! биће лепо...

— Биће од најлепших на Пер-Лашезу! рече мала г-ђа Соне. Али ви треба да поштујете успомену пријатеља који вам је оставио цело своје имање...

Тај нацрт, за који је речено да је нарочито прављен, био је спремљен за де Марсеа, славног министра; али је удовица хтела тај споменик да повери Стидману; нацрт тих индустријалаца био је тада одбачен, јер су се ужасавали једног неукусног споменика. Те три фигуре претстављале су онда Јулске дане, у којима се одликовао тај велики министар. Од тада, са изменама, Соне и Витло су начинили од три славна дана, Војску, Финансије и Породицу за споменик Шарла Келера, који је такође израдио Стидман. Већ једанаест година, тај је нацрт примењиван на све породичне прилике; али прецртавши их, Витло је претворио три фигуре у дух музике, вајарства и сликарства.

— То није ништа ако се мисли на појединости и на грађење; али за шест месеци стићи ћемо, рече

Витло. Господине, ево предрачуна и поруџбине... седам хиљада франака, без радника.

— Ако господин хоће мрамор боље врсте, рече Соне, биће дванаест хиљада франака, и господин ће се обесмртити са својим пријатељем...

— Ја сам чуо да ће тестамент бити оспорен, рече Топинар на уво Витлоу, и да ће наследницима припасти наследство; потражите г. претседника Камизоа, јер ово јадно невинашце неће имати ни паре...

— Ви нам увек доводите такве муштерије! рече г-ђа Витло посреднику заповедајући свађу.

Топинар одведе Шмукеа, пешке у Нормандиску улицу, јер су се кола за ожалошћене тамо била упутила.

— Не оста флајте ме!... рече Шмуке Топинару.

Топинар је хтео да оде, пошто је јадног музичара предао у руке г-ђи Соважо.

— Четири је часа, драги господин Шмуке, и треба да идем да ручам... Моја жена, која је развођачица, неће разумети шта ми се десило. Ви знате, позориште се отвара у пет и три четврти...

— Та, снам... али бомизлиде та зам зам на семли, пес ајн бријадел. Фи, гоји zde благали са Бонз, осфедлите ми, ја зам у ајне тупога ноч, а Бонз ми је гасао та зам обголјен лупешима.

— Ја сам то добро приметио, и дошао сам да вас спречим да не ноћите у Клиши!

— Глижи?... узвикну Шмуке, не расумем.

— Сиромах! Дакле, будите спокојни, ја ћу вас обићи, збогом.

— Споком! то фићенја!... рече Шмуке павши готово мртав од умора.

— Збогом, господине! рече г-ђа Соважо Топинару са изразом који изненади момка.

— О! та шта је вама, девојко?... рече подругљиво позоришни момак. Ви овде изигравате мелодрамског издајника.

— Сами сте издајник! Шта се ви овде пачате. Да нећете ви да свршавате господинове послове и да га очерупате?...

— Да га очерупам!... слушкињо!... рече охоло Топинар. Ја сам само сиромах позоришни момак, али ја имам посла с уметницима, и знајте да никад ништа нисам искао ни од кога! Је ли вам ко шта искао? Да ли вам ко дугује? е! стара?

— Ви сте позоришни момак, а зовете се?... запита мушкобања.

— Топинар, вама на служби...

— Поздравите код куће, рече Соважевица, и моје поштовање госпоји, ако је господин ожењен... То је све што сам хтела да знам.

— Шта вам је, лепа моја?... рече г-ђа Кантине, која наиђе.

— То ми је, мала моја, да ћете ви остати ту да пазите на вечеру, а ја ћу да отрчим до господина...

— Он је доле, разговара са сиротом г-ђом Сибо, која се скида плачући, одговори г-ђа Кантине.

Соважевица сјури низ степенице с таквом брзином, да су се тресле под ногама.

— Господине... рече она Фрезиеу привукавши га себи на неколико корака од г-ђе Сибо.

И она показа Топинара баш кад је позоришни момак пролазио, горд што је већ платио дуг своме добротвору, спречивши лукавством стеченим за кулисама, где сви више мање имају шаљив дух, Понсова пријатеља да не падне у клопку. И позоришни момак се био решио да штити музичара свога оркестра од мрежа које би разапели његовој искренности.

— Видите оног малог бедника!... То је нека врста поштеног човека који хоће да забада нос у послове г. Шмукеа...

— Ко је то? запита Фрезие.

— Ох! нико и ништа...

— Нема у пословима никога и ничега...

— Ех! рече она, то је један позоришни момак, по имену Топинар...

— Добро, госпођо Соваж! продужите тако, добићете вашу дуванџиницу.

И Фрезие продужи разговор с г-ђом Сибо.

— Ја дакле кажем, драга клијенткињо, да ви нисте играли с нама с отвореним картама и да ми немамо никаквих обавеза према једном ортаку који нас вара!

— А у чему сам вас ја то преварила?... рече Сибовица подбочивши се! Зар ви мислите да ћу ја да дрхћем од вашег отровног погледа и вашег змијског изгледа!... Ви тражите рђаве разлоге да бисте се ослободили ваших обећања, а кажете да сте

поштен човек! Знате ли шта сте ви? Ви сте један гад! Да, да, чешите се само! . . . али то вам је! . . .

— Без речи, без љутине, мила моја, рече Фрезие. Саслушајте ме! Ви сте већ стекли себи имање. . . Јутрос, док се спремало за погреб, ја сам нашао овај каталог, у два примерка, цео исписан руком г. Понса, и случајно ми је поглед пао на ово:

И он поче читати отворивши рукописни каталог:

„№ 7. Изванредан портрет сликан на мермеру, од Себастијана дел Пиомбо, 1546, купљен од једне породице која га је дигла из катедрале у Тернију. Тај портрет, с којим је чинио пар један владика, а купио га је један Енглеz, претставља једног витеза малтеског реда, и налазио се изнад гроба породице Роси. Да нема датума, тај би се портрет могао приписати Рафаелу. Тај ми портрет изгледа лепши него онај Бача Бандинели, из Музеја, који је мало сув, док овај малтески витез има свежину коју дугује одржању боје на Lavagna (шкриљцу).”

— Гледајући, продужи Фрезие, на место № 7, нашао сам један женски портрет с потписом Шардена, без № 7! . . . Док је церемонијалмајстор попуњавао свој број лица да држе гајтан од покроба, ја сам проверио слике, и има осам замена обичним сликама и без нумере, дела која је покојни г. Понс назначио као најважнија и која се више не налазе. . . И најзад, нема једне мале слике на дрвету од Мецуа, означене као ремек-дело. . .

— А зар сам ја била чувар слика? рече Сиботовица.

— Не, али ви сте били жена од поверења, која је водила кућу и послове г. Понса, а постоји крађа. . .

— Крађа! знајте, господине, да је слике продао г. Шмуке, по наредби г. Понса, да се подмире трошкови.

— Ко ме?

— Г. г. Ели Магусу и Ремонанку. . .

— Пошто? . . .

— Ама не сећам се! . . .

— Слушајте, драга госпођо Сибо, ви сте себи одвојили лепо имање, и округло! . . . одговори Фрезие. Ја ћу мотрити на вас, ја вас држим. . . Служите ме, и ћутаћу! У сваком случају, ви разумете да ви не треба да рачунате ни на шта од г. претседника Камизо, чим сте сматрали за умесно да га опљачкате.

— Добро сам знала, драги господине Фрезие, да ће се то за мене окренути у шупаљнос. . . одговори Сиботовица, ублажена речима: Ћутаћу!

— Ето, рече Ремонанк наишавши, где заподевате свађу с госпођом; то није лепо! Продаја слика је извршена по споразуму између г. Понса и г. Магуса и мене, и требало је три дана док смо се сложили с покојником, који је много сањао о својим сликама! Ми имамо уредне признанице, а, ако смо дали, као што се то ради, неколико комада од четрдесет франака госпођи, она је добила само оно што дајемо у свима грађанским кућама где закључимо погодбу. Ах! драги господине, ако мислите да ћете преварити једну жену без одбране, нећете бити добар трговац! . . . Чујете ли, господине мај-

сторе у пословима? Г. Магус је овде господар, и, ако ви не ублажите понашање с госпођом, ако јој не дате оно што сте јој обећали, ја вас чекам на продаји збирке, видећете шта ћете изгубити ако имате против себе г. Магуса и мене, а ми ћемо знати да побунимо трговце... Место седам до осам стотина хиљада франака, нећете добити ни две стотине хиљада.

— Лепо, лепо, видећемо! Нећемо продавати, рече Фрезие, или ћемо продати у Лондону.

— Ми познајемо Лондон! рече Ремонанк, а г. Магус је тамо исто толико моћан као и у Паризу.

— Збогом, госпођо, ја ћу пречистити ваше послове, рече Фрезие; осим ако ме не будете увек слушали, додаде он.

— Лопове мали!...

— Пазите, рече Фрезие, ја ћу бити примирителни судија!

Расташе се с претњама чији је значај био добро оцењен и с једне и с друге стране.

— Хвала, Ремонанк! рече Сиботовица; то је врло добро за једну сироту удовицу да нађе браниоца.

Увече, око десет часова, у позоришту, Годисар позва у свој кабинет оркестарског момка. Годисар, стојећи пред камином, узео је био наполеоновски став, који је стекао откад је владао целим једним светом глумаца, играчица, статиста, музичара, машиниста, и преговарао с писцима. Он би обично завукао десну руку у прслук, држећи леви нараменик, и окренуо главу за три четврти, бацајући поглед у празнину.

— Ах, тако! Топинар, имате ли ви прихода?

— Не, господине.

— Ви дакле тражите неко место боље него што је ваше? запита директор.

— Не, господине... одговори дневничар побледевши.

— Шта врага! твоја жена је развођачица на премијерама... Ја сам у њој поштовао мога смењеног претходника... Теби сам дао занимање да дању чистиш лампе у кулисама; најзад, ти си на служби код партитура. И то није све! Ти имаш додатак од двадесет суа да играш чудовишта и поручиш ђаволе кад је потребан пакао. То је положај који желе сви дневничари, и теби, пријатељу, завиде у позоришту, где имаш непријатеља.

— Непријатеља!... рече Топинар.

— А ти имаш троје деце, од којих најстарије игра дечије улоге за петнаест сантима!...

— Господине...

— Пустите ме да завршим... рече Годисар громким гласом. У таквом положају, ти хоћеш да оставиш позориште...

— Господине...

— Хоћеш да се мешаш у послове, да завлачиш прсте у наследства!... Али, несрећниче, бићеш згажен као јаје! Ја сам под заштитом Његове Преузвишености господина грофа Попино, човека од духа и великог карактера, кога је краљ у својој мудрости позвао у свој савет... Тај државник, тај истакнути политичар, говорим о грофу Попиноу, оженио је нај-

старијег сина Ђерком претседника де Марвил, једног од најугледнијих и најважнијих људи у реду вишег судства, једног од луча Судске палате? Ти знаш за Судску палату? Дакле, он је наследник свога рођака Понса, нашег бившег капелника, на чији си погреб ти јутрос ишао. Ја ти не замерам што си ишао да укажеш последњу пошту том јадном човеку... Али нећеш остати на месту ако се мешаш у послове оног честитог г. Шмукеа, коме сам ја врло наклоњен, али који ће бити у завади с Понсовим наследницима... А, како тај Немац за мене мало значи, а претседник и гроф Попино много, опомињем те да оставиш тога честитог Немца нек се сам испетљава у својим пословима. Има за Немце нарочити Бог, а ти ћеш зло проћи као под-бог! видиш, остани дневничар, ништа боље не можеш учинити!

— Довољно, господине директоре, рече Топинар уцвељен.

Шмуке, који је сутрадан очекивао да види тог сиротог позоришног момка, једино створење које је оплакивало Понса, изгуби тако заштитника кога му је случај био послао. Сутрадан, јадни Немац осети пробудивши се огроман губитак који је претрпео, нашавши празан стан. Јуче и прекјуче, догађаји и трагови смрти производили су око њега онај немир, онај покрет у коме се очи расеју. Али тишина која настаје по одласку у гроб пријатеља, оца, сина, вољене жене, суморна и хладна тишина сутрашњице страшна је, ледена је. Нека неодољива сила довела га је у Понсову собу, али јадник није могао да

поднесе њен изглед, и он устукну, врати се и седе у трпезарију, где г-ђа Соваж изнесе доручак. Шмуке је седео и није могао ништа јести. Одједном доста живо одјекну звонце, и појавише се три црна човека, којима г-ђа Соваж и г-ђа Кантине оставише слободан пролаз. То је био прво г. Вител, примирителни судија, и господин његов писар. Трећи је био Фрезие, сувљи, опорији него икад, претрпевши разочарење због исправног тестаментa који је поништавао моћно оружје које је он тако дрско украо.

— Долазимо, господине, рече примирителни судија благо Шмукеу, да ставимо овде печате...

Шмуке, за кога су ове речи биле као грчки, погледа унезверено три човека.

— Долазимо на захтев г. Фрезиеа, адвоката, пуномоћника г. Камизоа де Марвил, наследника свога рођака, покојног господина Понса..., додаде писар.

— Збирке су ту, у овом пространом салону, и у спаваћој соби покојниковој, рече Фрезие.

— Дакле, да пређемо тамо. — Оппростите, господине, доручкујте ви само, рече примирителни судија.

Упад ова три црна човека следио је сиротог Немца од ужаса.

— Господин, рече Фрезие управивши на Шмукеа онај свој отровни поглед који магнетише своје жртве као што паук магнетише муву, господин који је умео да утиче на покојника да у његову корист напише тестамент пред бележником, морао је очекивати извештај отпор од стране родбине. Родбина

не пушта тако лако да је један странац опљачка а да се не бори, и видећемо, господине, ко ће победити, превара, поквареност или родбина! Ми имамо права, као наследници, да захтевамо стављање печата, печати ће бити метнути, а ја ћу пазити да се то дело предохране изврши с крајњом строгошћу, и то ће бити.

— Поше мој! Поше мој! шта зам ја непуратио? рече невини Немац.

— О вама се много прича по кући, рече Соважевица. Долазио је, док сте ви спавали, један мали младић, сав у црно, један ветропир, први писар г. Анкена, и хтео је пошто пото да говори с вама; али, како сте ви спавали, и како сте толико били уморни од јучерашње галаме, ја сам му рекла да сте потписали пуномоћје г. Вилмоу, првом писару г. Табароа, и ако има посла, да њега потражи. „Ах! тим боље, каже мени мали младић, ја ћу се лако споразумети с њим. Ми ћемо тестамент оставити у суду, пошто га поднесемо претседнику.” Онда сам га замолила да нам пошље г. Вилмоа чим буде могао. Не брините, драги господине, рече Соважевица, имаћете ви људе да вас бране. И неће вас нико појести. Добићете ви некога ко има и кљун и нокте! Г. Вилмо ће њих научити памети! Ја сам се већ свађала са оном страшном пропалицом г. Сибо, вратарком која је хтела да суди својим кирајџијама, и која прича да ви хоћете да здипите ово имање наследницима, да сте затворили г. Понса у собу, да сте од њега начинили машину, да је он био сасвим луд. Ја

сам је лепо убрисала, неваљалицу једну: „Ви сте крадљивица и гад један! кажем ја њој, и ићи ћете на суд за све што сте покрали вашој господи . . .” И она је затворила њушку.

— Хоће ли господин, рече писар дошавши по Шмукеа, да буде присутан стављању печата на са-мртничку собу?

— Ратите фи замо! рече Шмуке, ја тршим та моку умреди на миру?

— Човек увек има права да умре, рече писар смејући се, а заоставштине су наш најважнији посао. Али ја сам ретко виђао да наследници оду за завештачима у гроб.

— Ја чу одичи! рече Шмуке, који, после толико удара, осети неиздржљиве болове у срцу.

— Ах! ево г. Вилмоа! узвикну Соважевица.

— Коспотин Филмо, — рече јадни Немац, брездавлајде мене . . .

— Дотрчао сам, рече први писар. Долазим да вам јавим да је тестамент сасвим исправан, и биће извесно потврђен у суду, који ће вам предати имовину . . . Имаћете лепо богатство.

— Ја, лебо покастфо! узвикну Шмуке очајан што ће га осумњичити за грабљивост.

— А дотле, рече Соважевица, шта то ради примирителни судија са свећама и са кончаним тракама?

— Ах! он меће печате . . . — Ходите, господин Шмуке, ви имате права да присуствујете.

— Не, и тите фи . . .

— Али зашто печати, ако је господин у своме

стану, и ако је све његово? рече Соважевица бавећи се правима на начин жена, које све тумаче Законик по својој ћуди.

— Господин није код своје куће, госпођо, он је код г. Понса; све ће без сумње њему припасти, али кад је неко наследник, може узети ствари од којих је састављена заоставштина само оним што ми зовемо прелажење у посед. Тај чин проистиче из суда. Али, ако се наследници лишени наследства вољом завештача успротиве прелазу у посед, води се спор... И како се не зна коме ће припасти заоставштина, све се вредности стављају под печат и бележници једне и друге стране поступиће према попису у року који закон захтева... И ето.

Чувши такав говор први пут у животу, Шмуке сасвим изгуби главу, опусти је на наслон од наслоњаче где је седео, осети да је тако тешка, да му је било немогуће да је одржи. Вилмо оде да разговара са писаром и примирителним судијом и присуствовао је, са хладнокрвношћу практичара, стављању печата, које, кад ниједан наследник није ту, не иде без масних шала, и без примедаба о стварима које се тако затварају до дана поделе. Најзад, четири човека од закона затворише салон и вратише се у трпезарију, где пређе и писар. Шмуке је полусвесно гледао како се врши тај посао, који се састоји у томе да се печатом примирителног суда запечати по једна кончана трака на свако крило врата кад су она двокрилна, или да се запечати отвор ормана или једнокрилних врата залепивши обе стране преграде.

— Да пређемо у ову собу, рече Фрезие показавши Шмукеову собу, чија су врата водила у трпезарију.

— Али то је господинова соба! рече Соважевица јурнувши и ставши између врата и претставника правде.

— Ево га закуп стана, рече ужасни Фрезие, ми смо га нашли у овим хартијама, а он није на име г.г. Понса и Шмукеа, он је само на име г. Понса. Цео тај стан припада заоставштини... А, уосталом рече он отворивши врата Шмукеове собе, гледајте, господине судијо, она је пуна слика.

— Заиста рече примирителни судија, који одмах пресуди у Фрезиеову корист.

— Чекајте, господо, рече Вилмо. Мислите ли да избаците из стана наследника целокупне имовине, чије својство досад није оспорено?

— Да! да! рече Фрезие; ми се противимо предаји завештања.

— А под каквим изговором?

— Знаћете, мали мој! рече подругљиво Фрезие. У овом тренутку, ми се не противимо да наследник извуче оно што буде изјавио да је његово у овој соби; али она ће бити стављена под печате. А господин ће отићи да се настани где нађе за добро.

— Не, рече Вилмо, господин ће остати у својој соби!...

— А како?

— Ја ћу вас позвати хитном молбом за пресуду, продужи Вилмо, да вам саопштимо да смо ми кирајџије на пола у овом стану, и ви нас нећете исте-

рати... Скините слике, издвојте што је покојниково, и што је мога клијента, али ће мој клијент ту остати... мали мој...

— Ја чу одичи! рече стари музичар, коме се поврати снага слушајући ту грозну препирку.

— И боље ћете учинити! рече Фрезие. Та ће вам одлука уштедети трошкове, јер ви не бисте добили. Закуп је изричан...

— Закуп! закуп! рече Вилмо, то је ствар поверења!...

— Она се неће доказати, као у кривичним случајима, сведоцима... Хоћете ли се упуштати у вештачење, оверавање... судске преговоре и парнице?

— Не! не! узвикну Шмуке уплашен; ја зе землим, ја и тем...

Живот Шмукеов био је живот једног филозофа, циника и не знајући да је то, толико је био упрошћен. Он је имао само два пара ципела, један пар чизама, два потпуна одела, дванаест кошуља, дванаест вратних, дванаест џепних марама, четири прслука, и једну дивну лулу коју му је дао Понс са једном везеном дуванкесом. Он уђе у собу, раздражен грозницом негодовања, узне све своје одело и метну га на столицу.

— Сфе је офо моје!... рече он с простотом достојном Цинцинатуса! и глафир је мој.

— Госпођо..., рече Фрезие Соважевици, тражите да вам ко помогне, однесите га и метните га на одмориште, тај клавир!

— И ви сте сувише груби, рече Вилмо Фрезиеу. Г. примирителни судија је господар да нареди шта хоће, он је највиша власт у овој кући.

— Има ту ствари од вредности, рече писар показујући собу.

— Уосталом, примети примирителни судија, господин излази по својој доброј вољи.

— Нико још није видео таквог клијента! рече Вилмо љутито, окренувши се Шмукеу. Ви сте млитави као неки млакоња!...

— Сфејетно је тиче зе умреди! рече Шмуке излазећи. Офи луте имају лица гао дикрофи... — Бослачу бо моје петне стфари, додаде он.

— Куда ће господин?

— Гут ме пошја милозд фоти! одговори наследник целокупног иметка учинивши један узвишен покрет равнодушности.

— Кажите и мени, рече Вилмо.

— Иди за њим, рече Фрезие првом писару.

Г-ђа Кантине је постављена за чувара печата, и, од нађене готовине, признадоше јој суму од педесет франака.

— Добро је, рече Фрезие г. Вителу, кад Шмуке оде. Ако хоћете да дате оставку у моју корист, идите г-ђи претседниковици де Марвил, споразумећете се.

— Ви сте наишли на мекушца! рече примирителни судија показујући Шмукеа, који је у дворишту последњи пут гледао прозоре од стана.

— Да, ствар је у торби! одговори Фрезие. Можете без бојазни да удате своју унуку за Пулена, он ће бити први лекар у болници Кенз-Вен.

— Видећемо! — Збогом, господине Фрезие, рече примирителни судија другарски.

— То је способан човек, рече писар, далеко ће отићи, пас један!

Тада је било једанаест часова, стари Немац пође несвесно путем којим је ишао с Понсом, мислећи на Понса; он га је једнако видео, мислио је да је поред њега, и стиже пред позориште одакле је излазио његов пријатељ Топинар, који је баш био очистио лампе иза кулиса, мислећи на тиранију свога директора.

— Ах! ефо што мени дреба! узвикну Шмуке задржавши сиротог момка. Добинаре, ди имаш здан?

— Да, господине?...

— Боротица?

— Да, господине.

— Очеш та ме усмеш уздан? О, ја чу то про блачати, имам тефет здодина вранага брихот... и немам још туко та шифим... Нечу ди змедади... Ја сфе јетем!... Јетина моја бодрепа је та пушим моја лула... А гаго зи ди јетини благао са Бонз за мном, ја де фолим.

— Господине, ја бих с великим задовољством; али,

прво, замислите да ме је г. Годисар на мртво име избрусио.

— Испрузио?

— Другим речима, натрљао ми је нос.

— Надрлао ноз?

— Изгрдио ме је што сам се заузимао за вас...

Морали бисте дакле много пазити, кад бисте дошли код нас! Али ја сумњам да бисте ви остали, јер ви не знате шта је то породица једног убогог ђавола као што сам ја...

— Фише фолим зирода боротица чо-фега гоји има зрце и гоји је благао са Бонз неко Дилерије и луте з ди-крофска лица! Исижао зам гат зам фидео дикрофи гот Бонз гоји че сфета бојету!...

— Ходите, господине, рече дневничар, и видећете...; али... Најпослед, има један собичак... По-саветоваћемо се с г-ђом Топинар.

Шмуке пође као овца за Топинарем, који га одведе на једно од оних ужасних места која би се могла назвати рак Париза. Тај крај се зове град Борден. То је један узан пролаз, с кућама грађеним као што се гради из рачуна, који излази у улицу Бонди, у онај део улице који је у сенци огромне зграде позоришта Порт-Сен-Мартен, једног од чирева Париза. Тај пролаз, чији је пут просечен наниже од средине улице, пада једним нагибом ка улици Матирен-ди-Тампл. Град се завршава једном унутрашњом улицом која га преграђује образујући облик слова Т.

Те две улицице, тако распоређене, садрже једно триестак кућа на шест до седам спратова, чија унутрашња дворишта, чији сви станови садрже дућане, радионице, фабрике сваке врсте. То је предграђе Сент-Антоан у маломе. Ту се прави намештај, реже се бакар, шију костими за позориште, ту се израђује стакло, сликају порцелани, ту се производе, једном речи, све ћуди и сва разноликост париске робе. Прљав и плодан као трговина, тај пролаз, увек пун света који одлази и долази, кола, теретних двоколица, одвратног је изгледа, и народ који туда врви у складу је са стварима и местима. То је фабрички народ, способан за ручни рад, али чија се способност ограничила на њега. Топинар је становао у томе „граду” богатом у производима, због ниске кирије. Становао је у другој кући на улазу, лево. Његов стан, који се налазио на шестом спрату, имао је изглед на ону зону вртова који још постоје и који спадају у принадлежност две, три велике куће у улици Бонди.

Топинарев стан састојао се из кујне и две собе. У првој су соби била деца. Ту су се виделе две постељице од белог дрвета и једна колевка. Друга је била соба супружника Топинар. Јело се у кујни. Одозго се налазио као неки таван уздигнут шест стопа и покривен цинком, с прозором на крову. До њега се долазило степеницама од белог дрвета званог, у грађевинском говору, воденичарске степенице. То одељење, дато као соба за млађе, допуштало је да се Топинарев стан сматра за потпун, и да се наплаћује четири стотине франака. На уласку, да би се

сакрила кујна, постојао је један засвођен заклон, осветљен једним округлим прозорчетом на кујну и начињен састављеним вратима од прве собе и кухињских, свега троја врата. У те три одаје, поплочане циглама, превучене страшном хартијом по шест суа свитак, украшене каминима званим капуцинским, насликане простачким сликама, боје дрвета, живела је та породица од пет лица, од којих троје деце. Зато је свако могао видети дубоке огреботине које је остављало то троје деце, на висини докле су њихове руке могле домашити. Богати не могу да замисле простоту кухињског посуђа које се састојало из једног штедњака, једног казана, једног роштиља, једне шерпење, два, три ибрика и једног тигања. Судови од белог и мрког фајанса вредели су до дванаест франака. Сто је служио уједно и за кухињски сто и за ручавање. Намештај се састојао из две столице с наслоном, две без наслона. Испод пећи, у корпи било је спремљеног угља и дрва. А у једном куту, дизао се кабао где се, често ноћу, сапуњало породично рубље. Дечија соба, преко које су ишли конопци за сушење рубља, била је ишарана позоришним објавама и сликама исеченим из новина, или из проспеката илустрованих књига. Очеvidно, најстарији син породице Топинар, чије су се школске књиге виделе у једном куту, водио је бригу о кући, кад су у шест часова отац и мати били на служби у позоришту. У многим породицама нижег сталеза, чим је једно дете достигло шест, седам година, оно игра улогу мајке према својим сестрама и браћи.

По овом овлашном нацрту, схватиће се да су Топинареви били, према изреци која је постала пословица, сироти али поштени. Топинар је имао око четрдесет година, а његова жена, бивша првакиња хора, љубазница, говорило се, пропалог директора кога је Годисар наследио, морала је имати тридесет година. Лолота је била лепа жена, али несреће бивше управе тако су деловале на њу, да се видела принуђена да с Топинарем закључи један позоришни брак. Она није сумњала да ће, чим се њихова породица осети господарем сто педесет франака, Топинар остварити своје заклетве пред законом, макар само зато да озакони децу коју је обожавао. Ујутру, у својим слободним часовима, г-ђа Топинар је шила за позоришни магацин. Ти храбри најамници зарађивали су натчовечанским радовима девет стотина франака годишње.

— Још један спрат! говорио је од трећег спрата Топинар Шмукеу, који није знао ни да ли силази или се пење, толико је био обузет болом.

Кад је дневничар, одевен у бело платно као све позоришно особље, отворио врата од собе, чуо се глас г-ђе Топинар како виче:

— Хајде, децо, будите мирни! ево тате!

И, како су без сумње деца радила с татом шта су хтела, најстарије је и даље командовало један јуриш по сећању на Циркус-Олимпик, јашући на метли, друго је дувало у лимену свирајку, а треће је што боље може ишло за војском. Мати је шила један позоришни костим.

— Ћутите, викну Топинар страховитим гласом, или ћу да бијем! — Треба им увек тако рећи, додаде он сасвим тихо Шмукеу. — Чујеш, мала, рече дневничар развођачици, ево г. Шмукеа, пријатеља сиротог г. Понса; не зна куда ће, и хтео би да дође код нас; узалуд сам га обавестио да код нас није сјајно, да седимо на шестом спрату, да му можемо понудити само једно преграђено одељење, он хоће, па хоће...

Шмуке је сео на столицу коју му је жена поднела, а деца, запрепашћена доласком једног непознатог, скупила се у једну групу да приступе оном дубоком немом и одмах готовом испитивању којим се одликује детињство, навикнуто, као пси, пре да нањуши него да просуди. Шмуке стаде гледати ту тако лепу групу где се налазила једна девојчица од пет година, она што је дувала у трумбету и која је имала дивну плаву косу.

— Она исклета гао мала Немица! рече Шмуке дајући јој знак да му приђе.

— Господину би ту било врло рђаво, рече развођачица; кад не бих морала имати децу крај себе, радо бих предложила нашу собу.

Она отвори собу и увече Шмукеа. Та је соба била сва раскош стана. Поставља од махагонија била је украшена плавим цицаним завесама, с белим ресама. Исти плави циц, набран у облику завесе, красио је прозор. Орман с фијокама, писаћи сто, столице, ма да од махагонија, одржавани су чисто. На камину је био један часовник и свећњаци, очевидно не-

кадашњи поклон банкрота, чији се портрет, један страшан портрет од Пјера Грасу, налазио изнад ормана. И деца, којој је улазак у то особено место био забрањен, покушаше да унутра баце радознале погледе.

— Господину би ту било добро, рече развођачица.

— Не, не, одговори Шмуке. Ех! ја немам туко та шифим, ја очу замо јетан гу даг та ду умрем.

Кад затворише собна врата, попеше се на мансарду, и, чим Шмуке ту стиже, узвикну!

— До мени дрепа!... Бре неко што зам зетео з Бонз, нигат низам имао поли здан неко офај.

— Па лепо, има само да се купи једна пољска постеља, два душека, два јастука, две столице и један сто. Од тога се неће умрети... то може коштати педесет талира, с умиваоником, бокалом, и једним малим покривачем за постељу...

Све је било уговорено. Само, није било педесет талира. Шмуке, који се налазио на два корака од позоришта, помисли, наравно, да затражи од директора своју плату, видећи беду својих нових пријатеља... Он одмах оде у позориште и нађе Годисара. Директор прими Шмукеа с мало затегнутом учтивошћу којом се служио с уметницима, и зачуди се молби Шмукеовој за месечну плату. При свем том, кад су ствар проверили, захтев се показао оправдан.

— Ах! врага, добри човече! рече му директор, Немци увек умеју добро да рачунају, чак и кроз

сузе... Ја сам мислио да ћете бити осетљиви према поклону од хиљаду франака! последња година плате што сам вам дао, и да би то вредело једне признанице!

— Ми ништа низмо топили, рече добри Немац; и аго толасим гот фаз, до је ждо зам на улици и бес баре... Гоме сте тали боглон?

— Вашој вратарки!

— Коспоћи Зипо! узвикну музичар. Она је упила Бонз, бограла ка, бротала ка... Дела је та збали некоф дездаменд... До је јетна нефалалица, чу то фижде!

— Али, добри човече, како сте то без једне паре, на улици, без крова, у вашем положају, наследника целокупног имања? То није логично, како ми кажемо.

— Испацили зу ме... Ја зам здра нац, не боснајем сагоне...

— Јадник! помисли Годисар назревши вероватан крај једне неједнаке борбе. — Слушајте, рече му он, знате ли шта имате да радите?

— Имам јетног буномочнига!

— Па лепо, поравнајте се одмах с наследницима; ви ћете од њих добити извесну суму и доживотну ренту, и живећете мирно.

— Ја не драшим ништа труко! одговори Шмуке.

— Па лепо, пустите ме да вам ја то уредим, рече

Годисар, коме је Фрезие уочи тог дана био рекао свој план.

— Годисар помисли да ће се препоручити младој виконтеси Попино и њеној мајци ако закључи ту прљаву ствар, и да ће једног дана бити бар саветник.

— Ја фам тајем моје буномочје...

— Дакле, да видимо! Прво, ево, рече Наполеон булеварских позоришта, узмите сто талира...

Он узе из своје кесе петнаест златника и пружи их музичару.

— То је ваше, то је шест месеци плате коју ћете имати; а после, ако оставите позориште, ви ћете ми их вратити. Да срачунамо! Шта ви трошите годишње? Шта вам треба да будете срећни? Напред! створите себи Сарданапалов живот...

— Мени дрепа замо ајн отело сими и ајн ле ди...

— Триста франака! рече Годисар.

— Цибела, чедири бара...

— Шездесет франака.

— Чараба...

— Дванаест пари! то је тридесет и шест франака.

— Жезд гошулја.

— Шест памучних кошуља од двадесет и четири франка, толико исто кончаних, четрдесет и осам. Дошли смо до четири стотине шездесет осам, рецимо пет стотина с краватама и марамицама, и сто фра-

нака за прање... шест стотина ливара! Затим, шта вам треба за живот? три франка дневно?

— Не, до је зуфише!...

— Најпосле, требају вам и шешири... То је хиљаду и пет стотина франака и пет стотина франака за кирију, две хиљаде. Хоћете ли да вам израдим две хиљаде франака доживотне ренте... сигурно зајемчене?...

— А мој туфан?

— Две хиљаде четири стотина франака!... Ах! чика Шмуке, ви то зовете дуван?... Па лепо, даће вам се и дуван. То је дакле две хиљаде четири стотине франака доживотне ренте...

— До није сфе! очу ајне зуму у ко тофом...

— Бакшиш!... то је! Ти Немци! то каже да је пристодушно! стари Робер Макер!... помисли Годисар. — Шта хоћете? понови он. Али после ништа више.

— До је та отушим ајн сфеди тук.

— Дуг! рече Годисар у себи; какав лопов! то је горе него син добре породице! пронаћи ће неке менице! Треба то пресећи! тај Фрезие није ништа увеличао! какав дуг, добри човече? реците!...

— Има замо ајн чофек што је благао са Бонз за мном... Он има ајне мила тефојчица гоја има тифна гоза, мизлио зам мало бре та фитим тух от моја јатна Немачка, гоју нигат низам дрепао оздавити... Барис није

гопар са Немце, сфи им зе рукају...
учинивши главом покрет човека који мисли да јасно
види ствари у овом ниском свету.

— Он је луд! помисли Годисар.

И обузет сажаљењем према овом невином ство-
рењу, директор је имао једну сузу у оку.

— Ах! фи ме расумеде, коспотин
директор! Тагле, дај чофег з мала те-
фојчица је Добинар, гоји злуши у ор-
гездар и бали ламбе; Бонз ка је фо-
лео и бомакао, замо је он брадио мој
јетини бријател са зброфот, у црк-
фа, на кроплје... Ја очу дри илате вра-
нага са нека, и дри илате вранага са
тефојчица...

— Сиромах!... помисли Годисар.

Тај свирепи скоројевић био је дирнут том племени-
тошћу и том захвалношћу за једну ствар која је сит-
ница у очима света, а која је, у очима тог Божјег
агнеца, тежила, као Босијеова чаша воде, више него
победе освајача. Годисар је крио под својом сујетом,
под својом грубом жељом да успе и да се подигне
до свога пријатеља Попиноа, добро срце, добру на-
рав. Дакле, он је избрисао смели суд о Шмукеу и
прешао на његову страну.

— Имаћете све то! али ја ћу учинити нешто боље,
драги мој Шмуке. Топинар је честит човек.

— Та, ја зам ка фидео мало бре у не-
кофој зиродој гучи, ти је сатофолан
за сфојом тецом...

— Даћу му место благајника, јер ме чика Бодран
оставља...

— Ах! нега фаз Пок плакозлофи!
узвикну Шмуке.

— Дакле, добри и честити човече, дођите после под-
не у четири часа, код г. Бertiјеа, бележника; све ће
бити готово, и ви ћете бити збринуте до краја жи-
вота... Ви ћете добити ваших шест хиљада фра-
нака и радићете, за исту плату, уз Гаранжоа, оно
што сте радили уз Понса.

— Не! рече Шмуке, ја нечу шифети!...
Немам фише зрце ни са шта... озечам
зе бокођен...

— Сирота овчица! помисли Годисар поздравља-
јући Немца. На крају крајева, човек живи од ко-
тлета. И као што каже узвишени Беранже:

Јадне овце, увек ће вас стрићи!

И он отпева то политичко мишљење да би расте-
рао своје узбуђење.

— Нека приђу моја кола! рече он своме послу-
житељу.

Он сиђе и викну кочијашу:

— Хановеранска улица!

Славољубиви човек опет је сав избио на површину!
Он је видео државног саветника.

Шмуке је у том тренутку куповао цвеће, и однесе
га, готово радостан, за децу Топинареву.

— Ја тајем боклоне! рече он са осмехом.
Тај осмех био је први који му се појавио на усна-

ма од пре три месеца, и ко би га видео, задрхтао би од њега.

— Ја их тајем бот јетан узлоф.

— Ви сте сувише добри, господине, рече мајка.

— Тефојчица че ме болубити, и медуе цфече у гоза, гоју че ублезди гао мале Немице!

— Олга, дете моје, учини све што хоће господин, рече развођачица начинивши строго лице.

— Не кртите моја мала Немица!... узвикну Шмуке, који је у тој девојчици гледао своју драгу Немачку.

— Сва телалница долази на леђима три носача!... рече Топинар улазећи.

— Ах! рече Немац, бријаделу, ефотвезда вранака та сфе бладиде... Али фи имаде ајне гразна шена, фи чеде зе Фенчади, је л'де? Ја фам тајем илату далира... Тефојчица че имади ајнмирас од илату далира, гоје чеде улошиди на нено име. И фи нечеде фише пиди бладешни... фи чеде пиди босо-ришни плакајниг...

— Ја, место чика Бодрана?

— Та.

— Ко вам је то казао?

— Коспотин Котисар!

— Ох! то је да човек полуди од радости!... —

Е! чујеш, Розалија, ала ће да пуцају у позоришту!...

Али то није могуће, продужи он.

— Наш добротвор не може становати на мансарди...

— Ех! са неголико тана што имам та шифим! рече Шмуке, до је зазвим топро!... Споком! итем на кроплје... та фитим шта зу ратили з Бонз... и та боруџим цфече са некоф кроп!

Г-ђа Камизо де Марвил била је обузета највећим страхом. Фрезие је код ње већао с Готшалом и Бертијеом. Бертије бележник и Готшал заступник сматрали су тестамент који су начинила два бележника у присуству два сведока као неоспоран, због јасности с којом га је Леополд Анкен изложио. По мишљењу честитог Готшала, Шмуке, ако његов садашњи саветодавац успе да га превари, био би најпосле обавештен, макар од оних адвоката који, да би се одликовали, прибегавају каквом племени-том, добротворном чину. Два судска службеника оставише дакле претседниковицу, опомињући је да се чува Фрезиеа, о коме су се они наравно обавестили. У том тренутку, Фрезие, вративши се са стављања печата, састављао је један налог за исплату у претседникову кабинету, где га је г-ђа де Марвил увела на захтев два судска службеника, којима је цела ова ствар изгледала и сувише прљава да би се у њу увлачио и један претседник, по њиховим речима, и који су хтели да г-ђи де Марвил кажу своје мишљење а да их Фрезие не чује.

— Дакле, госпођо, где су та господа? запита бивши заступник из Манта.

— Отишли! . . . и казали ми да одустанем од спора! одговори г-ђа де Марвил.

— Да одустанете! рече Фрезие с нагласком уздржаног беса. Слушајте, госпођо. . .

И он прочита следећи састав:

„На захтев, итд. . . (Прескачем празнословље):

„Пошто је у руке г. претседника Првостепеног суда предат један тестамент примљен од господе Леополда Анкена и Александра Крота, бележника у Паризу, у пратњи два сведока, господе Брунера и Шваба, странаца настањених у Паризу, којим је тестаментом господин Понс, преминуо, располагао својим имањем на штету тражиоца, његовог природног и законитог наследника, а у корист извесног господина Шмукеа, Немца;

„Пошто се тражитељ обавезује да докаже да је тестамент дело једног гнусног лукавства и резултат мајсторија непризнатих законом; пошто ће бити доказано угледним личностима да је намера завештачева била да своје имање остави г-ђици Цецилији, кћери поменутог господина де Марвил; и пошто је тестамент, чије поништење тражилац захтева, изнуђен од слабости завештача, кад је он био потпуно безуман;

„Пошто је господин Шмуке, да би измамио то целокупно завештање, држао завештача у кућњем затвору, спречавао породицу да дође до самртничке постеље, и како се, пошто је постигао циљ, предао познатим чиновима незахвалности који су саблазни-

ли кућу и све људе из суседства, који су, случајно, били сведоци дошавши да одаду последњу пошту вратару куће где је преминуо завештач;

„Како ће још озбиљније чињенице, и за које тражитељ прикупља сад доказе, бити изнесене пред г. г. судије:

„Ја, потписани извршитељ, итд., итд., у име реченога, позивам господина Шмукеа, који говори итд., да претстане г. г. судијама који чине прво одељење суда, да чује да ће тестамент примљен од господе Анкена и Крота, будући резултат очевидног лукавства, бити сматран за неважећи и без икаквог дејства; и ја сам, осим тога, у име поменутога протестовао против својства и законске способности наследника целокупне имовине које би могао узети господин Шмуке, подразумевајући да ће се тражилац успротивити, као што се у ствари противи, својом жалбом под данашњим, поднесеном г. претседнику, на примање у посед тражено од поменутог г. Шмукеа, и оставио сам му препис од истога, који кошта . . .” Итд.

— Ја познајем човека, госпођо претседниковице, и кад буде прочитао ово писмено, он ће се поравнати. Питаће Табароа за савет. Табаро ће му казати да прими наше предлоге! Дајете ли хиљаду талира доживотне ренте?

— Извесно, врло ћу радо дати прву исплату.

— То ће бити свршено пре три дана. . . Овај ће га позив затећи у првој заглашености његовога бола,

јер тај јадни старац жали Понса. Он врло озбиљно узима тај губитак.

— Да ли се предат позив може повући? рече претседниковица.

— Извесно, госпођо, увек се може одустати.

— Па лепо, господине, рече г-ђа Камизо, учините тако!... само продужите! Да, тековина коју ми прибављате вреди труда! Ја сам уосталом удесила ствар с Вителовом оставком, али ви ћете исплатити томе Вителу шездесет хиљада франака од вредности Понсове заоставштине... Тако, видите, треба успети...

— Ви имате његову оставку?

— Да, господине; г. Вител се ослања на г-на де Марвил...

— Дакле, госпођо, ја сам вас већ ослободио од шездесет хиљада франака за коју сам суму рачунао да ћу је морати дати оној гадној вратарки, оној г-ђи Сибо. Али ја увек полажем на то да добијем дуванциницу за жену Соважевицу, и постављење мога пријатеља Пулена за првог лекара у болници Кенз-Вен.

— То смо утврдили, све је удешено.

— Дакле, све је речено... сви су за вас у том спору, до Годисара, директора позоришта, кога сам јуче потражио и који ми је обећао да ће притеснити оног момка, који би могао да поквари наше намере.

— Ох! знам, г. Годисар је сав одан породици Попино!

Фрезие изиђе. На несрећу, он не сретe Годисара, и судбоносни позив би одмах предат.

Сви ће грабљиви људи разумети, као што ће је се поштени људи гнушати, радост претседниковице, којој, десет минута по одласку Фрезиеову, Годисар дође и саопшти свој разговор са јадним Шмукеом. Претседниковица одобри све, она је бескрајно била захвална директору позоришта што ју је ослободио недоумице примедбама које су јој изгледале потпуно умесне.

— Госпођо претседниковице, рече Годисар, долазећи, ја сам мислио да тај убоги ђаво неће знати шта да ради са својим богатством! То вам је природа упрошћена као стари патријарси. То вам је безазлено, то је немачко, то треба испунити па метнути под стакло као малог Исуса од воска!... То јест, по мом мишљењу, он је већ у великој забуни шта да ради са својих две хиљаде пет стотина франака прихода, и ви га наводите на разврат...

— То је знак врло племенитог срца, рече претседниковица, обогатити тог човека који жали нашег рођака, али ја оплакујем малу зађевицу која нас је раставила, г. Понса и мене; да је дошао, све би му било опроштено. Кад бисте знали колико је моме мужу празно без њега, г. де Марвил је био очајан што није извештен о његовој смрти, јер за њега су светиња породичне дужности, он би присуствовао служби, спроводу, опелу, а и ја сама, отишла бих на опело...

— Дакле, лепа госпођо, рече Годисар, изволите

наредити да се спреми акт; у четири сата, довешћу вам Немца. . . Препоручите ме, госпођо, благонаклоности ваше љупке ћерке, виконтесе Попино; нека каже моме славном пријатељу, своме добром и изврсном свекру, том великом државнику, колико сам одан свима његовима, и да ми и даље указује своју драгоцену наклоност. Ја дугујем живот његовом стрицу, судији, а њему дугујем своју срећу. . . Ја бих хтео помоћу вас и ваше кћери да добијем оно високо уважање које је везано за моћне и угледне људе. Хоћу да оставим позориште, да постанем озбиљан човек.

— Ви то и јесте, господине! рече претседниковица.

— Дивно! прихвати Годисар пољубивши суву руку г-ђе де Марвил.

У четири часа нашли су се сакупљени у кабинету г. Бертијеа, бележника, прво Фрезие, творац поравнања, затим Табаро, Шмукеов пуномоћник, и сам Шмуке, кога је довео Годисар. Фрезие се постарао да тражених шест хиљада франака, и шест стотина франака за прву исплату доживотне ренте, спусти у новчаницама на бележников писаћи сто, и пред очи Немцу, који, пренеражен што види толико новаца, не обрати ни најмање пажње на читање акта. Тај јадни човек, кога је Годисар дочепео по повратку с гробља, где се разговарао с Понсом и где му је обећао да ће му се придружити, није располагао свим својим моћима, већ много поремећеним од толиких потреса. Он дакле није слушао увод састава,

где је он претстављен као помогнут од г. Табароа, извршитеља, његовог пуномоћника и саветодавца, и где се помињу узроци парнице коју је претседник повео у корист своје кћери. Немац је играо жалосну улогу, јер, потписујући акт, он је давао маха страховитим тврђењима Фрезиеовим; али је био тако радостан што види новац за породицу Топинар, и тако срећан што ће обогатити, по својим скромним појмовима, јединога човека који је волео Понса, да не чу ни речи од овог поравнања парнице. Усред читања, један писар уђе у кабинет.

— Господине, има ту, рече он своме господару, један човек који хоће да говори с г. Шмукеом. . .

Бележник, на један Фрезиеов покрет, слеже значајно раменима.

— Не узнемиравајте нас никад кад потписујемо акта! Питајте за име тога. . . Је ли то човек или господин? је ли неки поверилац? . . .

Писар се врати и рече:

— Он хоће пошто по то да говори с г. Шмукеом.

— Његово име?

— Зове се Топинар.

— Идем ја. Потпишите спокојно, рече Годисар Шмукеу. Свршавајте; ја ћу да видим шта хоће од нас.

Годисар је схватио Фрезиеа, и сваки је од њих нањушио опасност.

— Шта ћеш ти овде? рече директор дневничару. Ти дакле нећеш да будеш благајник? Прва особина једног благајника је ћутање.

— Господине. . .

— Иди на свој посао, ти нећеш никад ништа бити ако се мешаш у туђе послове.

— Господине, ја не бих могао јести хлеб, сви би ми залогаји застајали у грлу! . . .

— Господин Шмуке! викну он.

Шмуке који је био потписао, који је држао свој новац у руци, дође на глас Топинарев.

— Ефо са мала Немица и са фаз. . .

— Ах! драги господин Шмуке, ви сте обогатили чудовишта, људе који хоће да вам одузму част. Ја сам ово носио једном честитом човеку, једном заступнику који познаје овог Фрезиеа, и он каже да ви треба да казните толико лупештво и да примите парницу; они ће отступити. . . Читајте.

И тај несмотрени пријатељ даде послати позив Шмукеу, град Борден. Шмуке узе хартију, прочита је, и, видевши како је окарактерисан, не разумевајући ништа у том подмуклом поступку, он доби смртни удар. Тај му је камен запушио срце. Топинар дочека Шмукеа у наручја; онда су обојица били под бележниковим колским вратима. Прођоше једна кола, Топинар у њих уведе сиротог Немца, који је добио излив крви у мозак. Вид му се био помутио; али је музичар још имао снаге да пружи новац Топинару. Шмуке није подлегао овом првом удару, али му се не поврати свест; чинио је само несвесне покрете; ништа није јео. Умро је после десет дана, не жалећи се, јер није говорио. Неговала га је г-ђа Топинар, и сахрањен је у тишини, поред Понса, стара-

њем Топинара, једине особе која је ишла за спроводом овога сина Немачке.

Фрезие, постављен за примирителног судију, велики је пријатељ куће претседникове, претседниковица га врло цени, и није хтела да он узме Табарову ћерку; она обећава нешто бескрајно боље вештоме човеку коме, по њеном мишљењу, дугује не само добијање марвилских ливада и виле, него још и избор г. претседника, изабраног за посланика на поновном избору 1846.

Сви ће без сумње желети да знају шта је било с јунакињом ове историје, на несрећу и сувише истините у појединостима, и која, стављена на претходну, којој је близнакиња, доказује да је велика друштвена снага карактер. Ви погађате, о љубитељи, познаваоци и трговци, да је реч о Понсовој збирци. Довољно ће бити присуствовати једном разговору одржаном код грофа Попиноа, који је недавно показивао странцима своју богату збирку.

— Господине грофе, говорио је један угледан странац, ви имате читаво благо!

— Ох! милорде, рече скромно гроф Попино, кад се тиче слика, нико, нећу да кажем у Паризу, него у Европи, не може себи ласкати да ће се такмичити с једним непознатим, једним Јеврејином, по имену Ели Магус, занесеним старцем, првим међу љубитељима слика. Он је скупио сто и неколико слика које убијају храброст љубитељима да предузму прикупљање збирака. Требало би да Француска жртвује седам до осам милиона и откупи ту галерију по

смрти тога богаташа. . . Што се тиче реткости, моја је збирка доста лепа да се о њој може говорити. . .

— Али како је човек који је толико заузет као што сте ви, чије је првобитно богатство тако поштено зарађено у трговини. . . ?

— Лекаријама, прекиде Попино, могао и даље да се меша у лекове. . .

— Не, прихвати странац; него где налазите времена да тражите? Реткости вам не долазе саме. . .

— Мој отац је већ имао, рече виконтеса Попино, језгро збирке, он је волео уметност, лепа дела; али највећи део богатства долази од мене!

— Од вас, госпођо! . . . Тако млади! имали сте већ те пороке, рече један руски кнез.

Руси су толики подражаваоци, да се све болести цивилизације огледају у њима. Манија прикупљања старина бесни у Петрограду, и, услед храбрости урођене томе народу, излази да су Руси изазвали у томе артиклу, рекао би Ремонанк, скакање цена које ће онемогућити збирке. И тај је кнез био у Паризу једино због скупљања старина.

— Кнеже, рече виконтеса, то сам благо наследила од једног рођака који ме је много волео, и који је провео четрдесет и неколико година, од 1805, скупљајући по свима земљама, а поглавито по Италији, сва ова ремек-дела. . .

— А како се звао? запита милорд.

— Понс! рече претседник Камизо.

— То је био диван човек, прихвати претседниковица својим умиљатим гласићем, пун духа, оригина-

лан, а уз то много срца. Ту лепезу којој се дивите, милорде, и која је припадала г-ђи Помпадури, предао ми је једнога јутра рекавши ми једну љубазну реч коју ћете ми допустити да не поновим. . .

И она погледа своју кћер.

— Реците нам ту реч, затражи руски кнез, госпођо виконтесо.

— Реч вреди колико и лепеза!... одговори виконтеса, која је ту реченицу често понављала. Он је рекао мојој мајци да је крајње време да оно што је било у рукама порока остане у рукама врлине.

Милорд погледа г-ђу Камизо де Марвил са изразом сумње врло ласкавим за једну тако суву жену.

— Он је трипут недељно вечеравао код мене, продужи она, толико нас је волео! ми смо умели да га ценимо, уметници радо проводе са онима који уживају у њиховом духу. Мој је муж, уосталом, био његов једини рођак. И кад је то наследство припало г-ну де Марвил, који му се ни најмање није надао, г. гроф је више волео да откупи све укупно радије него да пусти да се та збирка продаје на лицитацији; а и ми смо више волели да је тако продамо, јер тако је ужасно видети како се растурају те лепе ствари које су толико забављале тог драгог рођака! Ели Магус је онда био проценитељ; и, тако сам, милорде, ја могла добити вилу коју је ваш стриц саградио, и где ћете нам учинити част да нас посетите.

Благајник позоришта, чије је искључиво право Годисар уступио и које је пре годину дана прешло у

друге руке, увек је г. Топинар; али г. Топинар је постао мрачан, човекомрзац, и мало говори; мисле да је извршио неки злочин, а зли језици позоришни тврде да његова зла воља долази отуда што се оженио Лолотом. Честити Топинар отскочи кад чује име Фрезие. Можда ће изгледати чудно да се једина душа достојна Понса и Шмукеа нашла у најнижим редовима једног булеварског позоришта.

Г-ђа Ремонанк, у страху од претсказања г-ђе Фонтен, неће да се повуче на село, она остаје у свом сјајном дућану на булевару Мадлене, још једном удовица. Заиста, Оверњат, пошто је брачним уговором утврдио да имање остане ономе ко надживи другога, метнуо је на домашај своје жене чашицу витриола, рачунајући на какву заблуду; а његова жена, у изврсној намери, преместила је чашицу. Ремонанк ју је попио. Тај крај, достојан овог зликовца, доказује у корист Провиђења, за које оптужују сликаре нарави како га заборављају, можда због свршетка драма које га злоупотребљавају.

Опростите за погрешке преписивача!

Париз, 1846—1847.

— Крај —

СЛИКЕ ИЗ ПАЛАНАЧКОГ ЖИВОТА

МАТОРА ДЕВОЈКА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕЛА

БОСА С. ПЕТРОВИЋ

Многе личности морале су срести у извесним француским покрајинама више или мање витезова де Валоа, јер је постојао један у Нормандији, други се налазио у Буржу, трећи је живео 1816 у граду Алансону, а можда је и Југ имао свога. Ово набрајање валешког племена овде је без значаја. Сви ови витезови, међу којима их је било, без сумње, који су били Валоа као што је Луј XIV био Бурбон, познавали су се тако мало да им није требало говорити једнима за друге. Сви су они, уосталом, оставили Бурбонце на француском престолу у потпуном миру, јер је и сувише јасно доказано да је Анри IV постао краљ зато што није било мушког наследника у првој линији орлеанској, званој Валоа. Ако постоје Валоа, они потичу од Шарла Валоа, војводе д'Ангулем, сина Шарла IX и Марије Туше, чије се мушко потомство угасило, док се не докаже противно, у личности свештеника Ротлена; Валоа Сен-Реми, који потичу од Анрија II, угасили су се тако исто као и чувена Ламот - Валоа, која је била уплетена у аферу са огрлицом.

Сваки од ових витезова, ако су обавештења тачна, био је, као и онај из Алансона, стари племић,

дугачак, сув и без имања. Онај из Буржа емигрирао је, онај из Турене сакрио се, онај из Алансона ратовао је у Вандеји и био помало присталица шуана. Већи део младости провео је овај последњи у Паризу, где га Револуција усред својих освајања затече у његовој тридесетој години. Примљен од високог племства провинције као прави Валоа, витез Валоа из Алансона одликовао се, као и његови једноименици, ванредним понашањем и изгледао је као човек из високог друштва. Ручавао је сваког дана у граду и играо карата сваке вечери. Сматрали су га за човека врло духовитог, и то због једне његове мане која се састојала у томе да је причао масу анегдота о владавини Луја XV и о почетку Револуције. Кад би људи слушали ове приче први пут, налазили би да су доста лепо испричане. Витез де Валоа имађаше, уосталом, врлину да не понавља вицеове које је правио на рачун људи и да никад не говори о својим љубавима; али његови покрети и изрази ипак би одавали слатке тајне. Овај добри човек служио се повластицом коју уживају стари волтеровски племићи да не иде у цркву, али му је свет, због његове оданости краљевој странци, лако праштао његову непобожност. Једна од његових највише запажених особености, коју је, без сумње, примио од Молеа, био је начин на који је шмркао бурмут из једне старе златне бурмутице украшене сликом неке принцезе Горице, дивне Угарке, славне по својој лепоти при крају владавине Луја XV. Привржен у младости овој чувеној туђинки, он је о њој

увек говорио са узбуђењем и тукао се за њу са господином де Лозен. Било му је тада око педесет и осам година, али он је признавао да их има само педесет; а могао је себи допустити ову безазлену лаж, јер, између преимућстава која су дана људима сувим и плавим, он је сачувао и онај вечито младачки стас који спасава људе исто тако као и жене од изгледа старости. Да, знајте то, цео живот, или сва отменост, која је израз живота, лежи у стасу. Међу особине витезове треба убројати и огроман нос којим га је природа била обдарила. Тај нос делио је оштро једно бледо лице на два дела, која су изгледала као да се не познају, а само један од њих црвенео је за време варења. Ову чињеницу вредно је споменути у време кад се физиологија толико бави срцем човечијим. То руменило појављивало се на левој страни. Иако високе и танке ноге, витко тело и бледа боја коже господина де Валоа нису одавали неко јако здравље, ипак је он јео као ала и тврдио да има болест која се у провинцији зове „в р е л а џ и г е р и ц а”, без сумње зато да би оправдао свој претерани апетит. Ово његово руменило и доказивало је то што је он тврдио; али у крају где се ручкови протежу на читав низ од тридесет до четрдесет јела и трају по четири сата, витезов стомак био је прави божји дар за тај лепи град. Према неким лекарима, ово руменило, кад се појављује на левој страни, знак је широка срца. Љубавни живот витезов оправдавао је ове научне тврдње, за које, срећом, не пада одговорност на историчара. Поред ових

симптома, господин де Валоа био је нервозна и, према томе, жива природа. Ако му је цигерица била врела, да употребим стари израз, ни срце му није било мање вруће. Ако му је на лицу било нешто бора, ако су му власи биле сребрнасте, искусан посматрач уочио би у томе знаке страсти и задовољства. Заиста, оне значајне боре око очију и по челу имале су у себи оне отмености која је била толико цењена на двору у Ситери. Све је на прекрасном витезу одавало гизделина (*lady's man*): тако се пажљиво умивао да је било задовољство видети његове образе, који су изгледали као да су трљани чудотворном водицом. Део лобање који му коса није достигала да покрије сијао се као слонова кост. Његове веђе, као и његова коса, претстављале су младост уредношћу коју им је дао чешаљ. Његова кожа, већ толико бела од природе, изгледала је још нарочито избељена неким тајним средством. Иако није употребљавао мирисе, витез је ипак распростирао мирис младости, који је освежавао његов изглед. Његове племићке руке, однеговане као у неке каћиперке, привлачиле су поглед својим лепо опсеченим и ружичастим ноктима. Најзад, да му нос није био онако достојанствен и изразит, личио би на лутана. Треба се одлучити па покварити ову слику признајући једну ману. Витез је метао памук у уши и носио две минђушице, које су претстављале црначке главе од дијаманата, савршено израђене, уосталом; но, њему је било много стало до тога да оправда тај необични додатак, па је говорио да га је напустила

главобоља откад су му пробушене уши: патио је, дакле, од главобоље. Ми не претстављамо витеза као савршеног човека; али зар не треба опростити старим нежењама, из чијег срца удара толико крви у лице, оне дивне смешне настраности које можда почивају на нежним тајнама? Уосталом, витез де Валоа имао је у накнаду за своје црначке главе толико других љупкости, да је друштво могло да се сматра довољно обештећеним. Он се заиста много трудио да сакрије своје године и да се допадне својим познаницама. Треба у првом реду истаћи нарочиту пажњу коју је он посвећивао рубљу, једино преимућство којим данас могу да располажу права господа: витезово рубље било је увек фино и аристократски бело. Што се тиче одела, иако је било беспрекорно чисто, оно је увек било похабано, али без мрља и набора. Да му је одело ипак било очувано, то је претстављало право чудо за оне који су примећивали непојамну равнодушност витезову у том погледу; он није ишао тако далеко да би га стругао стаклом, — изум који је пронашао галски принц; али личној таштини господина де Валоа било је стало до тога да следи основна правила високог енглеског господства, које нису могли довољно да оцене људи из Алансона. Зар не дугује свет поштовање онима који толико троше због њега? Зар не лежи у томе испуњење најтежег јеванђеоског прописа који налаже да се зло добрим враћа? Та свежина рубља, та брижљивост пристајала је добро плавим очима, зубима као од слонове кости и плавој особи витезовој. Једино

што тај пензионисани Адонис није имао ничег мушког у својој појави, те је изгледао да употребљава шминку зато да би сакрио рушевине које је на њему оставио љубавнички живот. Да бисмо све рекли, глас витезов био је сушта противност његовој плавој деликатној природи. Његов би вас орган изненадио својим богатим и пуним звуком, осим ако не поделите мишљење неких познавалаца људског срца и не помислите да је витез имао глас који је одговарао његовом носу. Иако није имао јачину дубоког баса, боја његовог гласа свиђала се својом средњом звонкошћу која је личила на звуке енглеског рога, на звуке издржљиве и пријатне, јаке и меке. Витез је био одбацио смешно одело које су задржали неки монархиски људи и без устезања се модернизовао: појављивао се увек обучен у неко кестењаво одело са позлаћеним дугметима, са чакширама полузатегнутим, са белим прслуком без веза, са краватом за везаном без оковратника, тим последњим трагом старог француског одела, уколико му је на тај начин било лакше да покаже свој игумански врат. Његове ципеле истицале су се златним четвртастим копчама — њих се данашњи нараштај не сећа нимало — и притврђеним на црној лакованој кожи. На витезу су могла да се виде два ланца од сата која су паралелно висила из сваког његовог џепа, други траг моде XVIII в., траг који кицоши нису презрели под Директоријумом. Ову прелазну ношњу која је спајала два века један са другим, витез је носио тако љупко као прави маркиз, чија се тајна изгуби-

ла са француске позорнице оног дана кад је ишче-зао Флери, последњи Молеов ђак. Приватни живот овог маторог момка био је, по спољашности, отворен свима погледима, али, у ствари, он је био тајанствен. Витез је држао један стан који је био у најмању руку скроман и који се налазио у улици Кур, на другом спрату куће која је била својина госпође Лардо, праље финог рубља, која је имала највише посла у граду. Овај случај објашњава претерану углађеност његовог рубља. Несрећа хтеде да Алансон једног дана начу да се витез није увек понашао племићки и да се тајно, под старост, оженио неком Цезарином, мајком детета које је имало дрскости да се појави на свет незвано.

— Он је тада, по казивању неког господина ди Бускиеа, дао руку оној која му је тако дуго давала своју утију.

Ова страшна клевета ражалости утолико више старе дане осетљивог племића уколико је, како ће то данашња прича да покаже, губио наду коју је дуго гајио и за коју је поднео доста жртава. Госпођа Лардо издаде господину витезу де Валоа две собе на другом спрату за скромну суму од сто франака годишње. Достојанствени племић, који је сваког дана ручавао у граду, враћао се кући само на спавање. Једини његов издатак био је, дакле, доручак, који се стално састојао од шоље чоколаде, масла и воћа према годишњем добу. Ложио је ватру само кад је била најсуровија зима и за време устајања. Између једанаест и четири сата шетао се, ишао је

да чита новине и правио је посете. Откада се наста-
нио у Алансону, великодушно је признао своју не-
маштину, говорећи да се његово имање састоји од
шест стотина ливара доживотне ренте, јединог
остатка који му је преостао од његовог некадашњег
великог богатства, а коју му је суму дозначивао у
тримесечним ратама његов бивши пословођа, код
кога су се налазиле хартије од вредности. У ствари,
један банкар из града избројао би му свака три ме-
сеца по сто педесет ливара, које му је слао неки го-
сподин Борден, из Париза, последњи државни тужи-
лац у Шатлеу. Те појединости знао је сваки због
тога што је витез од прве особе којој их је поверио
захтевао да их држи у највећој тајности. Господин
де Валоа побрао је плодове, извлачио је корист од
своје невоље: добио је место за трпезом у најотме-
нијим кућама Алансона и позиван је на све вечерње
седељке. Његове способности играча, приповедача,
пријатног и друштвеног човека биле су толико це-
њене, да је изгледало да је све пропало ако би град-
ски свезналац изостао. Домаћини и даме осећали су
потребу за његовим дискретним изразом одобрава-
ња. Кад би нека млада жена чула на балу да јој
стари витез каже: „Ви сте дивно обучени”, она би
била срећнија због те похвале неголи због очајања
своје супарнице. Господин де Валоа био је једини
који је умео да се лепо служи извесним изразима
старог доба. Речи срце моје, злато моје,
луче моје, владарко моја, сва љубавна те-
пања из године 1770 добијала су неодољиву драж

из његових уста; најзад, он је имао нарочиту спо-
собност да преувеличава. Његове љубазне речи, у
којима је иначе био тврдица, доносиле су му благо-
наклоност старих жена. Те речи су ласкале свима,
чак и чиновницима који му ниси били потребни. Ње-
гово понашање при игри било је тако отмено да је
свуда био запажен: он се никад није јадао, хвалио
је своје противнике кад би губили; није покушавао
да обучава своје партнере показујући им бољи на-
чин игре. За време док би се делиле карте и водили
досадни разговори, витез би извукао своју бурмути-
цу покретом достојним Молеа, погледао би принце-
зу Горицу, достојанствено подигао поклопац и узео
међу прсте бурмута, па би га трљао, ситнио и ску-
пљао у грудвице; затим, пошто би се карте поделиле,
напунио би носину и поново вратио принцезу у
прслук, увек са леве стране. Једино је један племић
доброг века (као противност великог века)
могао да измисли ово поравнање између презривог
ћутања и подругивања које не би било разумљиво.
Прихваћао је шепртље и умео је њима да се кори-
сти. Због његове сјајне равнодушности многи су го-
ворили о њему: „Дивим се витезу де Валоа.” Његов
разговор, његово понашање, све је на њему било
тако нежно плаво као и његова личност. Он се ста-
рао да не вређа ни човека ни жену. Благ према
телесним недостацима као и према душевним мана-
ма, он је пажљиво слушао, помоћу принцезе Гори-
це, људе који су причали ситне јаде паланачког жи-
вота: о слабо скуваном јајету за доручак, о кафи

са прокислим кајмаком, смешне појединости о здрављу, о скакању из сна, о сновима и о посетама. Витез је имао чежњив поглед, савршен став кад би му требало да изрази саосећање, због чега је био омиљен слушалац; Ах! Како! Како сте то учинили? изговарао је љупко и у згодан час. Умро је, а нико није ни посумњао да се он сећа кадгод најтоплијих поглавља свога романа са принцезом Горизом, док год је трајала ова тушта и тма будалаштина. Да ли је икада неко мислио на услуге које једно угашено осећање може да пружи друштву, и у којој је мери љубав дружељубива и корисна? Ово може да објасни зашто је витез, и поред својих сталних добитака, остао градска маза, јер он никад не би изашао из неког салона а да не би понео собом шест ливара ћара. Његови губици, које би он износио на велика звона, били су врло ретки. Сви они који су га упознали признају да никад нигде, па чак ни у египатском музеју у Турину, нису сусрели тако љупку мумију. Нигде се у свету готованство није заоденуло у тако љупке облике. Никада се ни најсажетији егоизам не показа ни више услужан ни мање увредљив него код овог племића; он је вредео колико и једно одано пријатељство. Ако би неко дошао да замоли господина де Валоа да му учини неку малу услугу, која би га узнемирила, тај не би отишао од доброг витеза а да га овај не би придобио и нарочито убедио како он не може ништа да учини у тој ствари или како би покварио кад би се у њу умешао.

Да би објаснио проблематични живот витезов, историчар, коме Истина, та сурова развратница, ставља песницу под грло, мора рећи да је ту скоро, после тужних славних јулских дана, Алансон сазнао да је сума коју је господин де Валоа зарађивао на коцки отприлике сто педесет талира тромесечно, и да је досетљиви витез имао храбрости да сам себи шаље доживотну ренту, да не би изгледао без средстава у земљи у којој се воли стварност. Многи његови пријатељи (он је већ био умро, запамтите то) упорно су оспоравали овај случај, сматрали га за измишљотину и у витезу де Валоа гледали једног поштовања достојног племића кога су либерали оклеветали. На срећу за fine коцкаре, у маси се нађе људи који их подржавају. Пошто их је било срамота да бране нешто што није право, његови обожаваоци су то упорно порицали; не оптужујте их за тврдоглавост, јер ти људи имају осећање достојанства: владе им пружају пример те врлине, која се састоји у томе да сахрањују ноћу мртве и не очитавши Тебе Бога хвалим својим поразима. Ако је витез себи дозволио ову црту лукавства, која би му, уосталом, доносила поштовање витеза де Грамон, осмејак барона де Фенесте, стисак руке маркиза де Монкад, зар је он зато мање био љубазан гост, досетљив човек, непроменљиви играч, диван приповедач у коме је уживао Алансон? По чему би, уосталом, овај поступак, који спада у законе слободне воље, био у супротности са отменим обичајима једног племића? Кад је толико људи принуђено

да оставља доживотну ренту другима, шта је природније него да дадну једну добровољно свом најбољем пријатељу? Али, Лајус је умро. . . После петнаестак година оваквог начина живота, витез је нагомилао десет хиљада и неколико стотина франака. Кад су се вратили Бурбонци, један његов стари пријатељ, господин маркиз де Помбретон, негдашњи поручник црних мускетара, вратио му је, по његовом причању, дванаест стотина пистола, које му је он био позајмио да би му омогућио да емигрира. Овај догађај изазва сензацију, тако да је доцније супротстављан шалама које је измишљао Уставо-бранилац о томе како су неки емигранти пронашли начин да плаћају своје дугове. Кад би неко проговорио о овом племенитом поступку маркиза де Помбретон пред витезом, овај би јадник поцрвенео чак и са десне стране. Свако би се тада радовао срећи господина де Валоа, који се саветовао са имућним људима о начину како да употреби тај остатак иметка. Поверавајући се судбини Ресторације, он уложи свој новац у државне папире у доба кад је рента била 56 франака и 25 сантима. Господа де Ленонкур, де Наварен, де Вернеј, де Фонтен и де ла Бијардјер, који су га, како он каже, познавали, израдише му пензију од сто талира из краљеве личне благајне и послаше му крст светог Луја. Никад се није сазнало на који је начин стари витез добио ова два одликовања, свечана признања за свој ранг и за своју уредност, али је извесно да му је одликовање крстом светог Луја донело право на чин пуковника

у пензији, на основу његове службе у католичкој војсци на Западу. Осим своје тобожње доживотне ренте, о којој више нико није водио рачуна, витез је, дакле, стварно имао хиљаду франака прихода. И поред овог побољшања, он се не промени нимало ни у начину живота ни у понашању; само, црвена пантљика стајала је дивно на његовом кестењавом оделу и допуњавала, да тако кажемо, племићеву физиономију. Од 1802 године витез је печатио своја писма једним врло старим златним печатом, доста рђаво изрезаним, али на коме су Кастерани, Езгрињони и Троавили могли да виде да је подељен на две једнаке половине од којих су на првој биле дрвене шипке на црвеној основи, а на другој пет златних жлебова на крсту. Штит се завршавао, на црној основи, једним сребрним крстом. Као жиг — племићки шлем, као гесло — *Val eo*. Са тим племићким грбом, тобожњи копила де Валоа смео је и могао је да се вози у свим краљевским каруцама света. Многи људи су завидели матором момку на оваквом лепом животу, који је био испуњен партијама бостона, триктрака, реверсија, виста и добро одиграних пикета, добро пробављеним ручковима, бурмутом шмрканим са задовољством и пријатним шетњама. Готово цео Алансон је веровао да је овај живот био слободан од честољубља и од озбиљних интереса. Али ниједан човек нема тако миран живот као што му га приписују завидљивци. Ви ћете открити и у најзабаченијим селима људске мекушце, точкаре по изгледу мртве, који се страствено занимају леп-

тировима или шкољкама и који су у стању да се бескрајно дуго муче због било каквог лептира или какве *Concha Venetis*. Није имао само склоност да се бави шкољкама, него је носио у себи честољубиву чежњу коју је следио са упорношћу Сикста-Петог: хтео је, наиме, да се ожени једном старом богатом девојком, без сумње, у намери да се преко ње приближи високим круговима дворским. У том је и била тајна његовог краљевског држања и његовог боравка у Алансону.

Једне среде, врло рано, усред пролећа, године 16, — тако је он говорио, — у тренутку кад је облачио свој собни огртач од старе зелене свиле са цветовима, витез чу, и поред тога што је имао памук у ушима, лак корак неке девојке која се пела уз степенице. Ускоро, неко обазриво куцну три пута на врата; затим, не чекајући одговор, једно лепо створење промигољи се као јегуља у собу маторог момка.

— Ах, то си ти, Сузана, — изустив витез де Валоа не прекидајући свој започети посао; оштрио је сечиво свога бријача на парчету коже. — Шта ћеш овде, драга несташна душице?

— Долазим да вам кажем једну ствар која ће вам можда бити исто толико пријатна колико и непријатна.

— Тиче ли се Цезарине?

— А баш ме се тиче ваша Цезарина! — одговори она живо, озбиљно и безбрижно.

Та дивна Сузана, чија је комична авантура морала да има тако великог утицаја на судбину главних личности ове приче, била је радница госпође Лардо. Да кажемо коју реч о распореду куће. Радионице су заузимале цело приземље. Мало двориште служило је да се у њему на конопцима распростиру везене марамнице, оковратници, јелечићи, наруквице, кошуље са чипкама на грудима, кравате, чипке, везене хаљине, све фино рубље из најбољих кућа у граду. Витез је тврдио како може да сазна по броју јелечића ситне сплетке госпође управника пореског одељења; јер су кошуље са чипкама и кравате биле у узајамној вези са јелечићима и оковратницима. Ма да је по овој врсти удвојене ношње могао да наслути све састанке који су се одржавали у граду, витез никад не издаде ниједну тајну, никад не рече ниједну увредљиву шалу која би могла да му затвори приступ у неку кућу (био је духовит). Зато ћете ви да схватите господина де Валоа као човека узвишеног карактера, но чије су се способности, као и многих других, изгубиле у скученом кругу. Само, како је, најзад, био само човек, витез је себи дозвољавао да баца значајне проницљиве погледе, од којих би даме задрхтале; ипак су га све волеле, пошто би сазнале како је умео да дубоко крије тајну и колико је био наклоњен нежним слабостима. Прва радница, све и сва госпође Лардо, стара девојка од четрдесет и пет година, ружна да је се човек уплаши, становала је врата уз врата са витезом. Изнад њих био је само таван, на коме се зими сушило

рубље. Сваки стан се састојао, као и витезов, из две светле собе, једне са улице и једне из дворишта. Испод витеза становао је један узети старац, деда госпође Лардо, некадашњи гусар по имену Гревен, који је служио под адмиралом Симезом у Индији и који је био глув. А што се тиче госпође Лардо, која је заузимала други стан на првом спрату, она је била толико слаба према људима од положаја, да се могла сматрати за слепу кад је био у питању витез. За њу је господин де Валоа био апсолутни монарх, који је радио све само добро. Ако би нека њена радница згрешила с витезом, она би рекла: „Он заслужује да буде вољен”. Тако, иако је ова кућа била од стакла, као и све куће у провинцији, што се тиче господина де Валоа она је била дискретна као лоповска пећина. Рођен као човек од поверења за мале сплетке радионице, витез никад не би прошао поред врата, која су махом била отворена, а да не би пружио штогод својим мачкицама: чоколаде, шећерлема, трачица, чипака, понеки златан крстић, ситница од сваке руке за којим лудују мале раднице. Зато су ове девојчице обожавале доброг витеза. Жене имају нагон да открију људе који их воле само зато што носе сукњу, који су срећни да буду поред њих и који никад не мисле да простачки траже награду за своју пажњу. Жене у том погледу имају њух пса, који у групи иде право човеку за кога су животиње свете. Јадни витез де Валоа сачувао је још од ране младости потребу да буде нежни заштитник жена, чиме се некад одликовала

велика властела. Увек одан систему „малих кућица”,¹ он је волео да дарива жене, једина бића која умеју лепо да приме, јер увек могу да врате. Зар није чудновато да у доба кад ђаци, одмах по изласку из гимназије, траже да открију неки симбол или да објасне неки мит, још нико није објаснио какве су биле девојке XVIII века? Зар оне нису биле предмет витешке борбе као у XV веку? Год. 1550, витезови су се борили због дама; године 1750, они су показивали своје драгане у Лоншану; данас, они пуштају своје коње да трче; у свако доба, племић се трудио да створи себи живот који би био само његов. Ципеле са повијеним врхом XV века имале су црвене пете у XVIII веку, а раскош љубазница 1750 године било је разметање слично осећањима витезалуталица. Али витез се више није могао упропасти-ти због једне љубазнице. Уместо бонбона увијених у новчанице, он јој је љубазно давао кесу свежих переча. Рецимо ово у славу Алансона: ови переци при-мани су радије неголи што је Дитеова² некад прими-ла, од грофа д'Артоа, одећу од пламеног позлаћеног сребра или кола са коњима. Све ове раднице биле су схватиле пропало величанство витеза де Валоа и дубоко су чувале тајну својих домаћих односа. Кад су их неке куће у граду распитивале о витезу де Валоа, оне су озбиљно говориле о племићу и пра-виле га старијим; он је постајао човек достојан поштовања, чији је живот био неприкосновен као неки

¹ Мала кућица, кућа обично изван града, у којој су се, у оно време, састајали љубавници кришом. Прим. прев.

² Duthé (1752—1820), играчица и куртизана. Прим. прев.

цвет; али у кући, оне би му се попеле на раме, као папагаји. Волео је да сазнаје тајне које откривају праље служећи по кућама и зато су му оне долазиле изјутра да му причају алансонска оговарања; он их је називао својим новинама у сукњи, својим живим фељтонима; никад господин де Сартин није имао тако веште ни тако јефтине уходе, које су, правећи толика неваљалства, ипак сачувале толико части у души. Тако се витез за време доручка забављао као прави срећник.

Сузана, једна од његових љубимица, паметна и честољубива, имала је у себи способности једне Софије Арну, била је, уосталом, лепа као најлепша куртизана коју је Тицијан некад посадио на црну кадифу да би помогла његовој кичици да створи неку Венеру; али њено лице, иако је било лепо око очију и чела, имало је у свом доњем делу сасвим обичне црте. Била је то норманска лепота, свежа, блистава, пуначка, Рубенсово месо које би требало спарити са мишићима Фарнеског Херкула, а не Медичиеве Венере, те љупке жене Аполонове.

— Па лепо, дете моје, испричај ми своју малу или велику авантуру.

Од Париза до Пекинга витез је био ненадмашив у своме очинском благом понашању према радницама: оне су га потсећале на некадашње веселе девојке, на оне славне краљице Опере, које су биле славне у целој Европи за време једне трећине XVIII века. Сигурно је да је витез, који је некад живео са овим женским народом, заборављеним као и многе

величини, као језуите и гусари, као свештеници и закупци порезе, стекао неодољиву доброћудност, једну неусиљену љупкост, једну попустљивост без себичности. Он је био инкогнито Јупитера код Алкмена, краља који допушта да га свако вуче за нос, који ништа не држи до својих моћних муња, и који хоће да проћерда свој Олимп у лудостима, у вечеринкама, разноврсним женама, нарочито далеко од Јуноне. Поред своје собне хаљине од старог зеленог свиленог дамаста, поред празне собе у којој је примао, и која је била застрта лошом тканином уместо ћилима, и у којој су биле старе прљаве наслоњаче, и у којој су зидови с тапетима од хартије као у каквој крчми излагали ове профиле Луја XVI и чланова његове породице нацртане на једној жалосној врби, онда узвишено завештање утиснуто у облику урне, најзад све сентименталности измишљене од монархије под Терором; поред своје изнемоглости витез је, док се бријао испред старог тоалетног стола украшеног јефтиним чипкама, одисао XVIII веком... Све разуздане дражи његове младости опет су се појавиле, изгледао је као да има три стотине хиљада дуга на себи и да га чекају кола пред вратима. Био је исто толико велик као и Бертие који је за време пораза код Москве издавао наредбе батаљонима војске која више није постојала.

— Господине витеже, — рече обешечачки Сузана, — изгледа ми да немам шта да вам причам, ви треба само да гледате.

И Сузана се намести с профила, да би својим ре-

чима дала објашњење. Витез, који је, верујте, био прави лисац, спусти десно око на радницу, претварајући се да је разуме.

— Добро, добро, душице моја, разговараћемо одмах. Али, изгледа ми да си мало поранила.

— Али, господине витеже, треба ли ја да чекам да ме мајка истуче и да ме госпођа Лардо истера? Ако сместа не одем у Париз, никад се нећу моћи удати овде, где су људи тако смешни.

— Шта ћеш, дете моје, друштво се мења; жене су исто толико жртве колико и племство страшног нереда који се спрема. После политичког преврата долази преврат у обичајима. Авај, жене ускоро неће бити (он извуче свој памук да би очистио уши); она ће изгубити много предајући се осећању; она ће скидати своје живце, и неће више имати оно лепо мало задовољство нашег доба, које је желела без стида, које је примала без устручавања, и при коме је употребљавала занос (он очисти своје црне варгање) само као средство да дође до циља; она ће тиме оболети од болести која ће се излечити једино узимањем поморанџина лишћа. (Стаде да се смеје). Најзад ће брак постати нешто (узе пинцету да ишчупа седе длаке) врло досадно, а било је тако весело у моје време. Владавине Луја XIV и Луја XV, запамти ово, дете моје, значиле су свршетак најлепших обичаја на свету.

— Али, господине витеже, — рече радница — реч је о обичајима и о части ваше мале Сузанае, и ја се надам да је нећете напустити.

— Како то, — повика витез довршујући своје чешљање, — више бих волео изгубити своје име!

— Ах! — изусти Сузана.

— Слушајте ме, мало претварало, — рече витез испруживши се на једну велику наслоњачу, која се некад звала војвоткиња и за коју је госпођа Лардо нашла да је за њега.

Он привуче дивну Сузану, стављајући њене ноге међу своја колена. Лепа девојка се опусти, она која је била тако охола на улици, она која је двадесет пута одбила новац који су јој нудили људи из Алансона, колико због части толико из презрења за њихов цицијашлук. Сузана изнесе, дакле, свој вајни грех витезу тако смело, да овај стари грешник, који је испитао толико других тајни код далеко лукавијих бића, одмери случај већ једним погледом. Он је добро знао да се ниједна девојка не игра стварном срамотом; али њему се није хтело да руши зграду ове лепе лажи тиме што би је дотакао.

— Ми себе клеветамо, — рече јој витез смешећи се са ненадмашивом лукавошћу, — ми смо добри као лепа девојка чије име носимо, можемо се венчати без бојазни; али, ми нећемо да животаримо овде, ми смо жедни Париза, где дивна створења постају богата, ако су паметна, а ми нисмо глупи. Ми ћемо, дакле, отићи да видимо да ли нам је главни град задовољства задржао младе витезове де Валоа, једна кола, драго камење, једну ложу у Опери. Руси, Енглези, Аустријанци донели су милионе, од којих нам је мајка дозначила мираз кад нас је родила ле-

тим. Уосталом, ми смо родољуби, ми хоћемо да помогнемо Француској да поново узме свој новац из цепа те господе. Ех! ех! драга ђаволска овчице, све ово није рђаво. Свет у коме живиш викаће можда помало, али успех ће оправдати све. Оно што је врло рђаво, дете моје, то је бити без новаца, и то је наша заједничка болест. Како имамо много духа, ми смо уобразили да ћемо извући користи од наше лепе мале части, ухвативши неког маторог момка; али тај матори момак, срце моје, познаје алфу и омегу женског лукавства, што ће рећи да ћеш ти лакше метнути врапцу соли на реп него што ћеш мене убедити да сам ја имао ма шта с тобом. Иди у Париз, мала моја, иди тамо о трошку сујете једног нежење, ја те у томе нећу спречити, ја ћу те у томе помоћи, јер је матори момак, Сузано, природна каса једне девојке. Али немој да ме увлачиш у то. Слушај, владарко моја, ти која тако добро разумеш живот, ти ћеш ми учинити велику неправду и задати велики јад. Учинити неправду? Ти би могла да спречиш мој брак у земљи где се полаже на обичаје. Задати јада? Стварно, ти би била у неприлици, у што ја не верујем, шерете женски. Знаш ли, душо моја, да ја немам ништа више, да сам сиромах као црквени миш. Ах! кад бих се ја оженио госпођицом Кормон, кад бих опет постао богат, заиста бих те више волео него Цезарину. Ти си ми увек изгледала преко мере разборита и паметна — и ти си створена да будеш љубав неког великог госпара. Ја те сматрам за толико оштроумну да ме улога коју ми овде играш

не изненађује нимало, ја сам то очекивао. За једну девојку то је заиста једна одлична досетка. Ко тако ради, анђеле мој, тај мора да је паметна глава. Зато те ја поштујем!

И он је помилова по образу како то чине бискупи.

— Али, господине витеже, ја вас уверавам да се ви варате, и да...

Она поцрвене не усуђујући се да продужи; витез је само једним погледом погодио и прозreo ceo њен план.

— Да чујем, ти хоћеш да ти поверујем. Па добро, верујем ти. Али послушај мој савет, иди код господина ди Бускиеа. Зар не носиш рубље код господина ди Бускиеа већ пет, шест месеци? А ја те и не питам шта се међу вама догађа; али ја га познајем, он је самољубив, он је матори момак, он је врло богат, он има две хиљаде пет стотина ливара рен-те, а не троши од тога ни осам стотина. Ако си тако паметна као што ја претпостављам, ти ћеш видети Париз о његовом трошку. Иди, душице моја, иди умиљавај му се, а нарочито буди мека као свила, и на сваку реч, вежи две петље и један чвор; он је човек који се боји скандала, и ако ти је пружио прилику да га ставиш на оптуженичку клупу... Најзад, ти разумеш, запрети му да ћеш се обратити госпођама из добротворног друштва. Уосталом, он је честољубив. Е лепо, човек треба да постигне све преко своје жене. А зар ти ниси довољно лепа, довољно паметна да створиш богатство своме мужу? Ех! до ђавола, ти можеш да ломиш копље са неком дамом са двора.

Сузану су надахнуле речи витезове, горела је од жеље да отрчи што пре до ди Бускиеа. Да не би баш нагло изишла, она припита витеза о Паризу, помажући му да се обуче. Витез разабра утисак својих савета и олакша одлазак Сузани тиме што је замоли да каже Цезарини да му донесе чоколаду коју му је госпођа Лардо правила свако јутро. Сузана кидне да би стигла до своје жртве, чија је биографија ово што следи.

Ди Буские, пореклом из једне старе породице из Алансона, налазио се на средини између грађанина и малог сеоског племића. Његов отац је вршио дужност кривичног чиновника у суду. Нашавши се без средстава после смрти очеве, ди Буские, као и сви пропали људи из провинције, отишао је да тражи срећу у Паризу. У почетку Револуције, ушао је у послове. Упркос републиканцима, који су полагали на честитост револуционара, послови у оно доба нису били баш чисти. Политички шпијун, један зеленаш, један војни лиферант, један човек који је конфисковао, у споразуму са синдикатом општине, имања емиграната, да би их купио па продао; министар и генерал, сви су поједнако били у пословима. Од 1793 до 1799, ди Буские је био лиферант намирница за француску војску. Имао је тада диван дом, био је један од финансиских матадора, обављао је новчане послове на пола са Увраром, држао је отворену кућу и водио распусан живот тога доба, живот Цинцината са џаковима пуним жита пожњевена без муке, са украденим оброцима, са сумњивим кућама пуним љу-

базница, у којима су приређиване лепе гозбе директорима Републике. Грађанин ди Буские био је један од присних пријатеља Бариних, био је на најбољој нози са Фушеом, врло добро са Бернадотом и веровао је да ће постати министар бацајући се стрмоглавице у партију која је, до Маренгоа, потајно радила против Бонапарте. Да Келерман није извршио свој јуриш и да није умро Дезе, ди Буские би постао велик државник. Он је био један од виших чиновника необјављене владе, коју је срећа Наполеонова бацила иза кулиса 1793 (Види М р а ч н и д о г а ђ а ј). Победа, упорно задобивена на Моренгоу, проузроковала је пораз ове партије, која је имала потпуно оштампане прогласе, да би се у случају да први конзул подлегне поново вратили систему Народне скупштине (Конвента). У убеђењу да је победа немогућа, ди Буские је већим делом свога богатства спекулисао на падање курса и задржао два курира на бојишту: први пође у тренутку кад је Мелас био победник; али, у ноћи, у размаку од четири сата, дође други да објави пораз Аустријанаца. Ди Буские је клео Келермана и Дезеа; није смео да куне првог конзула, који му је дуговао милионе. Ова алтернатива између могућности да заради милионе и да стварно пропадне лиши лиферанта свих његових способности, он остаде блесав више дана. Он је уживао живот у толиким претеривањима, да га је овај ударац затекао без снаге. Наплата његових потраживања од државе уливала му је нешто наде; али, и поред својих покушаја подмићивања, он

наиђе на Наполеонову мржњу према лиферантима који су шпекулисали на његов пораз. Господин де Фермон, који је имао шаљив надимак *Fermons la caisse* (затворимо касу), остави ди Бускиеа без маријаша. Непоштен приватни живот, везе овог лиферанта са Баром и Бернадотом одбише првог конзула више неголи његова игра на Берзи; он га избриса из листе закупника порезе у коју је, захваљујући остатку кредита који је имао, био унесен за Алансон. Од свог великог богатства, ди Буские сачува дванаест стотина франака доживотне ренте забележене у Главну књигу, случајан улог који га спасе од беде. Не знајући резултат ликвидације, његови повериоци му оставише хиљаду франака консолидоване ренте; али они се сви наплатише утеривањима новца и продајом дома Бозеан, који је био својина ди Бускиеа. Тако је спекулант, пошто је напипао банкротство, сачувао своје име неокаљано. Човек кога је први конзул упропастио, и испред кога је ишао огроман глас који су му створиле његове везе са шефовима прошлих влада, његов начин живота, његова пролазна моћ, заинтересова Алансон, у коме је потајно преовлађивала оданост монархији. Ди Буские, који је био бесан на Бонапарту и који је причао невоље првог конзула, разузданост Жозефинину и тајне анегдоте из десет година револуције, би врло добро примљен. У то доба, ма да је имао добрих четрдесет година, ди Буские се показа као момак од тридесет и шест година, средњег стаса, угојен као лиферант, који је парадировао својим ли-

стовима несташног порезника, имао јако истакнуте црте лица, спљоштен нос, али и маље у ноздрвама; црне очи са густим веђама, из којих је избијао поглед лукав као у Талерана, али мало угашен; био је задржао републиканске залиске и носио врло дугачку црну косу. Дебеле и истакнуте плаве жиле на његовим рукама, које су биле украшене чуперцима маља на сваком зглавку, сведочиле су о богатој мускулатури. Најзад, имао је груди Херкула Фарнеског, а рамена — да би могао да понесе државне дугове. Данас се оваква рамена виде само код Тортонија.¹ Овај раскошан мушки живот дивно је претстављен једном речју која се употребљавала у последњем веку, и која се данас једва разуме: у галантном стилу минулог доба, за ди Бускиеа би се рекло прави платилац за остатака. Али, као и код витеза де Валоа, и код ди Бускиеа се наилазило на појаве које су јако одударале од општег изгледа личности. Тако, некадашњи лиферант није имао глас који би одговарао његовим мишићима; није да му је глас био ситан и нежан, онакав какав се понекад чује из уста двоножних морских паса; напротив, његов глас је био јак, али пригушен, такав да га можемо себи претставити једино ако га упоредимо са шумом неке тестере која струже крто и мокро дрво; укратко, то је био глас једног пропалог лиферанта.

Ди Буские је дуго задржао ношњу која је тад

¹ Тортони, некадашња кафана, стециште политичара и књижевника. — Прим. прев.

била у моди у време његове славе: чизме са парма-цима, беле свилене чарапе, кратке чакшире од чоје ишаране циметовом бојом, прслук à la Robespierre и плави капут. Иако му је мржња првог конзула давала право на благонаклоности најистакнутијих роајалистичких личности провинције, господин ди Бускије није био примљен у седам, осам кућа које су сачињавале алансонско предграђе Сен-Жермен, а где је залазио витез де Валоа. Он је пре свега покушао да се ожени госпођицом Армандом, сестром једног од најуваженијих племића у граду, али од кога је ди Бускије рачунао да извуче велику корист за своје доцније планове, јер је смишљао једну сјајну освету. Добио је корпу. Утешио се отштетом коју му понуди једна десетина богатих породица, које су некад фабриковале алансонске чипке, а сад су имале пашњаке или говеда, које су трговале на велико платном, и где му је случај могао донети неку добру партију. Матори момак стварно је усретсредио све своје наде у изглед једне срећне женидбе, коју су му, уосталом, како је изгледало, обећавале његове способности; јер му није недостајала извесна финансиска вештина, којом су се користиле многе личности. Сличан пропалом коцкару који упућује новајлије, он им је указивао на шпекулације, одређивао средства, изгледе и путеве. Он је важио као добар администратор, и више пута било је речи о томе да буде именован за претседника општине града Алансона; али сећања на његова каишарства у републиканској влади нашкодише му, он не би никад

примљен у префектури. Све владе које се измењаше, чак и она од Сто дана, одбише да га именују за претседника Алансона, место које је желело његово честољубље, и које би га, да га је добио, довело до брака са једном матором девојком на коју је он најпосле био бацио око. Његова одвратност према царској влади одведе га најпре у роајалистичку странку, где и остаде, и поред увреда које је тамо примао; али кад га је префектура, при првом повратку Бурбона, и даље оставила по страни, ово последње одбијање ули му против Бурбона мржњу исто толико дубоку колико и скривену, јер он остаде стрпљиво веран својим мишљењима. Постаде шеф либералне странке у Алансону, невидљиви управљач изборима, и нанесе необичну штету Реставрацији вештином својих подмуклих смицалица и подлошћу својих сплетака. Ди Бускије, као и сви они који могу да живе још само главом, наметнуо је својим осећањима испуњеним мржњом мирноћу потока који је на изглед мален, али који никад не пресушује; његова мржња била је као мржња у црнца, тако кротка, тако стрпљива, да је заваравала непријатеља. Његова освета тињала је петнаест година и није била задовољена никаквом победом, чак ни триумфом јулских дана 1830 године.

Није било случајно што је витез де Валоа послао Сузану код ди Бускијеа. Либерал и роајалист узајамно су се прозрели и поред мудрог притворства са којим су они крили своју заједничку наду од целог града. Ова два матора момка били су супарни-

ци. Сваки од њих био је сковао план да се ожени госпођицом Кормон, о којој је господин де Валоа управо говорио Сузани. Утонули у своју идеју и заогрнути равнодушношћу, обојица ишчекиваху тренутак кад ће им нека случајност изручити ту матору девојку. Тако, све и кад ове две нежење не би биле растављене читавим понором што су довели између њих системи чији су они били живи израз, њихово супарништво створило би од њих ипак два непријатеља. Епохе дају своје обележје људима који у њима живе. Ова два човека доказују истинитост ове аксиоме супротношћу историских боја којима су била обележена њихова лица, њихов говор, њихове идеје и њихова ношња. Један, осоран, енергичан, са слободним и наглим покретима, кратак и суров у изражавању, тамне коже, косе и погледа, страшан на изглед, али немоћан у ствари као неки устанак, добро је претстављао Републику. Други, благ и учтив, отмен, однегован, постизавао је свој циљ, спорим али непогрешивим дипломатским средствима, био веран укусу, био је жива слика некадашњег дворјанства. Ова два непријатеља сретала су се скоро сваке вечери на истом месту. Витез је водио борбу учтиво и доброћудно, али ди Бускије је у борби мање полагао на форму, иако се придржавао пристојности коју му је наметнуло друштво, јер није хтео да буде избачен из седла. Они сами су се добро разумели. И поред посматрачког дара који људи из провинције уносе у ствари између којих се они крећу, нико није ни слутио да постоји супарништво међу овом двоји-

цом људи. Господин витез де Валоа заузимао је виши положај, он није никад затражио руку госпођице Кормон; док је ди Бускије, који је ушао у борбу после свога пораза у једној од најотменијих кућа у земљи, био одбијен. Али витез је своје супарнику, још увек стављао у изглед велике успехе, да би му дубоко задао подмукли ударац, са онако прекаљеном и спремљеном оштрицом каква је била Сузана. Витез је бацио сонду у ди Бускијеове воде, и, као што ћемо видети, није се преварио ни у једну од својих претпоставки.

Сузана је ишла лаким кораком из улице Кур, преко улице Порт-де-Сез и улице Беркај, у улицу Сињ, у којој је од пре пет година ди Бускије купио једну провинциску кућицу, сазидану од сивог кречњака, сличног ситном гранитном норманском пешчару или бретонском шкриљцу. Стари лиферант био се наместио удобније него ико у граду, јер је сачувао нешто намештаја из времена свога сјаја; али провинциски обичаји неосетно су потамнили сјај пропаг Сарданапала. Трагови некадашње његове раскоши давали су у оној кући утисак лустера у житници. Хармонија, која веже дела човечја или божанска, недостајала је како у великим тако и у малим стварима. На једном лепом ниском орманчићу стајао је бокал за воду са поклопцем, какви се виде само у близини Бретање. Његова соба била је прекривена једним лепим ћилимом; али на прозорима су биле завесе од простог памучног платна са ружама. Камин, од рђаво бојадисаног камена, отска-

као је једним лепим сатом који је кварила близина сиротињских свећњака. Басамаци, куда су се сви пели не бришући ноге, нису били обојени. Најзад, врата, која је рђаво дотерао неки фарбар мештанин, бола су очи својим дречећим бојама. Као и доба које је ди Бускије претстављао, ова кућа пружала је слику неуређене гомиле прљавштине и дивних ствари. Како је сматран за имућног човека, ди Бускије је проводио готовански витешки живот; онај који не троши своје приходе увек ће бити богат. Од послуге је имао једино једног блесавка, мештанина, доста тупавог, кога је ди Бускије полако дотерао према својим потребама и научио га као мајмуна: да риба патосе, да брише намештај, да чисти ципеле, да четка хаљине, да му увече излази у сусрет са фењером кад је било облачно, са дрвеним ципелама, кад је падала киша. Као извесна бића, овај момак имао је услова само за једну ману; био је прождрљив. Често, кад би давао свечан ручак, ди Бускије би га натеривао да скине свој памучни капут са плавим коцкама, чији су џепови ландарали око бокова, и увек били натрпани марамом, ножем, воћем, парчетом колача, па му је наређивао да обуче ливреју и водио га да послужује. Тада би се Рене накркао са осталим слугама. Ова дужност, коју је ди Бускије претстављао као награду, донела му је најпоузданију поверљивост бретонског слуге.

— Шта ћете ви овде, госпођице, — рече Рене Сузани, видевши је да улази; — није данас ваш дан, немамо рубља за госпођу Лардо.

— Глупане! — рече Сузана смејући се.

Лепа девојка попе се, остављајући Ренеа да доврши пун чанак саразенских погачица скуваних у млеку. Ди Бускије, који је још био у кревету, премишљао је о својим плановима о срећи, јер он је могао да буде још само славољубив, као и сви људи који су сувише цедили сокове задовољства. Честољубље и коцка су неисцрпни. Зато, код човека здрава организма, страсти које проистичу из мозга увек надживљују страсти које произилазе из срца.

— Ево ме, — рече Сузана, седајући на кревет, тако да једним осорљивим самовољним покретом учини да зашкрипаше завесе на шипкама.

— Шта је, лепото моја? — рече матори момак седајући у кревету.

— Господине, — изусти озбиљно Сузана, — ви се сигурно чудите што ме видите овде; али, ја се налазим у приликама које ме присиљавају да ја не водим рачуна о томе шта ће ко рећи.

— А шта то значи? — запита ди Бускије прекрстивши руке.

— Зар ме не разумете? — рече Сузана. — Ја знам, — прихвати она, напућивши се љупко, — колико је смешно за једну сироту девојку да тобож узнемирава једног момка због нечега што ви сматрате за ситницу. Али, кад бисте ме добро познавали, господине, кад бисте знали шта сам ја све у стању да учиним за човека који би ми био одан онолико колико сам ја одана вама, ви се никад не бисте покајали што бисте се оженили са мном. Овде,

на пример, ја не бих могла да вам будем од велике користи; али ако бисмо отишли у Париз, ви бисте видели куд бих ја одвела једног човека паметног и имућног као што сте ви, у тренутку кад се преуређује влада из основа и кад су странци господари. Најзад, међу нама буди речено, ово о чему је реч, зар је то нека несрећа? Зар то није срећа коју бисте ви скупо платили једног дана? Ко вас интересује? за кога радите?

— Па за себе! — повика грубо ди Бускије.

— Матора наказо! ви никад нећете бити отац! — одговори Сузана дајући својој реченици нагласак пророчанског проклетства.

— Мани глупости, Сузана, — прихвати ди Бускије; — ја мислим да још сањам.

— Па какав вам доказ треба? — повика Сузана подижући се.

Ди Бускије помераше своју памучну капицу око главе са енергијом која је одавала необично превирање у његовим мислима.

— Али, он верује у то — рече Сузана сама себи, — и то му ласка. Боже мој, како је лако уфаћкати те људе.

— Сузана, ког ђавола хоћеш да учиним? То је тако чудно... Ја који сам веровао... Наиме ствар стоји тако, да... Али, не, не, то не може бити...

— Како, не можете да се ожените са мном?

— А! што се тога тиче, не! Имам обавеза.

— Је ли према госпођици Арманди или према госпођици Кормон, које су вас већ одбиле. Слушајте,

господине ди Бускије, мојој части није потребно да вас жандармима одвуку у Општину. Ја нећу остати без мужа, али нећу човека који не зна да цени шта ја вредим. Једног дана, можете да се покајете што се сада овако понашате, јер ништа на свету, ни злато ни сребро, неће ме натерати да вам вратим ваше добро, ако одбијете данас да га узмете.

— Али, Сузана, јеси ли ти сигурна?...

— Ах, господине, — прихвати праља, заклањајући се за своје поштење, — за какву ме ви сматрате? Не потсећам вас на речи које сте ми дали и које су упропастиле једну сироту девојку којој је једина мана то што има исто толико честољубља колико и љубави.

Ди Бускијеа је обузело стотину супротних осећања; радост, неповерење, рачун. Он је одлучио одавно да се ожени госпођицом Кормон, јер је Шарта, о којој је он малочас размишљао, пружала његовом славољубљу сјајан политички пут ка посланичком мандату. А брак са матором девојком створио би му такав углед у граду да би стекао велики утицај. Зато ова олуја коју му је пакосна Сузана приредила доведе га у једну страшну неприлику. Да није било ове потајне наде, он би се оженио Сузаном без размишљања. Искрено би се ставио на чело либералне партије у Алансону. После једне такве женидбе, он би се одрекао високог друштва да би се поново нашао у буржоаском сталежу трговаца, богатих фабриканата, сточара, који би га сигурно изнели у триумфу као свога кандидата. Ди Бускије је већ предвиђао

левичарску странку. Он није крио ово своје свечано размишљање, прелазио руком преко главе и помицао капицу која му је сакривала његову ужасну ћелавост. Као све личности које су премашиле свој циљ и које нађу нешто боље од оног чему су се надале, Сузана остаде запањена. Да би сакрила своје чуђење, она заузео сетан став једне заведене девојке пред својим заводником; али се у себи смејала као лукава госпа која добија игру.

— Драго моје дете, ја не дајем ништа на сличне лажи.

Ето таква је била кратка реченица којом је негдашњи лиферант завршио своја размишљања. Ди Бускије је био поносан што је припадао оној школи филозофа циника који неће да их у ф а њ к а ј у жене и који их све стављају у један те исти с у м њ и в ред. Ти јаки духови, који су обично слаби мушкарци, имају један требник за жене. За њих су оне све, почевши од француске краљице па до последње модискиње, сасвим раскалашне, дроље, убице, чак помало и варалице, по природи лажљивице, и неспособне да мисле на нешто друго осим на тричарије. За њих су жене злодејне бајадере које треба пустити да играју, да певају и да се смеју. Они у њима не виде ничег светог ни узвишеног; за њих, оне не претстављају поезију осећања, већ, грубу чулност. Они личе на прождрљивце који у кујни виде трпезарију. Према овом схватању, ако човек жену непрестано не мучи, она га направи робом. У овом погледу, ди Бускије је имао мишљење које је било супротно

мишљењу витеза де Валоа. Пошто изрече ову реченицу, он баци своју капицу на кревет, као што је урадио папа Гргур са свећом коју је оборио док је изрицао једну анатему, и тако Сузана сазнаде да матори момак носи лажну косу.

— Знајте, господине ди Бускије, — одговори Сузана величанствено, — да сам ја дошла до вас да бих извршила своју дужност; знајте да сам ја морала да вам понудим своју руку и да затражим вашу; али, исто тако, знајте и то да сам ја у своје држање унела достојанство жене која себе поштује: нисам се спустила дотле да плачем као шашава, нисам наваљивала, нисам вам досађивала. Сад знате мој положај. Знате да не могу остати у Алансону: мајка ће ме истући; госпођа Лардо много полаже на начела, као да их је она стварала, па ће ме истерати. И како сам ја бедна радница, хоћу ли да идем у болницу? или ћу да просим? Нећу, радије ћу да скочим у Бријанту или у Сарту. Зар није простије да одем у Париз? Мајка ће моћи да нађе неки разлог да ме пошаље тамо: било да ме тражи неки ујак, било да ми је тетка на умору, било да се нека госпођа интересује за мене. Само је реч о новцу који је потребан за пут и за све остало што је вама познато. . .

Ово саопштење имало је много више значаја за ди Бускијеа неголи за витеза де Валоа; али, једино он и витез били су упућени у ту тајну, која ће се открити тек кад се прича сврши. Засада је довољно рећи да су Сузанине лажи толико побркале мисли маторог момка, да је био неспособан за озбиљно

размишљање. Без ове узнемирености и без ове унутарње радости, јер је самољубље варалица која увек нађе кога ће да намагарчи, он би поверовао да би једна честита девојка каква је била Сузана, чије срце још није било покварено, умрла сто пута пре него што би повела разговор овакве врсте и затражила од њега новац. Он је у девојчину погледу разабрао сурову подлост коцкара, који би убио човека да би дошао до улога.

— Ти би дакле ишла у Париз? — рече он.

Кад чу ову реченицу, Сузана сину од радости која ублажи њене сиве очи, али срећни ди Буские не виде ништа.

— Па да, господине.

Ди Буские поче са чудним јадиковкама: тек што је извршио последња плаћања за кућу, морао је да намири фарбара, зидара, столара; али Сузана га пусти да говори, она је чекала цифру. Ди Буские понуди сто талира. Сузана се направи као да хоће да изађе, као што се то чини у позоришту, и упути се вратима.

— Па шта је, куда ћеш? рече ди Буские узнемирен.

— Ето ти лепог момачког живота! — рече у себи. Нека ме ђаво однесе ако се сећам да сам јој ишта згужвао сем оковратника... И ето га сад, она се позива на једну обичну шалу да би ми извукла меницу, стављајући ми нож под грло.

— Али, господине, — рече Сузана плачући, — ја идем код госпође Грансон, благајнице Материнског

удружења, која је, колико ја знам, ту скоро спасла једну сироту девојку у истом положају.

— Госпођа Грансон?

— Да, — одговори Сузана, — рођака госпођице Кормон, претседница Материнског удружења. Под вашим заштитом, госпође из града су основале овде једну установу која ће спречити многа јадна бића да не убијају своју децу, због чега је била осуђена на смрт, у Мортању, има томе три године, лепа Фаустина д'Аржантан.

— Ево, Сузана, — рече ди Буские, пружајући јој кључ, — отвори сама писаћи сто, узми начету врећицу у којој има још шест стотина франака; то је све што имам.

Матори лиферант показа својим потиштеним изгледом колико му је било тешко да поднесе ову жртву.

— Матора циција, — рече у себи Сузана, — причају о његовој лажној коси.

Упоређивала је ди Бускиеа са дивним витезом де Валоа, који јој ништа није дао, али који ју је разумевао, који ју је саветовао, и који је носио мале гризете у свом срцу.

— Ако ме магарчиш, Сузана, — повиче он видевши њену руку у фијоци, ти...

— Али, господине, — одговори она, прекидајући га са величанственом дрскошћу, — зар ми их не бисте дали, да сам их затражила?

Кад је већ била доведена у питање његова част, лиферант се сети свог лепог доба, и с гунђањем даде

знак да пристаје. Сузана узе врећицу и изађе, пустивши маторог момка да је пољуби у чело, при чем је он изгледао као да каже: „Ово ме право скупо стаје. Али је ипак боље него да ме изведу пред суд као заводника једне девојке оптужене због убиства детета.”

Сузана сакри врећицу у неку врсту котарице од ситног прућа коју је држала у руци и прокле тврдичлук ди Бускиеа, јер она је хтела хиљаду франака. Кад је већ спопадне нека жеља, и кад је већ загазила у преваре, једна девојка иде далеко. Кад је ишла улицом Беркај, лепа пеглерка помисли да ће јој Материнско удружење, чија је претседница била госпођица Кормон, можда попунити суму коју је она предвидела за своје трошкове, а која је за једну радницу из Алансона била велика. Опет је мрзела ди Бускиеа. Изгледа да се матори момак бојао да за његов грех не сазна госпођа Грансон; али, Сузана је хтела, макар и уз ризик да не добије ниједне паре од Материнског удружења, да, напуштајући Алансон, спетља некадашњег лиферанта у неразмршљиве узице паланачког оговарања. Увек има код гризете мало мајмунске пакосне ћуди. Сузана, дакле, уђе код госпође Грансон, направивши очајно лице.

Госпођа Грансон, удовица једног артилеријског потпуковника који је погинуо код Јене, имала је као једино богатство мршаву пензију од девет стотина франака, сто талира личног прихода, и осим тога једног сина чије јој је школовање и издржавање прогутало сву њену уштеђевину. Становала је у ули-

ци Беркај, у једном од оних тужних приземља на које путник, пролазећи кроз главну улицу малих градова, баца само летимичан поглед. То приземље је имало искварена врата, подигнута на три огромна басамака; један ходник који је водио у унутарње двориште, и на чијем су се крају налазиле степенице наткривене дрвеним доксом. С једне стране ходника била је трпезарија и кујна; с друге, салон за сваку прилику и удовичина спаваћа соба. Атаназ Грансон, младић од двадесет и три године, становао је у поткровљу изнад првог спрата ове куће; он је уносио у кућу своје сироте мајке шест стотина франака од службице коју је имао у градској општини, где је по препоруци своје рођаке, госпођице Кормон, добио место чиновника у Одељењу за личне податке. Према овим подацима, свако је могао да види госпођу Грансон у њеном хладном салону са жутим завесама и намештајем од жуте утрехтске кадифе, како после неке посете поправља мале простирке које је метала испред столица, да јој се не би прљале изрибане црвене плочице; затим, како поново седа у своју наслоњачу украшену јастучићима и прихвата се свог ручног рада за сточићем који се налазио између два прозора, на месту са кога је њено око допирало у улицу Беркај и све видела. То је била једна добра жена, обучена у једноставно грађанско одело, које је било у складу са њеним бледим и као од бола изнуреним лицем. Претерана скромност сиротиње осећала се на свима предметима овог кућанства, који су одисали, уоста-

лом, честитим и строгим обичајима паланачким. У том тренутку, син и мајка су били заједно у трпезарији, где су доручковали шољу кафе са маслом и ротквицама. Да би се схватило задовољство које је Сузанина посета донела госпођи Грансон, треба објаснити тајне интересе мајке и сина.

Атаназ Грансон био је младић мршав и блед, средњег стаса, упалог лица, на коме су његове црне очи, из којих је блистала мисао, стајале као два угљена. Мало измучене црте лица, линија уста, нагло задигнута брада, правилан облик мраморног чела, израз сете коју је изазивало осећање властите беде, што је било у супротности са његовом свешћу о властитој снази, одавало је човека чији је таленат био заробљен. Зато би му на сваком другом месту осим у Алансону његов изглед донео потпору утицајних људи или жена које препознају генија у његовом инкогниту. Ако већ није био геније, он је имао обличје у коме се јавља геније; ако није имао снагу једног великог срца, имао је барем сјај који она оставља у погледу. Ма да је могао да изрази најузвишенију осетљивост, његова огромна бојажљивост уништавала је у њему чак и младићку љупкост исто онако као што је ледена беда спречавала његову смелост да дође до израза. Паланачки живот, без резултата, без одобравања, без потстрека, скрхао је око њега један круг у коме је умирала та мисао која још није била ни на помолу. Уосталом, Атаназ је имао ону дивну гордост коју развија сиромаштво у душама отмених људи, која их подиже за време бор-

бе са људима и стварима, али која, у самом почетку живота, прави сметње њиховом успеху. Геније наступа на два начина: или узима оно што је његово одмах чим тога постане свестан, као што су радили Наполеон и Молијер; или чека да људи дођу по њега пошто је постепено дошао до израза. Млади Грансон припадао је оном реду талентованих људи који себе не познају и који лако клону духом. Имао је душу посматрача, који је више живео мишљу него делом. Можда је он изгледао непотпун онима који не могу да замисле генија без оних француских страчних варница; али је зато био моћан код паметних људи, и морао је да преко читавог низа унутарњих борби, које нису видљиве за обично око, дође до оних наглих одлука које се из њих рађају и поводом којих глупаци кажу: „Па тај човек је луд.“ Презирање са којим више друштво гледа на сиротињу убијало је Атаназа; несносна запара самоће без промаје лававила је лук који се стално затезао, и душа се замарала том страшном игром без резултата. Атаназ је био човек који је могао да се постави уз најугледније људе Француске; али тај орао затворен у кавез и остављен у њему без хране, имао је да умре од глади пошто је осмотрио својим ватреним оком ваздушна поља и висове изнад којих лебди геније. Ма да су његови радови у градској библиотеци остали незапажени, он је закопавао дубоко у своју душу своје мисли о слави, јер су оне могле да му нашкоде; али је још дубље држао закопану тајну свога срца, једну страст од које су му образи били упали

и чело пожутело. Волео је једну своју даљну рођаку, ону госпођицу Кормон на коју су били бацили око његова два непозната такмаца, витез де Валоа и ди Буские. Ова се љубав родила из рачуна. Госпођица Кормон важила је као једна од најбогатијих личности у граду: јадно дете навело је на ту љубав жеља за материјалном срећом, хиљаду пута обнављана жеља да улепша старе дане своје мајке, жеља за благостањем које је потребно духовним радницима; али ова врло безазлена полазна тачка наносила је, по његовом мишљењу, срамоту његовој љубави. Он се уз то бојао да не буде смешан у очима света зато што се као човек од двадесет и три године заљубио у девојку од четрдесет. Поред свега тога, његова љубав била је истинска; јер што у оваквом случају свуда на другом месту може изгледати лажно, у паланци се дешава. Стварно, тамошњи обичаји који су без промена, без кретњи и без тајни, чине бракове неопходним. Ниједна породица не прима младића лабавог морала. Ма колико природно може да изгледа у једној престоници веза младића као што је Атаназ са лепом девојком као што је Сузана, у провинцији, она застрашује и растура унапред брак једног сиромашног младића тамо где би иметак једне богате прилике учинио да се заборави и најружнија прошлост. Између изопачености извесних веза и једне искрене љубави, сиромашан човек који осећа не може се колебати: он више воли недаће врлине неголи недаће порока. Али у провинцији су ретке жене у које може да се заљуби један младић:

он неће добити лепу и богату девојку у земљи где је све рачун; а забрањено му је да воли лепу и сиромашну девојку: јер би то значило, као што кажу паланчани, венчати глад са жеђу; најзад калуђерска самотиња опасна је у младим годинама. Оваква размишљања објашњавају зашто се паланачки живот у толикој мери баш заснива на браку. Зато ватрене и живахне природе које су по невољи остале самосталне, морају да напуштају оне хладне пределе где је мисао мучена једном грубом равнодушношћу и где ниједна жена не може и неће да буде милосрдна сестра једног човека који се бави науком или уметношћу. Ко ће моћи да схвати љубав Атаназову према госпођици Кормон? То неће бити ни богати људи, ни султани друштва, који у њему налазе своје хареме, ни грађани који иду утрвеним путем саграђеним на предрасудама, ни жене које не да неће да схвате љубав уметника него им на њу одговарају својим поштењем, претпостављајући да се оба пола владају по истим законима. Овде се можда треба сетити млађих људи који пате због тога што су њихове прве жеље обуздане у доба њихове најјаче снаге, уметника који су болесни због тога што је њихов геније угушен тескобама беде, талената који су, с почетка мучени и без ослонаца, а често и без пријатеља, савладали најпосле удвојену самртну муку душе и тела, подједнако уцвељених. Ти добро познају јаке нападе рака који је прождирио Атаназа; они су се упуштали у она дугачка и свирепа размишљања у вези са циљевима за које нису налазили средства;

они су поднели оне непознате побачаје који настају кад семе генија падне на неплодну песковиту обалу. Они знају да је величина жеља у сразмери са замахом уобразиље. Што се више у вис бацају, ниже падају; и колико се веза раскине при оваквим падањима. Њихов проницљиви поглед је, као и Атаназ, открио сјајну будућност која их чека, и од које су рачунали да их дели само један вео; тај вео, који није задржавао њихове очи, друштво је претворило у бронзани зид. Гоњени својим позивом, својим уметничким осећањем, они су такође више пута покушавали да та осећања, која је друштво стално искористишћавало, учине за себе корисним. Јер, провинција припрема и удешава брак у циљу да створи себи благостање, и било би забрањено једном сиротом уметнику, једном човеку који се бави науком, да му даје двоструку намену, да му намењује да спасе његову мисао тиме што ће му осигурати живот. Мучен овим мислима, Атаназ Грансон је пре свега сматрао свој брак са госпођицом Кормон као средство да реши питање свога живота, који би на тај начин постао одређен; могао би да ради на том да постане славан, да усрећи своју мајку, а знао је да је способан да одано воли госпођицу Кормон. Ускоро његова сопствена воља, а да он то није ни осетио, створи стварну љубав: он стаде проучавати стару девојку, и због обмане коју навика доноси, он најпосле поче да види само њене лепоте и да заборавља њене мане. Код младића од двадесет и три године, чула значе врло много у љубави. Њихов пламен ствара

неку врсту призме између његових очију и жене. У том погледу загрљај којим је херувим зграбио Марселину на позорници је генијалан потез код Бомаршеа. Али ако се помисли да је у дубокој самоћи у којој је беда оставила Атаназа, госпођица Кормон била једино створење које је његовим погледима било приступачно и да је она стално лебдела пред његовим очима, зар онда та љубав неће изгледати природна? Ово осећање, тако дубоко скривено, морало је расти из дана у дан. Жеље, патње, наде и маштања повећавали су у миру и тишини језеро у које је сваки тренутак уносио своју капљицу воде и које је бујало у Атаназовој души.

Уколико се више ширио унутарњи круг који је описивала уобразиља помагана чулима, утолико је госпођица Кормон постајала моћнија и бојажљивост Атаназова већа. Мати је била све наслутила. Као жена из провинције, она је безазлено рачунала у себи две добре стране тога случаја. Говорила је сама себи како би госпођица Кормон била врло срећна кад би имала за мужа младића од двадесет и три године, пуна талента, који би чинио част својој породици и својој земљи; али запреке које су Атаназово сиромаштво и године госпођице Кормон стављали на пут томе браку, њој су изгледале несавладљиве: она није могла да измисли неко друго средство да их отклони, осим стрпљивости. Као и ди Бускије, као и витез де Валоа, и она је имала своју политику; вребала је прилику, чекала је згодан час, са оштроумношћу коју стварају интерес и материнство. Госпо-

ђа Гранска имала је поверења у витеза де Валоа; али она је претпостављала да се ди Бускије, иако је био одбијен, још није био одрекао своје жеље. Вешта и потајна непријатељица маторог лиферанта, госпођа Грансон причинила му је једну нечувену пакост да би учинила услугу своме сину, коме, уосталом, још ништа није била рекла о својим подмуклим сплеткама. Ко сада неће схватити важност коју је имала да добије поверљива изјава о Сузаниној лажи, кад је била саопштена госпођи Грансон. Какво је то оружје било у рукама милосрдне госпође, благајнице Материнског удружења. Како ће она тобож богзна како пријатељски разносити ту вест, тражећи милостињу за чедну Сузану!

У том тренутку се Атаназ, замишљен и налакћен на сто, играо кашиком по празној ћаси, посматрајући брижним оком ону бедну собу са црвеним плочицама, са сламним столицама, са дрвеним обоженим орманом за стоно посуђе, са ружичастим и белим завесама, које су личиле на шаховску таблу, собу која је била превучена старом кафанском хартијом и из које се ишло у кујну кроз стаклена врата. Како је био наслоњен на камин према својој мајци и како се камин налазио скоро пред самим вратима, његово лице, бледо али јако осветљено светлошћу улице, уоквирено лепом црном косом, његове очи у којима се огледало очајање и ватра од јутрошњих мисли, одједанпут се среташе са Сузаниним погледима. Девојка, која сигурно има нагон за беду и душевне патње, осети ову електричну искру, која је

избила не зна се одакле, која се не може објаснити, коју поричу извесни јаки духови, али чију су симпатичну струју искусиле многе жене и људи. То је уједно и светлост која обасјава мрачну будућност, и предосећање чистих уживања од узајамне љубави, и сигурност да ће разумети једно друго. То је нарочито као вешт и јак удар мајсторске руке по диркама чула. Поглед је опчињен неком неодољивом привлачношћу, срце је узбуђено, мелодије среће одјекују у души и у ушима, један глас виче: То је он! Затим, често, размишљање баци свој млаз хладне воде на то узаврело узбуђење, и свега тога нестане. У једном тренутку, брзом као муња, Сузанино срце преплавише мисли. Једна искра праве љубави запали коров који се развио на ветру раскалашности и разузданости. Она је разумела колико је изгубила од своје светости и величанства тиме што се је осрамотила на правди Бога. Што је било дан раније само шала у њеним очима, постаде сада за њу тежак удес. Она устукну пред својим успехом. Али, немогућност исхода, сиромаштво Атаназово, неодређена нада да ће се обогатити и да ће се вратити из Париза пуних руку говорећи: „Ја сам те волела!“ зла коб, ако хоћете, осуши ову благотворну кишу. Славољубива девојка замоли једним плашљивим изразом да поразговара са госпођом Грансон, која је одведе у своју спаваћу собу. Кад Сузана изиђе, по други пут погледа Атаназа, нађе га опет у истом положају, и савлада своје сузе. Што се тиче госпође Грансон, она је сијала од радости! Она је најзад

имала једно страшно оружје против ди Бускиеа, и могла би му задати смртну рану. Зато је обећала јадној заведеној девојци потпору свих милосрдних госпођа, свих чланица Материнског удружења; она је предвиђала једну дванаестину посета које су имале да јој испуне дан и на којима би се спремила једна страховита олуја над главом маторог момка. Витез де Валоа, иако је предвиђао обрт који ће настати у овој ствари, није очекивао толики скандал колики се из ње изродио.

— Драго моје дете, — рече госпођа Грансон својме сину, — ти знаш да ћемо ручати код госпођице Кормон, обуци се мало брижљивије. Ти грешиш што занемарујеш своју спољашњост, идеш као одрпанац. Обуци твоју лепу кошуљу са чипком на грудима и твоје зелено чојано одело. Имам својих разлога, — додаде она лукаво. — Уосталом, госпођица Кормон одлази у Пребоде, и биће код ње много света. Кад је један младић за женидбу, он мора да се послужи свима средствима да би се допао. Господе, кад би девојке хтеле рећи истину, ти би се зачудио, сине, кад би сазнао у шта се оне зацопају. Често је довољно да неки човек пројаше на коњу на челу артилериског пука или да се појави на балу у мало утегнутом оделу. Често један покрет главе, једна сетна поза, решава цео један живот; ми себи створимо роман према јунаку; тај буде често глупан, али брак је склопљен. Посматрај господина витеза де Валоа, проучи га, загледај његово држање; погледај га како наступа неусиљено и како нема неприродан из-

глед као ти. Говори мало; човек би рекао да не знаш ништа, ти који знаш јеврејски као воду.

Атаназ саслуша мајку зачуђено али послушно, затим се диже, узе свој качкет и оде у општину говорећи сам себи:

— Да ли је моја мајка прозрела моју тајну?

Прође улицом Вал-Нобл, где је становала госпођица Кормон. То мало задовољства приређивао је он себи свако јутро и тада му је пролазила кроз главу тушта и тма чудноватих мисли:

— Она сигурно и не слуги да у овом тренутку пролази испред њене куће један младић који би је много волео, који би јој био веран, који јој никад не би задавао бола, који би је пустио да располаже својим имањем, не мешајући се у то. Боже мој! каква кобност! У истом граду, два корака једно од другог, два створења налазе се у положају у коме смо, и ништа не може да их приближи. Кад бих вечерас разговарао са њом?

За то време, Сузана се враћала својој мајци мислећи на једног Атаназа; и као што су многе жене могле пожелети људима које обожавају преко сваке мере, она се тада осећала способном да му од свог лепог тела направи степениште преко кога ће брзо моћи да досегне своју круну.

Сад је потребно да уђемо код те старе девојке, око које се врзло толико интереса, и код које су се сви глумци ове драме имали да сретну још исте вечери, осим Сузанае. Та велика и лепа особа, која је била довољно смела да у почетку свога живота, по-

пут Александра, сруши за собом све мостове, и да започне борбу једном измишљеном лажју, ишчезе са позорнице пошто је унела у њу један снажан елемент интереса. Њене жеље биле су, уосталом, потпуно задовољене. Она напусти свој родни град после неколико дана, снабдевена парама и лепом одећом, међу којом је била и једна дивна хаљина од зеленог рипса и један красан зелени шешир са ружичастом поставом који јој је дао господин де Валоа, поклон који је она ценила више од свега, чак и од новаца госпођа из Материнског удружења. Да је витез био дошао у Париз у тренутку кад је она у њему блистала, она би сигурно све оставила ради њега. Налик на библијску невину Сузану, коју су старци једва сагледали, она се смештала у Паризу срећна и пуна наде, док је у исто време цео Алансон оплакивао њену несрећу, за коју су госпође из оба удружења, из Добротворног и из Материнског, показивале велико саучешће. Иако Сузана може да се сматра за тип оних лепих Норманђанки за које је чувени лекар установио да претстављају једну трећину потрошње оне робе коју гута огромни Париз, ипак се мора признати да је она остала у највишим и најпристојнијим редовима друштвеним. У доба кад, као што је говорио господин де Валоа, жена више није постојала, она је била само госпођа ди Вал-Нобл; да је живела раније, она би била супарница Родопа, Империја, Нинона. Један од најистакнутијих књижевника Ресторације узео ју је под своју заштиту; можда ће се и оженити њоме; он је но-

винар, и као такав изнад јавног мњења, пошто сваких шест година фабрикује ново.

У Француској, готово у свим окружним местима другог реда, постоји по један салон у коме се скупају угледне и уважене личности, које још увек не претстављају најбоље друштво. Домаћин и домаћица куће спадају свакако у највише личности града и свуда су примљени куд год им се прохте да оду, и у граду се не даје никаква гозба нити икакав дипломатски ручак а да и они не би били позвани; али поседници замкова, перови који имају лепа имања, високо друштво из околине не долази код њих, него своје односе са њима своди само на једну посету коју учине једни другима, на један ручак или једну вечеру коју приме и врате. Тај шарени салон, у коме се састаје мало племство са сигурним положајем, свештенство и чиновништво, има велики утицај. Разум и дух земље почивају у том друштву солидном и без раскоши у коме свако зна приходе свога комшије, у коме људи исповедају потпуну равнодушност према раскоши и одевању, што сматрају за дестињарију у поређењу са парчетом земље од десет до дванаест јутара, чије се стицање спремало годинама и које је давало повода бесконачним дипломатским комбинацијама. Постојано у својим предрасудама, добрим или рђавим, ово друштво једномишљеника иде истим путем не обазирајући се ни лево ни десно. Оно не прима ништа из Париза без дугог испитивања, одбија fine тканине исто тако као и државне обвезнице за ренту, руга се новотаријама, не чита

ништа и неће ништа да зна: ни науку, ни књижевност, ни индустриске проналаске. Они успевају да промене окружног начелника који им не одговара, и ако се овај одупре, они га издвоје као пчела кад покрије воском пужа који залута у њихову кошницу. Најпосле, тамо се из обичних брбљања често рађају свечане одлуке. Зато, ма да се тамо игра само карата, младе жене се појављују с времена на време; оне долазе да потраже коју реч одобравања за своје понашање и да утврде свој значај. Ово привилегијско право које се даје једној кући често вређа самољубље извесних мештана, који се теше кад помисле на трошак који то изискује, а који они заштеде. Ако нико од главешина не располаже толиком сумом новаца да би могао да држи отворену кућу, онда они изаберу место за састанке, као што су то радили људи из Алансона, кућу неке безазлене личности чији сталожени живот, чији карактер или положај дозвољавају друштву да буде господар у њеној кући, не бацајући у засенак ни таштину ни интересе појединаца. [Тако се високо алансонско друштво већ одавно сакупљало код старе девојке, на чије су имање, а да она то није ни знала, бацили око госпођа Грансон, њена даљна рођака, и двојица маторих момака, чије су потајне наде управо откривене. Ова девојка живела је са својим ујаком, некадашњим епископским намесником сѐске бискупије, који је некад био њен старалац, и кога је она имала да наследи. Породица коју је сада претстављала Роза-Марија-Виктоар Кормон, спадала је некада

међу најугледније у провинцији. Иако је била грађанка, дружила се са племством, са којим је често долазила у додир. Дала је некад алансонским војводама много чиновника, свештеника и бискупа. Господин де Спонд, деда по мајци госпођице Кормон, био је изабран у сталешку скупштину од стране племства. Господин Кормон, њен отац, од стране трећег сталежа; али ни један ни други не примише се тога посланства. Већ стотину година отприлике, девојке су се удавале за племиће из унутрашњости, тако да се ова породица толико намножила у војводству да је у њему обухватала све родословне гране. Ниједна грађанска породица није више личила на племство. Сазидана под Анријем IV од Пјера Кормона, интенданта последњег алансонског војводе, кућа у којој је становала госпођица Кормон припадала је увек њеној породици, и између свих њених видљивих добара, она је нарочито потстицала похлепност двојице њених маторих обожавалаца. Међутим, далеко од тога да доноси приходе, тај дом је захтевао издатке; али се тако ретко налази у провинцији такав стан који би био у самом центру, без рђавих комшија, леп споља и удобан унутра, тако да је цео Алансон завидео. Тај стари дом налазио се тачно у средини улице Вал-Нобл. Ова кућа истиче се својом снажном архитектуром из доба Марије ди Медићи. Иако је сазидана од гранита, камена који се тешко ради, њени углови, прозорска ћерчива и оквири врата

били су украшени испупченим шарама зашиљеним попут дијаманта. Имала је један спрат изнад приземља; њен кров сасвим уздигнут показивао је избачене прозоре са извајаним троугловима, доста укусно ужлебљеним у олук од олова, и споља улешан стубићима. Између сваког од ових прозора стрчала је по једна цев која је претстављала по једну фантастичну чељуст животиње без трупа која избацује воду на велико стење са пет отвора. Два забата завршавају се оловним китама цвећа, символом буржоазије, јер је некада једино племићима припадало право да имају ветроказе. Поред дворишта, са десне стране, биле су шупе и коњушнице; са леве стране били су кујна, дрвљаник и перионица. Једно крило колске капије остајало је отворено и у њему су се налазила једна ниска враташца са решетком и звонцетом, тако да су пролазници могли видети, усред једног огромног дворишта, цвећну леју чија је земља била ограђена малом живицом од козина грожђа. Неколико ружа које цветају преко целе године, шебоја, удовица, кринова и шпанских жукова сачињавало је шумарак, око кога су у лето намештани сандуци са лаворикама, шипковима и миртама. Изненађен претераном чистоћом којом се одликовало то двориште са својим споредним просторијама, сваки странац могао је наслутити да је то дело неке маторе девојке. Око које је то све водило морало је бити незапослено, цуњало, чуварно мање по карактеру него по потреби за радом. Једна

стара девојка која је имала да испуњава своје увек празне дане, једина је могла да се стара да се трава почупа између калдрме, да се чисте оградни зидови, да захтева стално чишћење, не остављајући никада отворене кожне завесе на шупи. Она једина била је способна да уведе из беспослице једну врсту холандске чистоће у једну малу покрајину која је лежала између Перша, Бретање и Нормандије, у крају у коме се са поносом испољава потпуна равнодушност према удобности. Никад се ни витез де Валоа ни ди Буские нису попели уз басамаке двоструких степеница које су обухватале трем овог дома а да нису увек рекли: један, да би тај дом одговарао каквом француском перу; а други, да би у њему требало да станује претседник градске општине. Једина стаклена врата налазила су се изнад овог трема и водила у претсобље осветљено једним другим сличним вратима, која су излазила на један други трем према башти. Овај пролаз, налик на галерију, поплочан црвеним плочицама и са зидовима обложеним дрветом до прсију, био је болница болесних породичних портрета: један је држао шешир у руци које више није било, други је био без једне ноге. Ту су се остављали огртачи, дрвене ципеле, каљаче, кишобрани, шешири и бунде. То је било складиште, где је сваки посетилац остављао свој пртљаг кад би дошао и узимао га кад би одлазио. Стога, дуж сваког зида, налазила се по једна клупица, на коју би седала послуга која би долазила са великим фењерима, и једна огромна пећ, која је сузбијала севе-

рац који је долазио у исто време и из дворишта и из баште. Кућа је, дакле, била подељена на два једнака дела. Са једне стране налазило се степениште, према дворишту, једна велика трпезарија која је гледала у башту, затим једна комора која је била у вези са кујном; са друге, један салон са четири прозора, у продужењу кога су била два мала одељења, од којих је једно гледало на башту и служило за будоар, а друго примало светлост из дворишта и служило за кабинет. На првом спрату налазио се један потпун стан за једну породицу, и просторије у којим је становао стари свештеник Спанд. И поткровља су без сумње имала много станова у којима су одавно становали пацови и мишеви, чије је ноћне подвиге испричала госпођица Кормон витезу де Валоа, чудећи се да јој нису помогла средства која је употребила против њих. Башта, велика отприлике пола јутра, оивичена је Бријантом, која је тако прозвана због комада лискуна који даје сјај њеном кориту, али свуда на другом месту а не у Вал-Ноблу, где су њене оскудне воде пуне боја и отпадака које у њих баца градска индустрија. Обала насупрот башти госпођице Кормон била је закрчена, као и у свима провинцијским градовима кроз које протиче нека река, кућама у којима су обављани нездрави занати; али, срећом, преко пута од ње становали су тада само мирни људи, грађани, један пекар, један чистач, и неколико столара. Ова башта, пуна обичног цвећа, завршавала се, разуме се, једном терасом, која је правила кеј, на дну кога се налазило неколи-

ко басамака преко којих се силазило у Бријанту. Замислите на огради терасе велике саксије од плавог и белог фајанса из којих се уздижу шебоји, и са десне и леве стране, дуж суседних зидова, и две лиснате липе четвртасто поткресане, па ћете имати слику пејзажа пуног стидљиве простодушности, тихе чедности, видике скромне и грађанске које су пружали супротна обала и њене једноставне кућице, ретке воде Бријанте, башта, њене две уз суседне зидове припијене сенице и поштована кућа Кормон. Каква тишина! Какав мир! Ничег раскошног, али ни ничег пролазног: у њој је све изгледало вечито. Приземље је, дакле, било одређено за примање. У њему је све одисало старом, непроменљивом провинцијом. Велики четвртасти салон, са четворо врата и четири прозора, био је скромно обложен дрвенаријом обојеном у сиво. Једино огледало, које је било овално, стајало је на камину; његов горњи део претстављао је Дан вођен Часовима и био обојен у више сивих нијанса. Та врста бојадисања искварила је све надвратке, за које је уметник измислио она вечита Годишња Доба која вас у добром делу кућа по средњој Француској доводе до тога да замрзите оне одвратне Аморе, што жању, клижу се, сеју или добацују један другоме цвеће. Сваки прозор био је украшен завесама од зеленог дамаста које су придржавали гајтани са великим кићанкама. Тапацирани намештај, чије се обојено и лаковано дрво истицало ишараним облицима који су били врло модерни у последњем веку, имао је у својим медаљонима слике

из Лафонтенових басана; али неке столице или на-
слоњаче биле су ипак закрпљене на рубовима. Тава-
ница је била раздвојена на двоје једном великом гре-
дом, на средини које је висио један стари лустер
од тврдог кристала, увијен у зелену навлаку. На ка-
мину су се налазиле две севарске вазне, стари свећ-
њаци причвршћени за горњи део огледала и један
сат чија је замисао, узета из последње сцене Дезер-
тера, доказивала како је било необично чувено
Седеново дело. Овај сат, од позлаћеног бакра, са-
стојао се од једанаест лица од којих је свако било
високо четири педља: у дну, бегунац је излазио из
затвора у пратњи војника; а спреда једна млада
онесвешћена жена показивала му је своје дражи.
Огњиште, ватраљ и машице били су у истом стилу
као и сат. Површине дрвенарије биле су украшене
најновијим портретима чланова породице, једном
или двама сликама Ригоа и трима пастелима од Ла-
тура. Четири стола за игру, један триктрак, један
сто за пикет закрчивали су ову огромну собу, једи-
ну, уосталом, која је била патосана. Кабинет за рад,
сав обложен старим црвеним лаком, црним и злат-
ним, морао је имати после неколико година неверо-
ватну цену, о којој госпођица Кормон није ни наслу-
ћивала; али да јој је неко понудио и хиљаду златни-
ка за сваку шару у дрвету, никад је она не би дала,
јер је њено начело било да се не одваја ни од чега.
Провинција увек верује у благо које су преци сакри-
ли. Непотребни будоар био је прекривен оном старом
плавкастом чојом за којом данас лудују сви љуби-

тељи стила Помпадур. Трпезарија, поплочана црним
и белим каменом, без таванице, али са обојеним
гредама, била је украшена оним огромним ормани-
ма за стоно посуђе са мермерним плочама, креденци-
ма које захтевају оне праве битке које се у паланци
воде са стомацима. Зидови, обојени као фреске, прет-
стављали су ограду од цвећа. Столице су биле од ла-
коване трске а врата од природног ораховог дрвета.
Све је то дивно попуњавало онај патријархални из-
глед којим је одисала и унутрашњост и спољашност
куће. Дух провинције сачувао је све; ништа није би-
ло ни ново ни старо, ни младо ни оронуло. Нека
хладна педантерија осећала се свуда.

Туристи из Бретање и из Нормандије, из Мена и
Анжуа, морали су сви видети по великим градови-
ма ових покрајина понеку кућу која је више или ма-
ње личила на дом Кормонових; јер је он у свом стилу
праузор грађанских кућа једног великог дела Фран-
цуске, и утолико више заслужује своје место у овој
књизи уколико објашњава обичаје и претставља
идеје. Ко већ не осећа колико је живот био миран
и једноличан у овој старој згради? У њој је била
и једна књижница, али она се налазила мало испод
нивоа Бријанте, била је лепо повезана и уобручена, а
прашина не само да јој није наносила штету, него
јој је чак и подизала вредност. Бурад су у њој била
сачувана са оном пажњом која се у овим покрајина-
ма, које немају винограда, поклања делима пуним
природности и савршенства, препоручљивим својим
стародревним мирисима, и која су произвођена му-

љачама Бургоње, Турене, Гаскоње и Југа. Цена преноса је сувише велика да би се могло довозити рђаво вино.

Главно друштво госпођице Кормон састојало се отприлике од стотину и педесет особа: једни су ишли у село, други су били болесни, трећи су путовали по округу због својих послова; али, било је извесних верних који су, и поред седељки на које су позивани, долазили тамо сваког дана, исто онако као и људи који су по дужности или по навици били приморани да станују у граду. Све су ове личности биле у зрелом добу; мало их је путовало, скоро сви су били остали у провинцији, а извесни су били уплетени и у партијском рату шуана. Почело се без страха говорити о овом рату, откада су почеле стизати награде храбрим браниоцима праведне ствари. Господин де Валоа, један од покретача последње борбе у којој је погинуо маркиз де Монторан, кога је љубазница одала, у којој се прославио чувени Каљогажа, који је у оно време мирно трговао стоком по околини Мајена, и који је за последњих шест месеци откривао подвале које су прављене једном старом републиканцу по имену Илот, команданту полубригаде која је била улогорена у Алансону од 1798 до 1800, и који је оставио успомена у земљи. (Види Шуане). Жене су се мало дотеривале, изузев средом, кад је госпођица Кормон давала ручак, и кад су званице од последње среде долазиле у посету да се захвале. Средом је био састанак отменог света; друштво је било многобројно, званице и гости по-

јављивали су се у најсвечанијем оделу, неке жене доносиле су своје ручне радове, плетиво или вез; неке младе девојке радиле су без устручавања цртеже за алансонске чипке, од чега су се и издржавале. Извесни мужеве доводили су своје жене намерно, јер је ту било мало младог света; ниједна се реч није могла шапнути на уво а да не изазове пажњу; дакле није било опасно ни за младу девојку ни за младу жену да ће чути љубавне речи. Сваке вечери, у шест сати, дугачко претсобље пунило се стварима; сваки редовни гост доносио је, неки свој штап, неки свој огртач, неки свој фењер. Све су се ове личности тако добро познавале између себе и навике су биле тако фамилијарно патријархалне, да ако би случајно стари опат де Спанд био у сеници а госпођица Кормон у својој соби, ни Жозета, собарица, ни Жаклен, слуга, ни куварица, нису их извештавали. Први који би дошао чекао би другог; затим, кад би редовних гостију било довољно за један пикет, вист или бостон, они би почињали игру и не чекајући опата де Спанд или госпођицу. Ако би био мрак, гости би зазвонили, а Жозета или Жаклен би дотрчали и донели светло. Кад би видео осветљен салон, свештеник би полако пожурио унутра. Сваке вечери, триктрак, сточић за пикет, три сточића за бостон и онај за вист били су заузети, што је представљало просечно двадесет и пет до тридесет особа, рачунајући и оне који су разговарали; али било их је често више од четрдесет. Жаклина би онда упалила светлост у кабинету и у будоару. Између осам

и девет сати, послуга би почела да долази у прет-собље по своје господаре; и ако није било какве буне, већ у десет сати никога не би било у салону. У то доба, редовни гости би излазили у групама улицом, расправљајући о адутима или продужавајући неке разговоре о куповини поља која су вребали, о подели наследства, о размирицама које су се јављале међу наследницима, о захтевима аристократског друштва. То је било као у Паризу кад се излази из позоришта. Неки људи, говорећи много о песништву о коме нису имали ни појма, осуше ватру на паланачке обичаје; али, наслоните чело на леву руку, положите једну ногу на зглавац, ослоните лакат на колена; па затим, ако сте упућени у тиху и једноставну целину коју претстављају овај пејсаж, ова кућа и њена унутрашњост, ово друштво и његови интереси увеличани сићушношћу духа, као злато између листова пергамента, запитајте се шта је човечији живот. Покушајте да се одлучите између онога који је урезао јероглифе на египатским обелисцима и онога који је двадесет година играо бостона са ди Бускием, господином де Валоа, госпођицом Кормон, председником суда, државним тужиоцем, опатом де Спанд, госпођицом Грансон, и читавом мафијом. Ако потпуно исто и свакодневно враћање на исту стазу није срећа, оно је тако добро претставља, да ће људи које је олуја бурна живота довела до размишљања о благодети мира рећи да је то збиља срећа. Да бисмо назначили важност салона госпођице Кормон и изразили у цифрама, до-

вољно је навести да је ди Бускије, рођени статисти-чар друштва, израчунао да особе које га посећују располажу са стотину и тридесет и једним гласом у бирачком телу и са осамнаест стотина хиљада франака дохотка од земљишних поседа у оном крају. Овај салон, међутим, није претстављао град Алансон у целости, јер је високо племићко друштво имало засебан салон; затим је постојао салон закупника пореза, који је био нека врста службене крчме коју је створила влада, у коме је цело друштво плесало, сплеткарило, вашарило, волело и вечерало. Ова два салона општила су преко извесних личности које су им биле заједничке са кућом Кормон, и обратно; али салон Кормон је био строг судија онога што се дешавало у два друга табора: критиковао је раскош ручкова, прежвакавао балске сладоледе, расправљао о држању жена, о тоалетама и о новим стварима које су се тамо виделе.

Госпођица Кормон, која је била нека врста фирме под којом се крила једна моћна котерија, морала је, дакле, да буде нишан двојице тако славољубивих људи као што су били витез де Валоа и ди Бускије. За једног и за другог то је значило посланички мандат, и, према томе, за племиће перство, закуп пореза за лиферанте. Салон који доминира друштвом ствара се у провинцији исто тако тешко као и у Паризу, али овај се био већ формирао. Оженити се госпођицом Кормон значило је владати Алансоном. Атаназ, једини од тројице који су полагали право на руку маторе девојке и који више није рачунао ни на

шта, волео је, дакле, особу исто толико колико и новац. Да се послужимо изразом који је онда био у употреби, није ли положај ове четири личности претстављао необичну драму? Зар није било нечег чудноватог у та три супарништва која су се ћутке отимала око једне маторе девојке која то није ни слутила, и поред страховите и оправдане жеље да се уда? Али, иако све ове околности чине целибат ове девојке нечим необичним, ипак није тешко објаснити зашто и како је она, и поред свога имања и своје тројице заљубљеника, била још увек на удару. Пре свега, по правилима своје куће, госпођица Кормон имала је увек жељу да се уда за племића; али, од 1789 до 1799, прилике су биле врло неповољне по њене захтеве. Хтела је да буде жена од положаја, али се страшно бојала револуционарног суда. Ова два осећања, подједнако јака, учинише је непомичном по једном закону који вреди у естетици исто тако као и у статистици. То стање неизвесности свиђа се, уосталом, девојкама док се сматрају да су младе и да имају право да бирају мужа. Француска зна да је политички систем који је спроводио Наполеон имао за последицу велики број удовица. Под његовом владавином број наследница био је у врло великој несразмери са бројем младића за женидбу. Кад је Конзулат повратио унутарњи ред, спољне тешкоће учинише да је госпођици Кормон било исто тако тешко удати се као и раније. Ако је Роз-Мари-Виктоар са једне стране одбијала да се уда за старца, са друге стране опет страх од тога да не буде смешна и при-

лике нису допуштале да се уда за врло младог. У оно време породице су врло рано жениле децу, да би их спасле од честих регрутовања. Најзад, као тврдоглава власница, она се поготово никад не би удала за војника; јер она је узимала човека не да га да краљу, него је хтела да га задржи само за себе. Од 1804 до 1815, било јој је немогуће борити се са девојкама које су се отимале око пристојних партија које су биле проређене топовима. Осим своје особите наклоности према племству, госпођица Кормон је имала врло оправдану настраност која се састојала у томе да је хтела да буде вољена због себе саме. Ви не бисте веровали докле ју је била довела та жеља. Она је употребила сву своју памет да разапне хиљаде замки својим обожаваоцима, да би искушала њихова осећања. Њене клопке биле су тако добро постављене, да су се сви несрећници ухватили у њих и подлегли чудноватим искушењима која им је она наметнула а да они то нису знали. Госпођица Кормон их није проучавала, она их је уходила. Једна лакомислена реч, једна шала коју би она често рђаво схватила, била би јој довољна да одбаци своје просиоце као недостојне: овај није имао ни срца ни душе, онај је лагао и није био добар хришћанин; један је хтео да посече њену шуму и да под плаштом венчања прави новац, други није био такав да би могао да је учини срећном; овде је наслућивала неку наследну костобољу; онде ју је плашила неморална прошлост; као и црква, и она је за свој олтар тражила лепог свештеника; затим, она је хтела да је

узму због њене тобожње ружноће и њених мана, као што друге жене хоће да их узму због врлина које немају и због њихове замишљене лепоте. Тежња госпођице Кормон потицала је из најнежнијих женских осећања: она је рачунала да свога драгана награди на тај начин што би му после венчања открила хиљаде врлина, као што друге жене откривају хиљаде несавршенстава, која су раније брижљиво прикривале; али њу су рђаво разумели: племенита девојка наилазила је само на простачке душе у којима је владала рачуница стварних интереса и које се нису нимало разумевале у лепу рачуницу осећања. Што се више приближавала овом кобном добу које је тако досетљиво названо другом младом ошћу, њено неповерење бивало је веће. Она се трудила да се покаже у најповољнијој светлости и тако је добро играла своју улогу да су и последњи удварачи оклевали да вежу своју судбину за судбину једне особе чију је добронамерну игру ваљало нарочито проучавати, а таквом се проучавању одаје мало људи који траже готову врлину. Услед сталне бојазни да је неко не узме једино због њеног богатства, она је постала брижна, и прекомерно неповерљива. Насртала је на богате људе, али су богати људи имали добре прилике да се жене; плашила се сиротих људи, јер им није признавала да није по среди користољубље, на шта је она у овој ствари толико полагала: тако да су њена искључивања и околности бацали чудну светлост на људе који су на овај начин бирани на ситно решето. Сваки промашени

брак доводио је јадну девојку до тога да презре људе, те је она најпослед морала да их види у рђавој светлости. Њен карактер морао је неминовно да поприми прикривену мизантропију, која је уносила извештан горак тон у њене разговоре и извесну строгост у њене погледе. Њена самоћа побудила је у њеним назорима строгост која је расла, јер је она покушавала да се усаврши у свом очајању. Племенита освета. Она је брусила за Господа сирови драги камен који је човек одбацио. Ускоро се јавно мњење окрену против ње, јер јавност признаје пресуду коју једна слободна особа изриче сама над собом тиме што не ступа у брак, што пропушта прилике или што их одбија. Свако мисли да је то одбијање на скривеним разлозима, који се увек погрешно тумаче. Једни су говорили да она има неки телесни недостатак, други су јој приписивали неке скривене мане; међутим, јадна девојка била је чиста као анђеол, здрава као дете, и пуна добре воље, јер ју је природа била одредила за сва задовољства, за све среће и за све напоре материнства.

Госпођица Кормон, међутим, налажаше у својој појави неизбежног помоћника својих жеља. Она није имала друге лепоте осим оне која се тако тачно назива ђаволском лепотом, и која се састоји из велике младалачке свежине, коју, теолошки говорећи, ђаво не би могао имати, сем ако тај израз не треба објаснити његовом сталном чежњом да се подмлади. Наследничине стопе су биле широке и пљоснате; за њену ногу, коју је она често пуштала да

се види на тај начин што је, не помишљајући ни на шта рђаво, подизала хаљину кад би излазила по киши из куће или цркве Сен-Леонар, не би се никад рекло да је женска нога. То је била жилава нога, са истакнутим јаким листовима као у морнара. Јако крупан стас, гојазност дојкиње, јаке и пуначке мишице, црвене руке, све се на њој слагало са истакнутим облицима, са дебелом белином норманске лепоте. Очи неодређене боје и буљаве давале су јој лицу, чије заобљене црте нису имале ничег отменог, један израз зачуђен и глупав као у телета који је уосталом одговарао једној старој девојци: ако Роза није била невина, она је барем изгледала тако. Њен орловски нос био је у контрасту са њеним малим челом, јер је ретко да онај ко има такав нос нема лепо чело. Поред дебелих црвених усана, које су знак велике добротe, ово чело изгледало је врло мало мисаоно да би њен разум управљао њеним срцем: она је морала бити дарежљива без љупкости. Али, Врлини се строго пребацују њене мане, док се има пуно благодости за врлине Порока. Кестењава и необично дугачка коса давала је лицу Розе Кормон ону лепоту која је резултат снаге и изобиља, двеју главних особина њене личности. Онда кад би хтела да се допадне, она је волела да истакне три четврти свога лица да би показала једно врло лепо уво које је јако упадало у очи на њеном нежно белом врату и слепочницама, појачаним њеном огромном косом. Кад бисте је видели такву у балској хаљини, могла би да вам изгледа лепа. Њени пуначки облици, њен стас и

њено темељно здравље отимали би царским официрима узвик:

— Згодна девојка.

Али са годинама, гојазност, коју је донео један миран и разуман живот, неосетно се тако рђаво расподелила по њеном телу да је уништавала његове сразмере. У оно време ниједан стежњак није могао да пронађе кукове јадне девојке, који су изгледали као из једног комада. Младачки склад њеног струка није више постојао, а њена претерана ширина улевала је страх да је, ако се сагне, не претуре горњи делови тела. Но, њу је природа обдарила једном природном претегом, тако да јој је била непотребна лажна предохрана помоћу турнира. Код ње је све било природно. Пошто се утростручила, брада јој је смањила дужину врата и ометала држање главе. Роза није имала бора, већ читаве превоје; шаљивчине су тврдиле за њу да је, да се не би ојела, сипала прах у те превоје, као што се то сипа деци. Та дебела особа пружала је једном младићу кога су растрзале жеље, какав је био Атаназ, чари које су морале да га заведу. Младе маште, у суштини својој похлепне и смеле, воле да се опруже на такве живе лепе простирке. То је била пуначка јаребица која је мамила нож прождрљивка. Многи отмени задужени Парижани били би се врло радо помирили са тим да баш они усреће госпођицу Кормон. Али, јадна девојка имала је већ више од четрдесет година. У оно доба, пошто се дуго времена борила да у свој живот унесе садржај који же-

ну чине женом, и поред свега тога ипак била принуђена да остане девојком, она је снажила своју честитост најстрожим верским применама. Нашла је уточишта у религији, тој великој утешитељици добродушних девичанстава. Један исповедник је већ три године доста неспретно упућивао госпођицу Кормон у мучењу тела; он јој је препоручивао бичевање саме себе, које, ако треба веровати савременим лекарима, производи противно дејство од онога које је очекивао тај јадни свештеник, чије познавање хигијене није било врло велико. Те бесмислене вежбе почеше распростирати калуђерску боју по лицу Розе Кормон, која је често била очајна кад би видела како се преко њене беле коже провлачи жута боја која је наговештавала зрелост. Лаким наусницама којима су били украшени крајеви њене горње уснице било је пало на ум да порасту, па су сада изгледале као угљеном извучене. Слепоочнице су добијале плавкасте сенке. Укратко, опадање је почело. У Алансону је било познато да крв мучи госпођицу Кормон; она је поверила своје муке витезу де Валоа, коме је испричала о својим купањима ногу, споразумевајући се са њим о средствима за расхлађивање. Препредени лисац извукао би тада своју бурмутицу и, као закључак, посматрао би принцезу Горицу.

— Право средство за умирење, драга моја госпођице, — говорио је он, — био би добар и леп муж.

— Али коме да се поверим? — одговорила је она.

Тад би витез отресао мрвице бурмута које би запале у наборе његовог свиленог капута или његовог

прслука. За свакога би овај покрет био сасвим природан; али он је јадну девојку увек узнемиравао. Жестина те страсти без предмета била је тако велика да се Роза више није усуђивала да погледа неког човека у лице, толико се бојала да јој се не примети у погледу осећање које ју је мучило. Из једне ђудљивости која је можда била само продужење њених некадашњих поступака, ма да су је привлачили људи који су јој још могли да јој одговарају, она је са њима поступала нељубазно, јер се страшно бојала да се не каже како се она њима удвара. Већи део друштва није био у стању да оцени њене разлоге, који су увек били тако племенити, па је њено држање према колегама нежењама објашњавао као освету за неку наслеђену или већ добијену корпу. Кад је почела година 1815, Роза је доспела у оно кобно доба које она није признавала, и навршила је четрдесет и две године. Њена жеља стече тад неку јачину која је граничила са лудилом, јер је увидела да ће јој свака нада у пород коначно да падне у воду; оно што је она у свом блаженом незнању желела изнад свега, била су деца. Није било ниједне личности у читавом Алансону која би овој чедној девојци приписивала жељу за неком одређеном љубавном авантуром: она је волела све, а није имала појма о љубави; то је била католичка Агнеза, неспособна да измисли и једно једино лукавство Молијерове Агнезе. Од пре неколико месеци она је рачунала на један случај. Распуштање царских трупа и успостављање краљевске војске вршило је извесна померања у суд-

бини многих људи који су се враћали, сваки у свој родни крај, једни са пола плате, други са пензијом или без пензије, сви са жељом да поправе своју злу судбину и да јој учине крај, који би за госпођицу Кормон могао да буде сјајан почетак. Било је немогуће да се између оних који су се вратили у околину, не нађе неки частан и поштовања достојан, нарочито здрав официр, одговарајућих година, коме би се због карактера могла да опросте његова бонапартистичка уверења; можда ће се чак наћи међу њима и такав који ће, да би повратио изгубљени положај, постати ројалиста. Захваљујући овим претпоставкама госпођица Кормон је за време првих месеци те године задржавала свој строги став. Али официри који дођоше да се настане у граду беху сви или сувише стари или сувише млади, или сувише бонапартисти или сувише рђави, у положајима који се нису могли измирити са обичајима, рангом и богатством госпођице Кормон, која је сваког дана све више очајавала. Виши официри су искористили свој углед под Наполеоном, те су се сви поженили, и они су постајали ројалисти у интересу својих породица. Госпођица Кормон се узалуд молила Господу да јој учини милост и пошаље мужа да би била хришћански срећна; њој је без сумње било писано да умре као девојка и мученица, јер се није јављао ниједан човек који би имао изглед мужа. Разговори који су се водили код ње сваке вечери одржавали су врло добар преглед личних података, тако да ниједан једини странац није дошао у Алансон а да

она није била обавештена о његовим навикама, о његовом имању и о његовом положају. Али Алансон није град који привлачи странца, он није на путу ни за једну престоницу нити има случајних пролазника. Морнари који иду из Бреста за Париз и не заустављају се у њему. Јадна девојка је на крају увидела да је упућена на домаће људе: зато је њено око имало понекад дивљачки израз, на који је витез одговарао једним лукавим погледом извлачећи своју бурмутицу и посматрајући принцезу Горицу. Господин де Валоа је знао да је по женским законима прва верност у љубави јемство за будућност. Али госпођица Кормон, признајмо то, имала је мало духа: она ништа није разумела о руковању са бурмутицом. Удвостручила је опрезност да би победила з а о д у х. Крута побожност и најстрожа начела повлачила су за собом свирепе патње у дубинама њеног интимног живота. Сваке вечери кад је била сама, помишљала је на своју изгубљену младост, на своју увелу свежину, на жеље природе која је преварена; и подносећи вери на жртву своје страсти, поезију која је осуђена да остане непозната, она је себи обећавала да човека добре воље, ако се случајно јави, неће стављати ни на какве пробе, него да ће га примити онаквог какав је. Испитујући своје добре особине извесних вечери које су биле суровије од других, она је отишла дотле да се у мислима била удала за потпоручника, пушача, кога је имала намеру да брижљивошћу, предусретљивошћу и благошћу учини најбољим човеком на свету; ишла је

тако далеко да би га била узела и дужног и ружног. Али за ова фантастична венчања била је потребна ноћна тишина, кад би се она забављала изигравајући узвишену улогу анђела чувара. Сутрадан, кад би Жозета нашла кревет своје господарице испревертан, госпођица би заузела поново свој достојанствени став; сутрадан, после доручка, она је желела неког човека од четрдесет година, доброг газду, лепо очуваног, безмало младог човека.

Опат де Спонд био је неспособан да било на који начин помогне својој сестрици у њеним настојањима да се уда. Овај добричина, стар око седамдесет година, приписивао је страхоте Француске револуције неким намерама Провиђења, које је хтело да казни развратну Цркву. — Опат де Спонд се дакле упутио стазом која је одавно напуштена а којом су некада ишли испосници да би отишли у небо. Проводио је испоснички живот, без заноса, без спољашњег сјаја. Крио је од света своја милосрдна дела, своје сталне молитве и своја мучења; он је мислио да сви свештеници треба тако да раде за време искушења, а он је претходио примером. Показујући стално пред светом тихо и насмејано лице, он се готово сасвим одвојио од земаљских интереса: мислио је искључиво на невољнике, на потребе Цркве, и на своје сопствено спасење. Управљање својим имањем препустио је својој сестрици, која му је доносила приходе, а којој је он давао једну скромну плату, да би могао вишак трошити на потајне милостиње и на поклоне Цркви.

Сва љубав опатова била се усретсредила на његову сестричину, која га је гледала као оца; али то је био расејан отац, који никако није схватио узнемирености тела и који је захваљивао Господу што је сачувао његову драгу ћерку као девојку; јер је он још од младости усвојио систем светог Јована Златоустога, који је написао да је девичанство исто толико изнад брака колико је анђеоло изнад човека. Навикнута да поштује свог ујака, госпођица Кормон није се усуђивала да га посвети у жеље које су у њој изазвале промену. Чичи, који се био навикао са своје стране на свој начин живота, не би уосталом било нимало пријатно да у кућу уђе један нови господар. Сувише заузет бедама које је олакшавао, заронуо у дубине молитава, опат де Спонд имао је често тренутак расејаности које су људи из његова друштва сматрали за равнодушност; не много говорљив, он је имао једну тиху, љупку и благонаклону нарав. То је био човек високог стаса, сув, са озбиљним и достојанственим манирима, чије је лице изражавало блага осећања и дубок унутарњи мир, и који је својим присуством улевао оној кући неки светачки ауторитет. Много је волео волтеровца витеза де Валоа. Ова два величанствена остатка племства и свештенства, иако различитих нарави, познавали су се по својим општим цртама. Уосталом, витез де Валоа имао је исто толико блакости према опату де Спонд колико је био очински расположен према својим радницима.

Неке особе могле би поверовати да је госпођица Кормон тражила сва могућа средства да би постигла свој циљ; да се је, између вештачких средстава која су дозвољена женама, служила тоалетом, да се је декортовала, да су у ње била веома развијене особине каћиперства. Али није! Она је била јуначна и непомична у свом калуђерском велу као војник у својој стражари. Њене хаљине, њени шешири, њено рубље, све је израђивано код трговкиња помодном робом у Алансону, код двеју грбавих сестара које су имале укуса. Упркос наваљивању ових двеју уметница, госпођица Кормон је одбијала све опсене елганције и-она је хтела да на њој буде све природно, и тело и одело; али можда је незграпни крој њених хаљина одговарао потпуно њеном лицу. Нека се руга ко хоће јадној девојци, али она ће бити узвишена за вас, племените душе, које никада не узнемирује облик које прими осећање и које му се дивите тамо где је. Овде ће неке лаке жене можда покушати да оспоре вероватност ове приче, оне ће рећи да не постоји у Француској девојка тако неискусна и глупава да не зна како се лове људи, и да је госпођица Кормон један од оних чудовишних изузетака које нам здрав разум не допушта да наводимо као тип; да најчеднија и најнеискуснија девојка која хоће да улови неку кркушу нађе још увек неки мамац да наоружа своју удицу. Али ове критике падају ако се помисли на то да је узвишена вера католичка, апостолска и римска, још увек на снази у Бретањи и у старом војводству алансонском. Вера и

побожност не дозвољавају таква лукавства. Госпођица Кормон ишла је по путу спасења, претпостављајући недаће свога девичанства продуженог у бесконачност, несрећи неке лажи, греху неког лукавства. Код девојке која је наоружана дисциплином, честитост није могла да чини уступке; стога су љубав или рачун морали да јој приступе врло одлучно. Затим, имајмо храбрости да учинимо једну примедбу свирепу у доба кад се религија сматра само као средство за једне, као поезија за друге. Побожност проузрокује морално слепило. Милошћу Провиђења, она одузима душама које су на путу вечности способност да виде многе ситне земаљске ствари. Једном речи, богомољке су глупе у многим стварима. Та глупост показује, уосталом, са каквом снагом оне узносе свој дух, ка небеским сферама, иако волтеровац господин де Валоа тврди да је необично тешко решити да ли глупаве особе постају природно побожне, или побожност има за последицу да паметне девојке оглупаве. Запамтите добро, најчистија католичка врлина, са својим страшно одањим пријемом удеса, са својом побожном потчињеношћу заповестима Господњим, са својом вером у то да прст Господњи обележава свачију судбину, је тајанствена светлост која ће се провлачити кроз последње редове ове приче, да би им дала пун њихов значај, и која ће их увеличати у очима оних који још верују. Затим, ако има глупости, зашто се не бисмо позабавили недаћама глупости као што се бавимо недаћама генија? Једно је социјални елемент

бескрајно обилнији од другога. Дакле, госпођица Кормон је грешила у очима света због свог божанско девичанског незнања. Она није имала посматрачког дара, и њено држање према просиоцима доказује то довољно. У само оно време, једна девојка од шеснаест година која још не би била отворила ни једног љубавног романа, прочитала би у погледима Атаназовим стотине љубавних прича; а госпођица Кормон није видела у њима ништа, она није познала у дрхтајима његових речи јачину једног осећања које није смело да се покаже. Стидљива и сама, она није примећивала туђи стид. Способна да се уживи у дубока осећања сентименталног живота, која су је већ била упропастила, она их није примећивала код Атаназа. Овај морални феномен неће изгледати нимало необичан људима који знају да су особине срца исто тако независне од особина разума као што су способности генија од племенитости душе. Савршени људи су тако ретки да се Сократ, тај најлепши бисер човечанства, сложио са једним френологом свога доба да је рођен да постане прави угурсуз. Један велики генерал може спасти своју земљу код Цириха а правити споразуме са лиферантима. Један банкар сумњивог поштења може да постане државник. Један музичар може да разуме узвишене мелодије и да ипак направи грешке. Једна осећајна жена може да буде врло глупа. Најзад, једна побожна жена може да има узвишену душу и да не осећа гласове које јој упућује једна лепа душа поред ње. Ђудљивости које проистичу од физичке сла-

бости сретамо исто тако и у моралном свету. Ово добро створење, које је било очајно што је правило пекмезе само за себе и за свог старог ујака, постало је скоро смешно. Они који су осећали наклоност према њој због њених врлина, а неки због мана, исмејавали су њене промашене бракове. Више пута у разговорима, људи су се питали шта ће бити од тако лепих добара, и од уштеда госпођице Кормон и од наследства њеног ујака. Одавна је била осумњичена да је у суштини, упркос својој спољашности, једна оригинална девојка. А у провинцији није допуштено бити оригиналан: то значи имати идеја које други не разумеју, а тамо се хоће једнакост памети исто тако као и једнакост обичаја. Брак госпођице Кормон постао је од 1804 године нешто тако проблематично, да је изрека *удати се као госпођица Кормон* постала у Алансону пословица која је значила најподругљивије одрицање. Било је потребно да подругивање буде једна од најпречих потреба француског духа, па да ова одлична особа постане предмет исмејавања у Алансону. Не само да је примала цео град, да је била милосрдна, побожна и неспособна да каже неку пакост, него се још и слагала са општим духом и са обичајима становника, који су је волели као најчистији симбол свога живота; јер је она била утонула у навике провинције, никад није изашла из ње, имала је њене предрасуде, попримила је њене интересе, обожавала је. И поред својих осамнаест хиљада франка ренте од имања, што је за провинцију велико

имање, она је живела на исти начин као и куће које су биле мање богате. Кад би полазила на своје имање Пребоде, седала би у једне старе врбове двоколице, обешене о два бела каиша, у која је била упрегнута нека дебела сипљива кобила, и које су једва затварале две кожне завесе поцрвенеле од времена. О овим двоколицама, које је познавао цео град, водио је бригу Жаклен исто толико као о најлепшим париским колима: госпођици је било стало до њих, она се њима служила већ дванаест година, и истицала је ту чињеницу са победничком радошћу срећног тврдице. Већина становништва била је захвална госпођици Кормон што их није понижавала луксузом којим је могла да се размеће; чак треба веровати да би је они, да је поручила каруце из Париза, отрцавали због тог још више него због промашених венчања. Најсјајније каруце, уосталом, одвезле би је у Пребоде једнако као и старе двоколице. А провинцији, која увек види циљ, мало је стало до лепоте средстава, само ако су средства успешна.

Да бисмо довршили слику присног живљења ове куће, потребно је да скупимо око госпођице Кормон и опата де Спанд, Жаклена, Жозету и Маријету куварицу, који су се старали о срећи ујака и сестричине. Жаклен, човек од четрдесет година, дебео и кратак, црвен и црномањаст, са лицем као у бретонског морнара, служио је у овој кући већ двадесет и две године: послуживао око стола, тимарио кобилу, обрађивао врт, чистио свештеникове ципе-

ле, обављао набавке, тестерисао дрва, возио двоколице, ишао у Пребоде по овас, по сламу и по сено; остајао је у претсобљу увече, спавао као заклан. Волео је, кажу, Жозету, девојку од тридесет и шест година, коју би госпођица Кормон отпустила да се је удала. Зато су ово двоје јадника гомилали плате и волели се у тишини, очекујући и желећи удају госпођице, као што Јевреји очекују Месију. Жозета, рођена између Алансона и Мортања, бејаше ниска и дебела; њено лице, које је личило на прљаву кајсију, није било ни без израза ни без духа; говорило се да она господари својој господарици. Жозета и Жаклен, сигурни у добар исход, сакривали су задовољство по коме се могло претпоставити да га ово двоје заљубљених узимају унапред. Маријета, куварица, такође од пре петнаест година у кући, знала је да припреми сва јела тако да су служила на част целом крају.

Можда би требало посветити неколико реда и белој старој норманској кобили мркоцрне боје која је вукла госпођицу Кормон на њено имање Пребоде, јер је пет становника ове куће показивало према тој животињи једну луду наклоност. Она се звала Пенелопа, и служила је већ осамнаест година: била је тако ваљано негована и тако уредно храњена да су се Жаклен и госпођица надали да ће од ње имати користи још више од десет година. Та животиња је била вечити предмет разговора и занимања: изгледа да је јадна госпођица Кормон, пошто није имала деце за коју би могло да се веже њено пригу-

шено материнство, пренела то своје осећање на срећну животињу. Пенелопа је одвратила госпођицу од штиглица, мачака и паса, од те тобожње породице коју себи стварају сва бића која су усамљена усред друштва.

Ове четири верне слуге, јер се интелигенција Пенелопина била уздигла до интелигенције ових добрих слуга, а слуге су се биле понизиле као неме и послушне несвесне животиње, свакога дана су се бавили истим пословима са непогрешивошћу неког механизма. Али, како су они говорили својим језиком, они су своје лепе дане већ проживели. Госпођица Кормон, као и сва бића која покреће нека уврћена мисао, постајала је мучна и цепидлака, мање по карактеру него по потреби да упосли своју активност. Не могући да се занима мужем, децом и бригама које они изискују, она се бацила на ситнице. Говорила је по читаве сате о којештаријама, о тучету салвета обележених са З које су биле поређане испред оних које су означене са О.

— Та на шта мисли та Жозета? — викала би она.
— Жозета дакле не пази ни на шта?

Госпођица би пуних осам дана питала да ли је Пенелопа добила зоб у два сата, само зато што је Жаклен свега једном био задоцнио. Њена мала машта бавила се ситницама. Један слој прашине који перушка није обрисала, кришка хлеба коју је Маријета рђаво испржила, то што би Жаклен задоцнио да затвори прозоре на које је падало сунце од чијег су зрака бледеле боје намештаја, све те велике мале

ствари проузроковале би озбиљније свађе при којима би се госпођица љутила. Све се, дакле, променило! викала би она, није могла да препозна своју некадашњу послугу; покварила се, јер је она сувише добра. Једног дана Жозета јој даде „Дан хришћанинов“, уместо „Ускршњих петнаест дана“. Цео град је сазнао увече за ту несрећу. Госпођица је била приморана да се врати из цркве Сен-Леонар кући, и њен нагли одлазак из цркве, у којој је била померила све столице, дао је повода да се претпоставе страхоте. Била је, дакле, присиљена да каже својим пријатељима разлог тога случаја.

— Жозета, — рекла је са благошћу, — да се овако шта више не деси!

Госпођица Кормон је, а да то није ни слутила, била врло срећна са овим ситним свађама, које су служиле као одушка њеним горчинама. И дух има своје потребе; и он, као и тело, има своју гимнастику. Њена променљива расположења Жозета и Жаклен су примали као што земљорадник прима атмосферске непогоде. Ово троје добрих људи говорили су: „Лепо је време!“ или: „Пада киша!“ не оптужујући небо. Понекад, устајући, ујутру, у кухи, они су се питали у каквом ће се расположењу дићи госпођица, као што закупац мајура испитује јутарње магле. Најзад, неминовно, госпођица Кормон је почела да посматра саму себе у бескрајним ситницама свога живота. Она и Господ, њен исповедник и њено рубље, пекмези које је ваљало спремати и службе божје које је ваљало слушати, њен

ујак кога је ваљало неговати, те ствари сасвим су исцрпље њену слабу интелигенцију. За њу, ситнице у животу повећавале су се услед нарочитог вида који је својствен људима себичним од природе или случајно. Њено одлично здравље придавало је страшан значај најмањем поремећењу које би се појавило у органима за варење. Она је живела, уосталом, под надзором медицине наших предака и узимала годишње четири предохрана лека од којих би Пенелопа цркла, али који су њу само увесељавали. Ако би Жозета, облачећи је, наишла на неку лаку и већ сасушену бубуљицу на још увек кадифастим плећима госпођичиним, то је био повод за огромна истраживања по разним јелима која је узимала те недеље. Какво би било славље кад би Жозета потсетила господарицу на неког сувише зачињеног зеца који је морао изазвати ту бубуљицу. Са каквом би радошћу оба две рекле:

— Нема сумње, то је од зеца.

— Маријета га је сувише зачинила, — продужавала је госпођица, — ја јој увек кажем да не меће много зачина ни за мене ни за мог ујака; али Маријета нема памћења ни колико . . .

— Ни колико зец, — прихвати Жозета.

— То је истина, одговори госпођица, — она нема боље памћење од зеца, то си добро погодила.

Четири пута годишње, у почетку сваког годишњег доба, госпођица Кормон је одлазила да проведе извештан број дана на свом имању Пребоде. То је било половином маја, кад је госпођица Кормон хтела да

види да ли су њене јабуке уродиле добрим снегом, што је у речнику онога краја значило да ли је испод стабала падало много цвета. Ако округла гомила опалих цветних листића личи на слој снега, онда власник може да се нада обилним количинама јабуковаче. И док би тада премеравала своје бачве, госпођица Кормон би у исто време надгледала оправке које су биле потребне после зиме; наређивала је како да се уреди врт и воћњак, из којих је она узимала многе намирнице. Свако годишње доба имало је своје послове. Пре свога одласка, госпођица је давала опроштајни ручак својим вернима, иако је имала да се опет нађе са њима већ после три недеље. Одлазак госпођице Кормон био је увек новост која би се брзо разнела по Алансону. И њени редовни посетиоци, који би били задоцнили за једну посету, долазили би тада да је виде; њено одељење за примање било би пуно; свак би јој пожелео срећан пут као да је имала да путује за Калкуту. Затим, сутрадан ујутру, трговци би били на својим капијама. Мало и велико гледало је како пролазе двоколице, и изгледало је као да ти људи саопштавају неку новост понављајући један другом:

— Госпођица Кормон иде дакле у Пребоде.

Овде је један говорио:

— Ова има леба на претек.

— Е, мој друже, — одговарао му је сусед, — то је једно ваљано створење; кад би паре увек долазиле у такве руке, земља не би видела ниједног просјака.

Онде други:

— Гле, гле, сад се не чудим што су наши густе виногради у цвету, ево госпођица Кормон полази за Пребоде. Како то да се она никако не уда?

— Ја бих се ипак оженио њоме, — одговори један шаљивчина; — свадба је упола готова, једна страна пристаје; али друга неће. Којешта, господина ди Бускиеа ће огрејати сунце!

— Господина ди Бускиеа?... Она га је одбила. Увече су на свима скуповима говорили једни другима сасвим озбиљно:

— Госпођица Кормон је отпутовала.

Или:

— Ви сте, дакле, допустили да оде госпођица Кормон?

Среда коју је Сузана изабрала за свој скандал, била је, по некој случајности, та опроштајна среда, дан у који је госпођица Кормон ошамутила Жозету пакетима које је требало понети. Дакле, тога јутра, у граду су се говориле и десиле ствари које су побудиле најживље интересовање за тај опроштајни састанак. Госпођа Грансон је била отишла да удари у велика звона у десетак кућа док је матора девојка решавала о припремама за свој пут и док је пакосни витез де Валоа играо пикета код госпођице Арманде де Горд, сестре старог маркиза де Горд и краљице аристократског салона. Ако ни за кога није било равнодушно да види какво ће лице направити заводник за време седељке, за витеза и за госпођу Грансон било је важно да сазнају како ће госпођица Кормон примити вести о свом двоструком својству

девојке на удају и претседнице Материнског удружења. Што се тиче безазленог ди Бускиеа, он се шетао по корзу почињући да верује да га је Сузана изиграла: та сумња га је утврђивала у његовим назорима обзиром на жене.

Тих свечаних дана, сто госпођице Кормон био је постављен већ око три и по сата. У то време отмени свет у Алансону ручавао је, изузетно, у четири сата. Још за време Царства, ручавало се као некада у два сата; али се зато и вечеравало. Једно од задовољстава у којима је госпођица Кормон највише уживала, а у којем није било ничег рђавог, али које се сигурно заснивало на себичности, састојало се у неисказаном задовољењу које је она осећала кад би се обукла као домаћица која ће да прима своје госте. Кад би се тако спремила, у таму њеног срца увукао би се зрачак наде: један глас јој је говорио да је природа није узалуд тако богато обдарила, и да ће се појавити неки предузимљив човек. Њена жеља освежавала се као што је она освежила своје тело; она се посматрала у свој својој величини са неком врстом заноса, затим се то задовољство продужавало кад би сишла да погледа својим страшним погледом салон, кабинет и будоар. Она се туда шетала са безазленим задовољством богаташа који мисли сваког тренутка како је богат и како му никад ништа неће недостати. Гледала је свој вечити намештај, своје старине, своје лаковане ствари и говорила у себи да тако лепе ствари траже господара. Пошто би се надивиала трпезарији која је била испуњена овал-

ним столом по коме је био прострт као снег столњак украшен са двадесет прибора поређаних у једнаким размацима; пошто би проверила низ боца које је сама изабрала, и које су имале угледне етикете; пошто би пажљиво прегледала имена исписана на малим цедуљама дрхтавом руком опатовом, што је била једина дужност коју је он преузео на себе у домаћинству и која је давала повода озбиљним расправама о месту сваког госта — госпођица је одлазила, у својој свечаној опреми, да потражи свог ујака, који се у то најлепше доба дана шетао по тераси, дуж Бријанте, слушајући цвркулт птица угнежђених на сигурним местима, где нису имале да се боје ни ловаца ни деце. За време тих часова чекања, она никад није приступала опату де Спонд а да му не постави понеко смешно питање, да би навукла доброг старца на неки разговор који би могао да га забави. А ево зашто, јер овом особином треба да се заврши описивање карактера ове дивне девојке:

Госпођица Кормон је сматрала да је њена дужност да говори; није да је била брбљива, она је, на несрећу, имала и сувише мало идеја и знала и сувише мало реченица да би могла да прича; него је веровала да на тај начин врши једну од друштвених обавеза које прописује вера, која нам наређује да будемо угодни својим ближњим. Та обавеза коштала ју је толико да је питала свога исповедника оца Кутиреа о тој тачци правила пристожности. И поред понизног држања своје покајнице, која му признаде

напорни унутарњи рад који је изводио њен дух да би пронашао нешто да каже, овај стари свештеник, који је био тако одан, прочитао јој је један став из Светог Фрање од Сала о дужностима светске жене, о пристожној веселости побожних хришћанки које треба да сачувају своју строгост за саме себе и да се показују љубазне код својих кућа и да чине све да њихову ближњем код њих не буде досадно. Тако прожета свешћу о својим дужностима и хотећи по сваку цену да послуша свога исповедника, који јој је рекао да разговара са љупкошћу, јадна девојка се, кад би видела да разговор малаксава, презнојавала у своје стежњаку, толико се патила покушавајући да изрази неку мисао да би оживела пресахле разговоре. Тада би из њених уста излазиле чудне реченице, као ова: Нико не може да се нађе у исто време на два места, сем ако није мала птица, којом је једног дана изазвала, не без успеха, расправу о свеприсутности апостола, од које она ништа није разумела. Ове врсте упадица донела су јој у њеном друштву надимак добра госпођица Кормон. Из уста паметних глава тога друштва, та реч је значила да госпођица није знала ништа као ни гуска и да је била помало глупа; али многе личности које су биле јаке као и она схватале су тај епитет у његовом правом значењу и одговарале су:

— О, да, госпођица Кормон је изванредна.

Понекад, она је постављала тако бесмислена питања, увек зато да би била пријатна својим гостима

и да би испунила своју дужност према друштву, да је друштво праскало у смех. Питала је, на пример, шта ради влада од пореза које прима тако дуго; зашто Библија није отштампана у време Исуса Христа, кад је саставио Мојсије. Она је била интелигенције оног *country gentleman*-а који се, пошто је стално слушао где се у Скупштини говори о потомству, дигао да каже овај *speech* који је постао славан: „Господо, ја стално чујем где се овде говори о Потомству, па бих хтео да знам шта је та сила учинила за Енглеску?”

У таквим приликама, јуначки витез де Валоа доводио је у помоћ старој девојци све снаге своје духовите довитљивости, кад би видео осмехе које су измењивали немилосрдни полу-учењаци. Стари племић, који је волео да буде дарожљив према женама, позајмљивао је духа госпођици Кормон на један необичан начин; он јој је тако вешто осигуравао отступање да је понекад изгледало као да госпођица није ни рекла неку глупост. Она признаде озбиљно једног дана да не зна каква је разлика између вола и бика. Јединствени витез заустави прасак од смеха тиме што одговори да во може да буде јунцу стриц. Други пут опет, слушајући дуге разговоре о коњима за дресажу и о тешкоћама које претставља тај посао, разговоре на које се често навраћала у крају у ком се налази дивна ергела Пен, она схвати да коњи постају од скакања на женку, и упита зашто се не скаче два пута годишње! И онда су се смејали витезу.

— То је врло могуће, — рече он.

Присутни га слушаху.

— Кривица је на природњацима, — продужи он, — који још нису умели да натерају јунице да носе мање од једанаест месеци.

Јадна девојка није знала шта је то скакање на женку као што није знала ни да разликује вола од бика. Витез де Валоа чинио је услуге незахвалној особи, јер госпођица Кормон није никада схватила ниједну од његових витешких услуга. Кад би видела да је разговор оживео, она више није налазила да је тако глупа као што је мислила да је. Најзад, једног дана, она се снашла у свом незнању као војвода де Бранкас; јер се јунак Р а с е ј а н о г а тако добро снашао у јарузи у коју су га бацили да је оне који су дошли да га извуку питао шта хоће од њега. Од тога доба, које није било давно, госпођица Кормон је изгубила свој страх, она је стекла извесну сигурност која је давала њеним причањима нечег од оне свечаности којом су Енглези свршавали своје патриотске будалаштине и која је нека врста сујете глупости. Прилазећи своме ујаку свечаним кораком она је, дакле, премишљала о једном питању које је имала да му постави да би га извукла из оног ћутања које је њу увек мучило, јер је мислила да му је досадно.

— Драги ујаче, — рече му она наслањајући се на његову руку и припијајући се весело уз њега (ово је опет било једно од њених уображења, она је мислила: „Кад бих имала мужа, радила бих овако!”); —

драги ујаче, ако се све у свету догађа по вољи Божјој, то значи да све има свој разлог?

— Заиста, — рече опат де Спонд, који је нежно волео своју сестричину, па јој је увек анђеоском стрпљивошћу допуштао да га тргне од његових размишљања.

— Дакле, ако ја останем девојка, претпоставимо, значи да то хоће Бог?

— Да, дете моје, — рече опат.

— Међутим, како мене ништа не спречава да се удам већ сутра, моја воља може да уништи његову?

— То би била истина, кад бисмо познавали праву вољу Господњу, — одговори некадашњи ректор Сорбоне. — Води рачуна о томе, кћери моја, да у твојој реченици има једно ако?

Јадна девојка, која се надала да ће увући свога ујака у дискусију о браку, помоћу једног закључка *ad omni potentem*, остаде запрепашћена; али особе чији је дух туп служе се ужасном дечијом логиком, која се састоји у прелажењу са одговора на питања, логиком која је често незгодна.

— Али, драги ујаче, Бог није створио жене за то да остану девојке, јер оне треба да буду или све девојке или све жене. Има неправде у подели улога.

— Кћери моја, — рече добри опат, — ти чиниш на жао Цркви, која прописује девовање као најбољи пут до Бога.

— Али, ако Црква има право, и ако би сви људи били добри католици, нестало би људског рода, драги ујаче?

— Сувише си паметна, Роза, више него што треба да будеш срећна.

Овакве речи изазивале су осмејак задовољства на уснама јадне девојке и утврђивале су је у добром мишљењу које је почела да има о себи. И ето како свет, како наши пријатељи и наши непријатељи постају сукривци за наше мане! У том тренутку разговор би прекинут постепеним пристизањем званица. У оваквим свечаним данима, ова домаћа позорница доводила је увек до ситних фамилијарности између послуге и гостију. Маријета је говорила претседнику суда, који је био гурман великог стила, кад га је видела где пролази:

— Ах, господине ди Ронсре, спремила сам пржен карфиол по вашој вољи, јер госпођица зна колико га ви волите, па ми је казала: „Направите га добро, Маријета, доћи ће господин претседник”.

— Добра госпођица Кормон! одговори судија. — Маријета, јесте ли га залили сосом уместо чорбом? Онда буде сочнији.

Претседник се није нимало устручавао да уђе у собу у којој је владала Маријета и да баци по њој летимичан поглед сладокусца и каже понеко стручњачко мишљење.

— Дobar дан, госпођо, — говорила је Жозета госпођи Грансон, која је волела собарицу; — госпођица је мислила на вас, за вас ће бити једна чинија рибе.

Што се тиче витеза де Валоа, он је говорио Маријети лаким тоном великог господина који се спријатељује:

— Но лепо, драга куварице, коме ћу да дам крст Легије Часте, има ли неко фино парче за које би се требало чувати?

— Има, има, господине де Валоа, један зец је послан из Пребодеа, био је тежак четрнаест фунти.

— Добра девојка, — рекао би витез и ударио Жозету лако по образу. Ах, он је тежак четрнаест фунти.

Ди Бускиеа нису позвали. Госпођица Кормон, верна систему који вам је познат, рђаво се опходила према овоме педесетогодишњаку, за кога је она имала необјашњиво осећање у најскровитијим дубинама свога срца; иако га је одбила, она се због тога понекад кајала; она је имала у исто време као неко предосећање да ће се удати за њега и неки страх који ју је спречавао да пожели тај брак. Њена душа, потстицана овим мислима, била је обузета ди Бускием. Иако то себи није признавала, на њу су утицали херкуловски облици републиканца. Иако нису могли да објасне противуречности госпођице Кормон, госпођа Грансон и витез де Валоа били су ухватили безазлене прикривене погледе, чије је значење било довољно јасно да обоје покушају да разоре већ изигране наде бившег лиферанта, којих је он још увек имао. Две званице, које је њихова служба унапред извињавала, биле су задоцниле: једно је био господин ди Кудре, интабулациони протоколиста; друго, господин Шоанел, некадашњи надзорник куће Горда, бележник високе аристократије, која га је примала са почашћу коју је он био заслу-

жио својим врлинама, и који је, уосталом, имао знатно богатство. Кад су ово двоје задоцнелих стигли, Жаклен им рече, видевши их да иду у салон:

— Они су у башти.

Без сумње су стомаци били нестрпљиви, јер, кад се појави интабулациони протоколиста, један од најљубазнијих људи у граду, који је имао само ту ману што се оженио, због њеног богатства, једном старом несносном женом и што је правио игре речима којима се сам први смејао, подиже се лаки жагор којим се дочекују последњи гости у сличној прилици. Очекујући да се званично објави да је сто постављен, друштво се шетало по тераси, дуж Бријанте, гледајући речне травке, мозаик корита и тако лепе појединости кућа поређаних на другој обали, стару дрвенарију, оронуте прозорске наслоне, косе подупираче неке собе уздигнуте изнад реке и баште у којима су се сушили дроњци, радионицу столара, једном речи оне јаде малог града којима близина воде, нека повијена жалосна врба, цвеће, понека ружа, дају неку неодређену драж, достојну сликара пејзажа. Витез је проучавао сва лица, јер је сазнао да је ватра коју је он запалио била срећно захватила најбоље кругове града; али нико још није говорио јавно о тој великој новости, о Сузани и о Бускиеу. Паланчани располажу у највећој мери вештином да претресају оговарања: још није био дошао тренутак да се разговара о том чудном догађају, требало је тек да сваки промисли о тој ствари. Зато су шапутали једни другима на уво:

— Ви знате?

— Да.

— О ди Бускиеу?

— И лепој Сузани.

— Госпођица Кормон не зна о томе ништа?

— Не.

— Ах!

То је било п и а н о оговарања чији је р и н ф о р-ца н д о имао да избије кад се гости буду заложили првим јелом. Одједанпут, господин де Валоа примети госпођу Грансон, која је била уздигла свој зелени шешир са китама јагорчике и чије је лице сијало. Је ли то била жеља да почне концерат? Иако је једна оваква новост била златан рудник за једнолични живот ових личности, проницљиви и неповерљиви витез поверова да је препознао код те добре жене израз једног ширег осећања: радост проузроковану победом неког личног интереса!... Он се одмах окрену да пажљиво погледа Атаназа и затече га у значајном ћутању једне дубоке усретсрећености. Ускоро, један поглед који је бацио младић на груди госпођице Кормон, које су доста личиле на два пуковска добоша, унесе у витезову душу неочекивани зрачак светлости. Ова искра му је омогућила да назре целу прошлост.

— Но! до ђавола, — рече он у себи, — баш ме срамота!

Господин де Валоа се приближи госпођици Кормон да би могао да јој пружи руку и да је одведе у трпезарију. Стара девојка имала је према витезу

осећање смерног поштовања; јер, по своме имену и по месту које је заузимао у ранглисти аристократије оне области, он је био најсјајнији украс њеног салона. У дубини душе госпођица Кормон је већ дванаест година желела да постане госпођа де Валоа. То име било је као нека грана за коју су се хватале мисли које су излетале у роју из њеног мозга и које су се односиле на племство, на ранг и на спољашње особине једне партије; али ако је витез де Валоа био човек кога је она изабрала, због његовог срца, због његовог духа и због његовог честољубља, та стара рушевина, иако почешљана као свети Жан на литији, плашила је госпођицу Кормон: ако је она у њој видела племића, девојка није могла да види мужа. Вештачка равнодушност витежева према женидби и нарочито његова тобожња чедност у кући пуној гризета наносила је огромну штету господину де Валоа, супротно његовим предвиђањима. Овај племић, који се тако добро разумевао у питању животне ренте, варао се у овоме. А да она то није ни слутила, мисли госпођице Кормон о врло чедном витезу могле су се свести на ову реченицу: „Велика штета што није мало и мангуп!” Испитивачи људског срца приметили су да побожне жене нагињу лоплама, чудећи се тој наклоности, за коју они држе да је у супротности са хришћанском врлином. Пре свега, да ли бисте могли дати лепшу судбину поште-ној жени од судбине да чисти, попут угља, мутне воде порока? Али како то да људи нису видели да та племенита створења, која су строгошћу својих начела

упућена на то да никад не наруше брачну верност, морају природно да пожелеле мужа са великим практичним искуством! Лоле су велики људи у љубави. Зато је јадна девојка цвилела што је нашла да је важна коју је изабрала препукла на двоје. Једини господ могао је слепити витеза де Валоа и ди Бускиеа. Да би читаоци схватили важност оно мало речи што ће витез де Валоа и госпођица Кормон да кажу једно другом, потребно је изложити два крупна догађаја која су кружила по граду, и о којима су мишљења била подељена. Ди Буские је, уосталом, био у њих умешан на један чудноват начин. Један се тицао алансонског пароха, који је у своје време положио заклетву на устав и који је у оном тренутку савлађивао нетрпељивост католика према себи, развијајући најузвишеније врлине. То је био као неки Шеверис у маломе и човек толико цењен да га је, кад је умро, цео град оплакивао. Госпођица Кормон и опат де Спонд припадали су овој малој Цркви узвишеној у своје правоверју, а која је била за Римску курију оно што ће претеране присталице краљевства бити за Луја XVIII. Опат де Спонд нарочито није признавао Цркву која се силом прилика нагодила са уставобраниоцима. Тај парох није никако био приман у кућу Кормон, чије је симпатије био придобио капелан Сен-Леонара, аристократа парохије Алансона. Ди Буские, тај бесни либерал сакривен у ројалистичку кожу, знао је колики су заједнички интереси потребни незадовољницима који су темељи сваке опозиције, и он је већ био груписао симпатије средњег

сталежа око овог свештеника. Ево другог крупног догађаја: Под потајним утицајем овог дрског дипломате било је покренуто питање да се сагради позориште у Алансону. Слепи приврженици ди Бускиеови нису познавали свога Мухамеда, али зато су били само ватренији јер су веровали да бране своје сопствено схватање. Атаназ је био један од најговорљивијих присталица идеје да се сагради једна сала за позориште и има неколико дана како је по општинским канцеларијама заступао једну ствар коју су сви млади људи већ били прихватили. Племић понуди старој девојци руку да се прошетају; она је прими, не пропустивши да му захвали једним срећним погледом на тој пажњи, на који јој витез одговори показујући на Атаназа једним препреденим изразом лица:

— Госпођице, ви који уносите тако много смисла у оцењивање утврђених друштвених правила, и са којим овај младић има извесних веза...

— Врло далеких, — рече она прекидајући га.

— Зар не би требало да ви искористите утицај који имате на његову мајку и на њега, — рече витез продужавајући, — да га спасете од пропасти? Он већ није много побожан, он је на страни попа који је положио заклетву; али то није ништа. Има нешто много озбиљније: зар се он не баца непромишљено у опозицију не знајући какав ће утицај имати његово данашње држање на његову будућност! Он сплеткари да се сазида позориште; он је у тој ствари

оружје оног прикривеног републиканца, ди Бу-скиеа . . .

— Боже, господине де Валоа, — одговори она, — његова мајка ми каже за њега да је паметан, а он не зна ни две унакрст; увек стоји пред вама као ствар . . .

— Која не мисли ни на шта! — повика интабулациони протоколиста. — Ја сам га ухватио на делу! Стојим на служби витезу де Валоа, — додаде он поздрављајући племића са заносом који је Анри Моние приписивао Жозефу Придому, дивном претставнику класе којој је припадао интабулациони протоколиста.

Господин де Валоа отпоздрави суво и заштитнички као племић који се држи на отстојању; затим одвуче госпођицу Кормон мало даље ка неким саксијама са цвећем, да би ставио до знања ономе који га је прекинуо да не жели да га ико уходи.

— Како можете тражити — рече витез тихо нагнувши се на уво госпођице Кормон — да младићи васпитани у тим мрским царским лицејима имају идеја? Само добре нарави и само племените навике стварају велике идеје и праве љубави. Кад га човек погледа, није тешко погодити да ће тај јадни дечко сасвим поблесавити и да ће јадно завршити. Погледајте га како је блед, испијен!

— Његова мајка тврди да сувише ради, — одговори безазлено стара девојка; — он бди ноћима, али над чим, да ли чита књиге, да ли пише? Какав мора да изгледа младић који пише ноћу?

— Али то га исцрпљује, — продужи витез, покушавајући да наврати мисао старе девојке на поље на коме се надао да ће јој огадити Атаназа. Обичаји царских лицеја били су одиста страшни.

— О! да, — рече безазлена госпођица Кормон. — Зар их нису водили у шетњу са добошима на челу? Њихови учитељи нису имали ни толико вере колико је имају незнабожци. И облачили су ту јадну децу у униформу, потпуно као војнике. Каква схватања!

— Ево какви су им резултати, — рече витез показујући на Атаназа. — У моје доба, зар би се један младић стидео да погледа неку лепу жену? А он, он обара очи кад вас види. Тај ме младић плаши пошто ме интересује. Реците му да не сплеткари са бонапартистима као што ради за ту позоришну салу; кад је ти људи не буду тражили путем буне, јер та је реч за мене синоним устава, власт ће је сазидати. Затим реците његовој мајци да припази на њега.

— Ох! она му неће дати да се виђа са тим људима непотпуним и са рђавим друштвом, ја сам у то сигурна. Ја ћу јој говорити, — рече госпођица Кормон, — јер би могао да изгуби место у општини. А од чега би онда живели он и његова мајка? . . . То је да човека језа спопадне.

Као што је господин де Талеран говорио о својој жени, тако витез рече сам себи, гледајући у госпођицу Кормон.

— Нека ми неко нађе глупљу! Вере ми племићке, врлина која односи интелигенцију, зар она није порок? Али какве дивне жене за човека мојих година! Каквих начела, каквог незнања!

Зна се да је овај монолог био упућен принцези Горици и да је иза њега следило узимање бурмута.

Госпођа Грансон је наслутила да витез говори о Атаназу. Нестрпљива да сазна резултат тога разговора, она је ишла за госпођицом Кормон, која је ишла према младићу корачајући врло достојанствено. Али, у том тренутку, Жаклен дође да јави госпођици да је сто постављен. Стара девојка једним погледом позва витеза. Удворни интабулациони протоколиста, који је почињао да у понашању племићевом назире ону ограду коју су у оно време провинциски племићи подизали између себе и грађана, би пресрећан да претекне племића: налазио се у близини госпођице Кормон, па намести руку и понуди јој је, те она би приморана да је прими. Витез се пожури, прорачунато, госпођи Грансон.

— Госпођица Кормон, драга госпођо, — рече јој он корачајући полако после свих званица, — врло се живо интересује за вашег драгог Атаназа, али тај интерес слаби кривицом вашег сина: он је безбожник и либерал, он се узнемирава због тога позоришта, он посећује бонапартисте, он се интересује за уставног пароха. Такво држање може да му донесе губитак места у општини. Ви знате како брижљиво краљевска влада чисти чиновништво. А где ће ваш драги Атаназ, ако га избаце, наћи нову службу? Нека он не навлачи на себе рђаво мишљење власти.

— Господине витеже, — рече јадна мајка, сва преплашена, — ја вам дугујем највећу захвалност! Ви и-

мате право, мој син је жртва једне рђаве клике, и ја ћу му говорити.

Витез је једним јединим погледом већ одавно прозрео природу Атаназову, он је у њему открио тешко савитљива човека републиканских убеђења, којима у његовим годинама један младић жртвује све, занесен том речју слобода тако рђаво дефинисаном, тако слабо разумеваном, али која је за презрене људе застава побуне; и за њих побуна значи освету. Атаназ је морао да истраје у својој вери, јер су његова мишљења била проткана његовим патњама уметника, његовим горким посматрањима друштвеног стања. Он није знао да човек од тридесет и шест година, у добу кад је већ донео свој суд о људима, о друштвеним односима и интересима, мора да измени мишљења за која је најпре жртвовао своју будућност, као и сви заиста паметни људи. Остати веран левици у Алансону, то је значило навући мржњу госпођице Кормон. И ту је витез имао добро око. Тако је ово друштво, тако мирно на изглед, било изнутра тако узнемирено, као што могу да буду дипломатски кругови, у којима се лукавство, вештина и интереси испреплећу око најозбиљнијих питања у међународним односима. Званице су најзад опколиле сто на коме је било постављено послужење, и свако је јео као што се једе у провинцији, не стидећи се што има добар апетит, а не као у Паризу, где изгледа да се вилице крећу по закону који се труди да побије законе анатомије. У Паризу се мрљави, тамо се скраћује себи задовољство; а у про-

винцији се ствари обављају природно, и тамо се живот усретсређује можда мало исувише на оно велико и опште средство живота на које је Бог осудио своје створове. То је било при крају првог послужења кад је госпођица Кормон начела најславније од својих причања, јер се о њему говорило више од две године, и ствар се још увек препричава на састанцима алансонске ситне буржоазије, кад је реч о њеном браку. Разговор, који је постао врло опширан и жив у тренутку кад се приступило претпоследњем причању, водио се, разуме се, о случају са позориштем и о заклетом пароху. У првом заносу у коме се налазио ројализам године 1816, они који ће доцније бити названи домаћим језуитима, хтели су да истерају свештеника Франсоа са његове парохије. Ди Буские, кога је господин де Валоа био сумњичио да подржава овога попа и да је покретач ових сплетака, и на чија би их леђа племић уосталом био свалио са својом уобичајеном вештином, нашао се на оптуженичкој клупи без адвоката да га брани. Атаназ, једини гост који је био довољно честит да би помагао ди Бускиеу, није био довољно угледан да би могао да изнесе своје идеје пред оне алансонске моћнике, које је он сматрао глупима. Још су само млади људи из провинције сачували извештај став пун поштовања према људима извесног доба, па се не усуђују ни да их нападају ни да им сувише јако противрече. Разговор, ослабљен захваљујући утицају одличних пловки са маслинкама, изненада умукну сасвим. Госпођица Кормон, љубоморна на успех сво-

јих сопствених пловки, хтеде да брани ди Бускиеа, кога су претстављали као неког опасног виновника сплетака, способног да завади и два ока у глави.

— Што се мене тиче, — рече она — ја сам мислила да се господин ди Буские бави само детињаријама.

У онаквим приликама, ове речи имадоше необичан успех. Госпођица Кормон однесе лепу победу: она учини да принцеза Горица паде носом на сто. Витез, који се никако није надао духовитој досеци од стране своје Дулћинеје, био је њоме толико задивљен да најпре није могао наћи довољно похвалних речи; он јој је пљескао без буке, као што се пљеска у Италијанском позоришту, подражавајући пљескање врховима прстију.

— Она је божански духовита, — рече он госпођи Грансон. — Ја сам увек тврдио да ће она једног дана скинути маску.

— Али у присном друштву, она је дивна, — одговори удовица.

— У присном друштву, госпођо, све су жене духовите, — прихвати витез.

Пошто се овај хомерски смех стишао, госпођица Кормон упита за разлог свога успеха. Тада поче ф о р т е оговарања. Ди Буские је био приказан као неки чича Жигоњ¹ нежењен, чудовиште, који је, има петнаест година, само издржавао дом за нахочад; његово неморално владање се најзад открило! Било је достојно његових париских сатурналија, итд., итд. Под водством витеза де Валоа, највештијег дири-

¹ Чича Жигоњ, човек с пуно деце. — Прим. прев.

гента за музику ове врсте, увертира оговарања била је величанствена.

— Ја не знам, — рече он са изразом пуним доброћудности, — шта би могло да спречи једног ди Бускиеа да се ожени госпођицом Сузаном *Не знам* којом; како је зовете? Сузет! Иако станујем код госпође Лардо, ја познајем те девојчице само из виђења. Ако је та Сузана једна висока, лепа девојка, дрска, сивог ока, нежна стаса, мале ножице, на коју сам једва обратио пажњу, али чије ми се држање учинило врло дрско, она је по понашању високо изнад ди Бускиеа. Уосталом, Сузана је једна племенита лепота; обзиром на то, тај брак би био за њу неприличан брак. Ви знате да је цар Жозеф, у Луцијену, био радознао да види ону ди Баријеву, понудио јој је своју руку да би се прошетали; јадна девојка, изненађена толиком чашћу, колебала се да је прими: „Лепота ће увек бити краљица”, рече јој цар. Водите рачуна о томе да је то био Немац из Аустрије, — додаде витез, — али, верујте ми, Немачка, која овде важи као једна сасвим сељачка земља, јесте земља племенитог витештва и лепог понашања, нарочито према Пољској и Угарској, где има...

Ту витез застаде, бојећи се да не падне у алузију на своју личну срећу; он само поново узе своју бурмутицу и повери остатак анегдоте принцези која му се смешила већ тридесет и шест година.

— Та реч је била врло тугаљива за Луја XV, — рече ди Ронсре.

— Али реч је, мислим о цару Жозефу, — прихвати госпођица Кормон једним значајним изразом.

— Госпођице, — рече витез видевши претседника, бележника и интабулационог протоколисту како измењаше пакосне погледе, — госпођа ди Бари била је Сузана Луја XV, случај који је довољно познат неваљалцима као што смо ми, али за који младе особе не треба да знају. Ваше незнање доказује да сте ви један драги камен без мрље: историске покварености нису никако доспеле до вас.

Опат де Спонд погледа љупко витеза де Валлоа и климну главом у знак похвалног одобравања.

— Кад ми мешате Луја XV и Сузану, како можете тражити од мене да знам вашу историју? — одговори анђеоски госпођица Кормон, весела што види да су чиније са пловкама празне и да је разговор опет тако оживео, да су се сви гости, кад су чули ове последње речи, смејали на сва уста.

— Јадна мала, — рече опат де Спонд. — Кад наиђе нека несрећа, милосрђе, које је једна божанска љубав, једнако слепа као и незнабожачка, не сме више да види узрок. Драга сестричино, ви сте претседница Материнског удружења, треба притећи у помоћ тој девојци, која ће тешко наћи да се уда.

— Јадно дете! — рече госпођица Кормон.

— Верујете ли ви да ће се ди Буские оженити њоме? — запита претседник суда.

— Кад би био поштен човек, он би то морао да учини, — рече госпођа Грансон; — али, одиста, мој пас има честитија схватања...

— Азор је међутим велики лиферант, — рече једним лукавим изразом лица интабулациони протоколиста, покушавајући да са игре речи пређе на досетку.

На крају обеда, још увек се говорило о ди Бускиеу, који је давао повода за хиљаде згодних шала, које је вино учинило мало папреним. Сваки је, изазван интабулационим протоколистом, одговарао на једну игру речи другом.

Црква и племство беху сишли на арену игре речи са свима знацима свога достојанства.

— Пст! изусти интабулациони протоколиста, чујем да шкрипе ди Бускиеове чизме, које су сигурно више него икад за в р н у т е.

Скоро се увек дешава да човек не зна за гласине које се проносе на његов рачун: цео се град бави њиме, клевета га или извикује; и ако он нема пријатеља, он неће сазнати ништа. А невини ди Буские, ди Буские који је желео да он буде крив и да се увери да Сузана није лагала, ди Буские није имао ни о чему појма: њему нико није говорио о Сузаниним открићима, и цео свет је налазио, уосталом, да је непристојно питати га за једну од оних ствари у којима заинтересовани има понекад тајни које га приморавају да ћути. Ди Буские је дакле изгледао врло досадан и помало уображен, кад се друштво вратило из трпезарије да попије кафу у салону, где су неке личности биле већ дошле на седељку. Госпођица Кормон, коју је саветовао њен стид, не усуди се да погледа страшног заводника; она се дочепала Ата-

наза, кога је поучавала обасипајући га најстрашним општим местима из области роајалистичке политике и црквеног морала. Немајући као витез де Валоа бурмутицу украшену принцезом да би помоћу ње лакше поднео оне тушеве глупости, јадни песник је слушао са једним глупим изразом ону коју је сбожавао, гледајући њене страшно велике груди које су сачувале онај савршени мир, који је обележје гојазности. Његове жеље стварале су у њему као неки занос који је претварао јасни гласић старе девојке у благо жуборење, њене плитке идеје у теме пуне духа.

Љубав је лажан ковач новца који стално претвара велике маријаше у златнике, и који такође често прави од својих златника велике маријаше.

— Па лепо, Атаназе, обећавате ли ми то?

Та завршна реченица одјекну у ушима срећног младића попут оних гласова који буде из сна.

— Шта, госпођице? — одговори он.

Госпођица Кормон се нагло диже, гледајући у ди Бускиеа, који је у том тренутку личио на оног дебелиог бога из бајке, кога је Република метала на своје талире; она се упути ка госпођи Грансон и шапну јој на уво:

— Јадна моја пријатељице, — ваш син је идиот! Лицеј га је упропастио, — рече она сећајући се у порности са којом је витез де Валоа причао о рђавом васпитању у лицејима.

Какав изненадан ударац! А да то није ни знао, јадни Атаназ је имао прилике да убаци ватру у срце

старе девојке; да ју је слушао, могао јој је саопштити своју љубав: јер, у узбуђењу у каквом је била госпођица Кормон, једна једина реч била би довољна; али она глупа лакомост која карактерише младу и истиниту љубав упропастила га је исто онако као што се понекад дете пуно живота убије из незнања.

— Шта си то казао госпођици Кормон? — запита госпођа Грансон свога сина.

— Ништа.

— Ништа... Објаснићу ја то, — рече она у себи, остављајући за сутра озбиљне ствари, јер је придавала мало важности оним речима, верујући да је ди Буские ишчезао из главе старе девојке.

Ускоро се око стола окупи њихових шеснаест играча. Четири личности се заинтересоваше за један пикет, најскупљу игру и игру у којој се губи много новаца. Господин Шоанел, државни тужилац и две даме одоше у црвени лаковани кабинет да одиграју једну партију триктрака. Свећњаци се упалише; а затим цвет друштва госпођице Кормон дође да се намести испред камина, по наслоњачама, око столова, пошто би сваки нови пар који би наишао, рекао госпођици Кормон:

— Ви дакле одлазите сутра у Пребоде?

— Морам свакако, — одговарала је она.

Уопште, домаћица је изгледала сувише замишљена. Госпођа Грансон је прва приметила неприродно стање у коме се налазила стара девојка: госпођица Кормон је мислила.

— На шта мислите, рођако? — рече јој она најзад, нашавши је где седи у будоару.

— Мислим, — одговори она, — на ту јадну девојку. Зар ја нисам претседница Материнског удружења? Донећу вам десет талира.

— Десет талира! — повика госпођа Грансон. — Па ви никад нисте давали толико.

— Али, драга моја, имати деце, то је тако природно!

Ова неморална реченица, која је изашла из срца, запрепасти благајницу Материнског удружења. Очигледно је ди Буские био порастао у очима госпођице Кормон.

— Одиста, — рече госпођа Грансон, — ди Буские није само једно чудовиште, он је још и бестидник. Кад се неком нанесе штета, зар му ту штету не треба надокнадити? Зар то не би била његова дужност, пре неголи наша, да притекне у помоћ тој малој, која ми, најзад изгледа врло велика неваљалица, јер у Алансону има бољих људи од тог циничног ди Бускиеа? Треба бити велика развратница па се обратити на њега.

— Циничног! Ваш син вас учи, драга, латинским речима које су неразумљиве. Заиста, ја нећу да правдам господина ди Бускиеа; али објасните ви мени зашто је једна жена развратница ако воли једног човека више него другог?

— Драга рођако, кад бисте се удали за мог сина Атаназа, то би било сасвим природно; он је млад и леп, пун будућности, он ће бити слава Алансона; са-

мо, цео свет би мислио да сте узели једног тако младог човека да бисте били врло срећни; зли језици би говорили да се снабдевате срећом тако да вам је никад не би усфалило; нашло би се љубоморних жена које би вас оптужиле да сте развратни; али шта би то марило? Ви бисте били много љубљени, и истински. Ако вам Атаназ изгледа идиот, драга моја то је зато што он има сувише идеја; крајности се додирују. Он живи заиста као девојчица од петнаест година; он се није ваљао по париским каљугама, он!... Па лепо, измените односе, као што је говорио мој јадни муж: тако вам је исто и са ди Бускием у односу према Сузани. Ви бисте били оклеветани; али у ди Бускиевом случају све је истинито. Разумете ли?

— Не више него кад бисте ми говорили грчки, — рече госпођица Кормон, која је била разрогачила очи напрежући сву снагу своје интелигенције.

— Лепо, рођако, пошто треба да вам говорим без околишења, Сузана не може да воли ди Бускиеа. Иако срце не значи ништа у тој ствари...

— Али, рођако, па чиме се онда воли, ако се не воли срцем?

На ово госпођа Грансон рече у себи оно што је мислио витез де Валоа:

— Моја јадна рођака је и сувише невина, то прелази све границе! Драго дете, — продужи она гласно, — изгледа ми да се деца не зачињу једино духом.

— Зачињу, драга моја, јер је света Богородица...

— Али, добро дете, ди Буские није Свети Дух!

— То је истина, — одговори стара девојка, — он је човек, човек чији је начин живота такав да су се његови пријатељи морали заузети да га ожене.

— Ви можете да доведете до тога, рођако...

— А, како? — запита стара девојка са одушевљењем хришћанског милосрђа.

— Не примајте га све дотле док не узме неку жену; ви сте дужни према моралу и религији да му покажете да ви не одобравате његов начин живота.

— Кад се вратим из Пребодеа, разговараћемо о томе поново, драга госпођо Грансон; припитаћу за савет свога ујака и свештеника Куртиеа, — рече госпођица Кормон враћајући се у салон, који је тада био већ оживео у највећој мери.

Госпођица Кормон је била горда на своја осветљења, на групе лепо обучених жена, на свечани тон, на величанствен изглед тога скупа исто толико колико и на аристократско понашање свога друштва. Многи људи нису видели ничег лепшег ни у најбољим париским друштвима. У том тренутку, ди Буские, који је играо виста са господином де Валоа и са две старе госпође, госпођом Кудре и госпођом ди Ронсре, био је предмет једне потмуле радозналости. Пришло им је неколико младих жена, које су га, под изговором да посматрају игру, мотриле тако необично, иако прикривено, да је матори момак најпосле помислио да је заборавио нешто на својој тоалети.

— Да ми се није накривио мој лажни чуперак?
— рече он у себи осетивши једну од оних великих узнемирености од којих пате матори момци.

Он искористи један рђав потез којим се завршавао седми рубер да напусти сто.

— Не могу ниједну карту да додирнем а да не изгубим, — рече он, — ја сам зацело сувише несрећан.

— Ви сте зато срећни у другим стварима, — рече витез добаивши му један лукав поглед.

Овај је одговор, разуме се, прокрстарио по салону, где се свако дивио изванредној досеци витеза, који је био једна врста домаћег кнеза де Талеран.

— Само господин де Валоа може да измисли тако нешто, рече сестричина пароха из Сен-Леонара.

Ди Буские оде да се погледа у мало овално огледало, изнад Дезертера, и не нађе на себи ништа необично. После многобројних понављања истих тема на стотину разних начина, око десет сати друштво поче да се разилази. Гости су излазили кроз једно подугачко претсобље. Госпођица Кормон је испраћала неке своје љубимце и љубила се са њима на трему. Групе су одилазиле, једне према бретањском путу и замку, друге према кварту који је гледао на Сарту. Тада су започињали разговори, који су већ двадесет година одјекивали у оно доба овом улицом. Било је неизбежно:

— Госпођица Кормон је вечерас лепо изгледала.

— Госпођица Кормон? . . . изгледала је јединствено.

— Како јадни опат стари! Јесте ли га видели како спава? Он више не зна где су му карте, расејан је.

— Биће нам га жао кад га изгубимо.

— Лепо је вечерас, имаћемо сутра диван дан!

— Таман згодно време да јабуке процветају!

— Ви сте нас тукли; али ви увек тако играте када сте са господином де Валоа.

— Па колико је добио?

— Вечерас је добио три или четири франка. Он никад не губи.

— Јест; то је тачно, али знате ли ви да година има три стотине и шездесет и пет дана, и да, према томе, његова игра вреди једнога мајура!

— Ах, што су нас тукли вечерас!

— Ви сте врло срећни, господине и госпођо, ви сте код куће; али ми имамо да пређемо пола града.

— Не жалим вас, могли бисте да имате једна кола и да не морате ићи пешке.

— Ах, господине, ми имамо ћерку на удају, која нам односи један точак, а издржавање сина у Паризу односи нам други.

— Он ће ипак да буде чиновник?

— Па шта хоћете да буду млади људи? . . . А онда, није срамота служити краља.

Понекад би се успут водио разговор о јабуковачи или о лану, на исти начин и увек у одговарајуће годишње доба.

Да је неки посматрач људског срца становао у тој улици, он би увек знао у коме је месецу, кад би чуо

тај разговор. Али, овога пута, разговор је био искључиво смешан, јер је ди Буские, који је ишао сâм испред група, певушио и не слутећи ништа чувену мелодију Нежна жена, чујеш ли цвркут? итд. За једне, ди Буские је био врло способан човек, кога су људи рђаво оценили. Откако је звање председника ди Ронсре постало краљевском установом, он је нагињао ди Бускиеу. За друге, лиферант је био опасан човек, слабог морала, способан на све. У провинцији као и у Паризу, истакнути људи личе на онај кип из лепе алегоричне приче Адисонове: око кога се бију два витеза који долазе, свако са своје стране, на раскрсницу на којој се тај кип налази: један каже да је кип бео, други опет сматра да је црн; а затим, пошто се обојица нађоше на земљи, они видеше да је бео са десне а црн са леве стране; трећи витез притече у помоћ и нађе да је кип црвен.

Улазећи у своју кућу витез де Валоа рече у себи:
— Време је да пустим глас о својој женидби са госпођицом Кормон. Вест ће потећи из салона д'Езгрињон, па ће право у Сез до бискупа, одакле ће се вратити натраг преко намесника до пароха из Сен-Леонара, који ће је свакако саопштити свештенику Кутириеу; тако ће госпођица Кормон примити метак из најближе близине. Стари маркиз д'Езгрињон позваће на вечеру опата де Спонт да би заћуткао оговарања која би шкодила госпођици Кормон, ако бих се ја изјаснио против ње, а мени ако би ме она одбила. Опата ће да спетљају

као што треба; после госпођица неће имати ништа против посете госпођице де Горд, која ће јој доказати величину и лепу будућност те брачне везе. Наследство опатово вреди више од сто хиљада талира, уштеђевине девојчине мора да износе више од две стотине хиљада франака прихода. Треба рећи једну реч моме пријатељу грофу де Фонтен, и ја ћу постати председник алансонске општине и посланик; а затим, кад се једанпут сместим на десници, дотераћемо до перства вичући: „Прекид седнице!” или: „Опомените га!”.

Кад се вратила кући, госпођа Грансон имала је једно живо објашњење са својим сином, који није хтео да разуме везу која је постојала између његових схватања и његових љубави. То је била прва свађа која поремети склад овог јадног домаћинства.

Сутрадан, у девет сати, госпођица Кормон, упакована у своје двоколице са Жозетом, уздижући се као каква пирамида на једном мору пакета, пењала се уз улицу Сен-Блез на путу за Пребоде, где је имао да је изненади догађај који убрза њено венчање, а које није могла предвидети ни госпођа Грансон ни ди Буские, ни господин де Валоа, ни госпођица Кормон. Случај је највећи уметник.

Сутрадан по свом доласку у Пребоде, госпођица је била врло безазлено заузета, око осам сати изјутра, уз доручак, саслушавањем различитих извештаја које су јој подносили њен чувар и њен баштован, кад је Жаклен снажно провалио у трпезарију.

— Госпођице, — рече јој он сав запрепашћен, —

господин ваш ујак вам шаље једног посебног весника, сина мајке Громор, са писмом. Младић је пошао из Алансона пре зоре, и већ је ту. Трчао је безмало као Пенелопа! Треба ли му дати једну чашу вина?

— Шта се могло десити, Жозета? Да није мој ујак?...

— Он то не би писао, — рече собарица наслућујући страх своје господарице.

— Брзо! брзо! повика госпођица Кормон пошто прочита прве редове, — нека Жаклен упрегне Пенелопу! — Удеси девојко да све буде упаковано за пола сата, — рече она Жозети. — Враћамо се у град...

— Жаклен! — повика Жозета, узбуђена осећањем које је изражавало лице госпођице Кормон.

Жаклен, кога је Жозета била поучила, дође и рече:

— Али, госпођице, Пенелопа једе зоб.

— А! шта се то мене тиче? Хоћу одмах да кренем.

— Али, госпођице, падаће киша!

— Па лепо, покиснућемо.

— Има ватре у кући, — рече Жозета гунђајући, љута што јој господарица ћути завршавајући писмо, читајући га, и читавајући га.

— Попите барем вашу кафу, немојте да се узрујавате! Погледајте само како сте црвени.

— Ја, црвена, Жозета! — рече она пошавши да се погледа у огледалу чија се позадина била скинула и које је показивало њене црте двоструко нагрђене.

— Боже драги! — помисли госпођица Кормон, — ако будем била ружна! — Хајде, Жозета, хајде, девојко, обуци ме. Хоћу да будем готова пре но што Жаклен упрегне Пенелопу. Ако не можеш да смештиш моје пакете у кола, ја ћу их радије оставити овде, него што ћу допустити да изгубим једну минуту.

Ако сте добро разумели наступ мономаније, до које је госпођицу Кормон довела жеља за удајом, ви ћете поделити њено узбуђење. Уважени ујак је јављао својој сестричини да господин де Троавил, некадањи официр у руској служби, унук једног од његових најбољих пријатеља, жели да се повуче у Алансон и тражи његово гостопримство позивајући се на пријатељство које је опат указивао његовом деди, виконту де Троавил, шефу ескадрона под Лујем XV. Некадањи епископски намесник, заплашен, молио је упорно своју сестричину да се врати да би помогла да дочекају свога госта и да га приме као што доликује, јер је писмо било нешто задоцнило, па је господин де Троавил могао банути исте вечери. Кад је прочитала ово писмо, зар је могла да се обазире и на послове у Пребодеу? У том тренутку, чувар и закупац, сведоци збуњености своје газдарице, стајали су непомици и чекали њене наредбе. Кад је зауставише на пролазу да би добили упутства, госпођица Кормон, самовољна матора девојка која је сама водила бригу о свему у Пребодеу, рече им први пут у свом животу једно **К а к о х о ћ е т е!** што их је запрепастило; јер је њихова газдарица толико це-

пидлачила у управљању имањем да је бројала воћке и сврставала их по врстама, да би удесила потрошњу према броју појединих врста плода.

— Чини ми се да сањам, — рече Жозета видевши своју господарицу како лети уз басамаче као неки слон коме је Бог дао крила.

Ускоро, и поред пљуска, госпођица изађе из Пребодеа, остављајући својој послузи одрешене руке. Жаклен није смео да прими на себе да убрзава уобичајени спори кас мирне Пенелопе, која је, налик на лепу краљицу чије је име носила, изгледала као да стално стоји на истом месту. Кад то примети, госпођица нареди Жаклену кречећим гласом да, ако је потребно, и бичем натера у галоп јадну изненађену кобилу; толико се била уплашила да неће имати времена да пристојно удеси кућу како би примила господина де Троавил! Рачунала је да унук једног ујаковог пријатеља не може имати више од четрдесет година; да један официр неизоставно мора бити нежења, па је обећала себи да уз помоћ ујакову неће допустити да господин де Троавил изиђе из куће онакав какав је у њу ушао. Иако је Пенелопа јурила у галопу, госпођица Кормон, заузета својим хаљинама и сањарењем о првој брачној ноћи, рече неколико пута Жаклену да кола споро одмичу. Претурала се у двоколицама не одговарајући на Жозетина питања и разговарала је само са собом као неко ко кује неке велике планове. Најзад двоколице доспеше у велику алансонску улицу која се зове улица Сен - Блез са стране Мортања; али према хотелу Мор, она до-

бива име Порт-де-Сез, и постаје улицом Беркај тамо где излази на бретањски пут. Кад је одлазак госпођице Кормон направио велику узбуну у Алансону, свако може себи да претстави хуку коју је у њему морао изазвати њен повратак одмах сутрадан пошто се сместила у Пребодеу, и по пљуску који јој је шибао лице а да се она на то, изгледа, није ни обазирала. Свако је приметио лудачки галоп Пенелопин, подругљив израз Жакленов, рано јутро, испретуране пакете, најзад жив разговор Жозетин са госпођицом Кормон, а нарочито њихово нестрпљење. Поседи куће де Троавил налазили су се између Алансона и Мортања. Жозета је познавала различите гране породице де Троавил. Једна реч коју је госпођица Кормон изустила стижући на алансонску калдрму упознала је Жозету са целом ствари; разговор се повео између њих, и обадве су утврдиле да очекивани де Троавил има да буде племић између четрдесет и четрдесет и две године, нежења, ни богат, ни сиромаш. Госпођица је већ себе видела као виконтесу де Троавил.

— А мој ујак нити ми шта каже, нити шта зна, нити се о чему обавештава! . . . Ох! какав је тај мој ујак! он би и на свој нос заборавио кад му не би био на лицу!

Зар нисте приметили да у оваквим приликама старе девојке постају, попут Ришара III, оштроумне, сурове, смеле, лакомислене, и да, као пијани клерници, не поштују више ништа на свету? Град Алансон, који је у трен ока био обавештен, од врха ули-

це Сен-Блез па све до сѐске капије, о овом наглом повратку у вези са озбиљним догађајима, одмах се заталасао у дубинама свога јавног и приватног живота. Куварице, трговци, пролазници преносили су ову новост од врата до врата; затим она доспе и у више друштвене редове. Ускоро речи: „Госпођица Кормон се вратила!” прснуше као бомба по свима кућама. У том тренутку Жаклен се дизао са дрвене клупе која је била углачана на начин који је непознат столарима а на којој је он седао са предње стране кочија; затим је сам отворио велику зелену капију округлу у свом горњем делу, која је била затворена у знак жалости, јер за време отсуства госпођице Кормон друштво се није састајало. Искрени пријатељи угошћавали су тада редом опата де Спонд. Господин де Валоа плаћао је свој дуг позивајући га на оброк код маркиза д'Езгрињон. Жаклен позове пријатељски Пенелопу коју је био оставио наред улице; животиња, која је била навикнула на ово, крену сама, прође кроз капију, заобиђе кроз двориште тако да не оштети цвећњаке. Жаклен је узео за узде и одведе кола пред трем.

— Маријета! — повика госпођица Кормон.

— Госпођице? — одговори Маријета, која је била заузета затварањем капије.

— Тај господин није дошао?

— Није, госпођице.

— А мој ујак?

— Госпођице, он је у цркви.

Жаклен и Жозета су били у том тренутку на првом басемаку трема и пружили су руке да би помогли својој господарици која је била изишла из двоколица и која се ослањала на рукуницу придржавајући се за завесе. Госпођица им се баци у руке; јер има већ две године како она није хтела да се излаже опасности и да се служи гвозденом папучицом са двоструком кариком учвршћеном у рукуницу помоћу једног страховитог механизма са шрафовима.

Кад је госпођица Кормон била на врх степеништа, она погледа своје двориште са једним задовољним изразом.

— Де, де, Маријета, оставите велика врата и дођите овамо.

— Поцевељали су се, — рече Жаклен Маријети кад куварица прође поред двоколица.

— Да видимо, дете моје, шта имаш од намирница? — рече госпођица Кормон седајући на клупицу у дугачком предсобљу, као особа сатрвена умором.

— Али ја немам ништа, — рече Маријета подбочивши се, — госпођица добро зна да се за време њеног отсуства господин опат храни у граду; јуче сам ишла по њега код госпођице Арманде.

— Па где је он?

— Господин опат? У цркви је, и вратиће се тек у три сата.

— Он не мисли ни на шта, тај мој ујак. Зар није требало да ти каже да идеш на пијацу? Маријета, иди одмах; не бацај новац, али и не штеди, него по-

купуј све што буде добро, лепо, и укусно. Иди да се обавестиш код пијачних бродова где се набављају пастете. Хоћу да имам ракове са извора Бријанте. Колико је сати?

— Девет сати мање четврт.

— Боже, Маријета, не губи време у брбљању, особа коју очекује мој ујак може да стигне сваког часа; ако треба да му дамо ручак, лепо ћемо се провести!

Маријета се окрене према Пенелопи која је била сва у зноју, и погледа Жаклена са изразом који је значио: „Овога пута госпођица Кормон ће уфаћкати неког мужа”.

— Нас две, Жозета, — прихвати стара девојка, — морамо да видимо где ћемо постељу за господина де Троавил.

Са каквом је срећом изговорена ова реченица! Видети где ће постељу за господина де Троавил, колико идеја у тој речи! Стара девојка била је заплуснута надом.

— Хоћете ли да спава у зеленој соби?

— У соби господина владике? Не; она је сувише близу моје, — рече госпођица Кормон. — У њој је могао да буде само владика, који је свети човек.

— Дајте му собу вашег ујака.

— Она је тако празна, да би то било непристојно.

— Којешта, госпођице! наместите часком један кревет у вашем салончићу, у њему има и камин. Моро ће свакако наћи у своме стоваришту један кре-

вет који је приближно сличан материји од кога су тапети.

— Имаш право, Жозета. Па лепо, потрчи код Мороа; посаветуј се са њим о свему што треба предузети, ја те овлашћујем. Ако кревет (кревет господина де Троавил) може вечерас да се намести а да господин де Троавил то не примети, у случају да господин де Троавил дође док Моро буде још ту, ја пристајем. Ако се Моро тога не прими, ја ћу господин де Троавил сместити у зелену собу, иако ће господин де Троавил бити у њој близу мене.

Жозета пође, а њена господарица је поново зовну.

— Објасни све Жаклену, — повика она једним страшним гласом, пуним ужаса; — нека он сам иде код Мороа. А моје облачење! Ако би ме господин де Троавил затекао овакву, а не би било ујака да га прими. Ох! ујаче, ујаче! — Дођи, Жозета, да ме обучеш.

— А Пенелопа? рече несмотрено Жозета.

Очи госпођице Кормон блеснуше први пут у њеном животу:

— Увек Пенелопа, Пенелопа овде, Пенелопа онде. Је ли Пенелопа и овде господарица?

— Али она је сва у голој води и није јела зоби!

— Па, нека је, нека цркне! — повика госпођица Кормон; али само да се ја удам, — помисли у себи.

Чувши ове речи, које су јој изгледале убилачке, Жозета остаде једно време запањена; затим слете низ степениште, на један покрет који јој упути господарица.

— Баво је ушао у госпођицу, Жаклене! — била је прва реч Жозетина.

Тако се сви сложише тога дана да изведу онај велики чин који одлучи о животу госпођице Кормон. Град је био већ сав ван себе због пет отежавајућих околности које су биле у вези са наглим повратком госпођице Кормон, и то: пљуска, Пенелопиног задуваног галопа, у зноју и изнурених слабина; раним јутром, пакетима у нереду, и необичним изразом лица унезверене старе девојке. Али кад је Маријета навалила на пијацу да по њој покупује, кад је Жаклен дошао код главног алансонског трговца намештајем у улици Порт-Де-Сез, два корака од цркве, да потражи један кревет, то све дало је повода најозбиљнијим претпоставкама. Причало се о том необичном догађају на корзу, на шеталишту; он је занимао цео свет, па чак и госпођицу Арманду, код које је био витез де Валоа. У размаку од два дана Алансон је доживео тако крупне догађаје, да су неке честите жене говориле: „Па ово је смак света!” Ова последња реч свела се по свим кућама на ову реченицу: „Шта се то догађа код Кормонових?” Опат де Спонд, кога су врло вешто испитивали кад би излазио из цркве Сен-Леонар да би се прошетао по корзу са свештеником Кутириеом, одговарао је доброћудно како очекује виконта де Троавил, племића који је био у руској служби за време емиграције и који се враћа да се настани у Алансону. Од два до пет сати нека врста усмене депеше кружила је по граду и обавештавала све становнике да је го-

спођица Кормон најзад нашла мужа путем дописивања, и да ће се удати за виконта де Троавил. Овде се говорило: „Моро већ прави кревет”. Онде: „Кревет је дугачак шест стопа”. Код госпође Грансон, у улици Беркај, кревет је био дугачак четири стопе. Код ди Ронсреа опет, где је ручавао ди Буские, то је био један прост кревет за одмарање. Ситна буржоазија је тврдила да је коштао једанаест стотина франака. А сви су говорили како то значи *п р а в и т и р а ж а њ д о к ј е з е ц ј о ш у ш у м и*. Дале, шарани су били поскупели. Маријета је насрнула на пијацу да све са ње разграби. У врху улице Сен-Блез, Пенелопа је морала да цркне. У њену смрт се није веровало у кући главног закупца порезе. При свем том, у префектури је било утврђено да је животиња изданула улазећи на врата дома Кормона, толико је стара девојка била појурила да ухвати свој плен. Седлар, који је становао на углу улице Сез, усудио се да дође да упита да ли се што десило колима госпођице Кормон, како би видео је ли Пенелопа угинула. Од почетка улице Сен-Блез па до свршетка улице Беркај, сазнало се да је, благодарећи нези Жакленовој, Пенелопа, та нема жртва неумерености њене господарице, живела још, али је изгледала болесна. На целом бретањском друму, виконт де Троавил био је млађи син без маријаша, јер је имање Перш припадало маркизу де Троавил, перу Француске, који је имао двоје деце. Тај брак је дакле претстављао добар посао за једног емигранта, а виконт је био као створен за госпођицу Кормон;

аристократија бретањског друма одобравала је тај брак, и стара девојка није могла боље да употреби своје богатство. Али за грађане је виконт де Троавил био руски ђенерал који се борио против Француске и који се враћа са великим богатством које је стекао на петроградском двору: он је био т у ђ и н а ц, и један од с а в е з н и к а кога су мрзели либерали. Опат де Спонд подмукло је посредовао за тај брак. Све личности које су имале права да уђу код госпођице Кормон као код своје куће обећале су себи да ће увече отићи да је посете. Док је у целом граду владало ово узбуђење, у коме се заборавило на Сузану, и госпођица Кормон није била мање узбуђена; она је доживљавала сасвим нова осећања. Док је гледала свој салон, свој будуар, кабинет и трпезарију, њу обузе нека страшна бојазан. Нека врста демона показа јој тај стари луксуз потсмевајући се; лепе ствари којим се она дивила од детињства биле су доведене у сумњу, обећене да су застареле. Укратко, њу спаде онај страх који обузима скоро све писце у тренутку кад читају своје дело, које сматрају да је савршено, пред критичарем који је претерано строг или отупео; нови моменти изгледају отрцани; реченице најбоље постављене и најбоље дотеране испадају нејасне или несигурне; слике су извештачене или међу њима нема никакве складности, погрешке боду очи. Тако је јадна девојка дрхтала при помисли да би на уснама господина де Троавил могла да види неки презрив осмех за тај бискупски салон; бојала се да ће га видети како хладно

погледа на њену старинску трпезарију; укратко, страховала је да оквир не направи слику старијом него што јесте. Хоће ли те старудије бацити на њу одблесак старости? Од овог питања које је себи поставила она се сва најежи. У том тренутку она би радо дала четвртину своје уштеђевине кад би могла да обнови своју кућу онога тренутка ударцем неког чаробног штапића. Који је тај горди ђенерал који није задрхтао уочи битке? Јадна девојка налазила се између Аустерлица и Ватерлоа.

— Госпођа виконтеса де Троавил, — рече сама себи, — лепо име. Бар ће наше богатство отићи у добру кућу.

Њу је била спопала нека раздраженост од које су јој подрхтавали и најтананији конци нервног система и његови чворови који су одавно били утонули у сало. Сва њена крв, шибана надом, била је у покрету. Она се осећала довољно јаком да се огледа, ако буде требало, са господином де Троавил. Није потребно ни спомињати са коликом су вредноћом радили Жозета, Жаклен, Маријета, па Моро и његови момци. То је била ужурбаност налик на ужурбаност мрави забављених својим јајима. Све што се за један дан може очистити, испеглано је, очеткано, опрано или изрибано. Порцелан који је употребљаван само за свечане прилике угледао је светлост. Стоно рубље од дамаског платна означено са А, В, С, D извучено је из дубина ормана у којима је лежало троструко завијено и причвршћено огромним чио-дама. Најдрагоценији рафови ормана за књиге били

су претресени. Најзад је госпођица жртвовала три боце чувених ликера госпође Амфу, најчувеније прекоморске фабриканткиње, која је била врло омиљена међу мераклијама. Благодаревши пожртвованости својих помоћника, госпођица је могла да прими борбу. Различито оружје, покућство, кухињска артилерија, стона батерија, храна, џебана и помоћно особље, све је то стајало спремно на целој линији. Жаклен, Маријета и Жозета добише наређење да се обуку у парадно одело. Башта би прекопана. Стара девојка пожали што не може да се споразуме са славујима који су пребивали на дрвећу да јој изводе своје најлепше мелодије. Најзад, око четири сата, баш у тренутку кад се опат де Спонд враћао кући и кад је госпођица мислила да је узалуд поставила најлепши стони прибор, спремила најкуснији обед, зачу се из Вал - Нобла пуцкетање поштанског кочијаша.

— То је он! — рече она у себи, осећајући да је они ударци бича бију по срцу.

И заиста, пошто су се појавила са толико буке, нека лака поштанска кола у којима се налазио сам један господин направише тако велику сензацију силазећи улицом Сен-Блез и скрећући у улицу Кур, да је неколико мангупчића а и одраслих особа ишло за њима и остало у гомили око врата куће Кормон да би их видело кад уђе. Жаклен, који је нањушио такође своје сопствено венчање, чуо је пуцкетање из улице Сен-Блез и широм отворио капију. Кочијашу, који је био његов познаник, било је много стало до

тога да вешто заокрене и он заустави кола тачно пред тремом. Не треба ни да кажемо да га је Жаклен поштено напио. Опат изиђе у сусрет својој госту, чија кола бише тако брзо испражњена као да се око њих нађоше лопови којима се много жури. Послуга их смести у шупу и затвори капију, тако да за неколико минута није више било никаква трага о доласку господина де Троавил. Никад се две хемиске супстанце нису спојиле брже него што је кућа Кормон овладала виконтом де Троавил. Госпођица чије је срце лупало као у зеца, кога је ухватио овчар, оста јуначки у својој наслоњачи, поред ватре. Жозета отвори врата, и виконт де Троавил, кога је пратио опат де Спонд, показа се пред старом девојком.

— Драга сестричино, ово је господин виконт де Троавил, унук једног од мојих другова из школе. Господине де Троавил, ово је моја сестричина, госпођица Кормон.

— Ах, добри ујак, како он лепо схвата ствари, — помисли Роз-Мари-Виктоар.

Виконт де Троавил је био, да бисмо га приказали са две речи, ди Бускије племић. Између њих је постојала сва она разлика која раздваја племића од неплемића. Кад би се наша обојица заједно, било би немогуће и најжешћем либералу да порекне постојање племства. Снага виконтова имала је сву отменост елегантије; његови облици сачували су дивну достојанственост; имао је плаве очи и црну косу, кожу маслинове боје, и није могао да има више од

четрдесет и шест година. Човек би рекао да има пред собом неког лепог Шпањолца који се сачувао на глечерима Русије. По понашању, по држању и по ставу, он је био дипломата који је обишао Европу. По оделу, отмен човек на путу. Господин де Троавил изгледао је уморан, опат му понуди да пређе у собу која му је била намењена, и оста запањен кад његова сестричина отвори салончић који је био претворен у спаваћу собу. Госпођица Кормон и њен ујак оставише тада отменог странца да посвршава своје послове уз помоћ Жаклена, који му је донео све пакете који су му били потребни. Опат де Спонт и његова сестричина одоше да се прошетају дуж Бријанте, док господин де Троавил сврши своју тоалету. Иако је опат де Спонт био неким чудним случајем расејанији него обично, госпођица Кормон није била мање замишљенија од њега. Обадвоје су корачали ћутећи. Стара девојка није никад срела човека тако примамљивог као што је био величанствени виконт. Није могла себи да каже, по немачком: „Ево мога идеала!“ али је осећала да је заљубљена од главе до пете, и рекла је у себи: „Ево човека за мене!“ Одједанпут, она одлете до Маријете да је запита може ли ручак мало да задоцни а да тиме ништа не изгуби.

— Драги ујаче, тај господин де Троавил је врло љубазан, — рече она враћајући се.

— Али, чедо моје, он још ништа није казао, — одговори опат смејући се.

— Па то се види по држању, по физиономији. Је ли нежења?

— Немам појма, — одговори опат, који је мислио на једну расправу о милости која се повела између свештеника Кутириеа и њега. — Господин де Троавил ми је писао да жели да стече овде кућу. Да је ожењен, он не би дошао сâм, — продужи он доста равнодушно, јер није допуштао да би његова сестричина могла мислити на удају.

— Је ли богат?

— Он је најмлађи син млађе гране, — одговори ујак. — Његов деда је командовао ескадронима; али отац овога младића рђаво се оженио.

— Овог младића! — понови стара девојка, — али мени изгледа, драги ујаче, да он има добрих четрдесет и пет година, — рече она, јер је осећала неодољиву жељу да доведе његове године у склад са својима.

— Да, — рече опат. — Али једном сиротом свештенику од седамдесет година, један четрдесетогодишњак изгледа млад.

У том тренутку цео Алансон је знао да је господин виконт де Троавил доспео код госпођице Кормон. Странац се ускоро опет састаде са својим домаћинима и поче да се диви изгледу Бријанте, башти и кући.

— Господине опате, — рече он, — једина моја тежња је да нађем кућу сличну овој.

Стара девојка хтеде да види у овој реченици, једну изјаву љубави, па обори очи.

— Вама мора да је овде врло пријатно, госпођице?
— продужи виконт.

— Како да ми не буде пријатно! Ова кућа припада нашој породици од 1574, кад је један од наших предака, који је био интендант војводе од Алансона, стекао земљиште и саградио ову кућу, — рече госпођица Кормон. — Она је на шиповима.

Кад Жаклен јави да је ручак на столу, господин де Троавил понуди руку срећној девојци, која настојаше да се много не наслони на њу, јер се још увек много бојала да не изгледа као да се намеће!

— Све је овде некако складно, — рече виконт седајући за сто.

— Наша стабла су пуна птичица, које нам јефтино приређују концерте; нико их не узнемирава, и славуј нам пева сваке ноћи, — рече госпођица Кормон.

— Ја говорим о унутрашњости куће, — примети виконт, који се није потрудио да погледа госпођицу Кормон и није приметио њено духовно сиромаштво. — Јест, све је овде у складу, тонови боја, намештај, општи изглед.

— Међутим, она нас стаје много, порези су огромни, — одговори врла девојка, коју је изненадила реч с к л а д.

— Ах, порези су овде високи? — запита виконт, који, заузет својим мислима, уопште не примети да је тај разговор без везе.

— Не знам, — рече свештеник. — Моја сестричина води управу над наша два имања.

— Порези су ситница за богате личности, — прихвати госпођица Кормон, која није хтела да изгледа циција. — Што се тиче намештаја, оставићу га оваквог какав је и нећу ништа мењати, осим ако се не удам; јер онда ће требати да се све удеси по укусу господаревом.

— Ви имате дивна начела, госпођице, — рече виконт смешећи се, — ви ћете неког усрећити...

— Никад ми нико није рекао тако лепу реч, — помисли стара девојка.

Виконт је обасипао похвалама госпођицу Кормон поводом послужења, поводом реда у кући, признајући да је мислио да је провинција заостала и да је нашао да је врло удобна.

— Шта ли, Боже, значи та реч? — помисли она. — Где ли је витез де Валоа да му одговори? Удобан! Има ли више речи у њој? Де, де, буди храбра, — рече затим себи, — то је можда нека руска реч, ја нисам обавезна да на њу одговорим. Али, господине — продужи она гласно, осећајући како јој се језик развезује речитошћу коју налазе скоро сва људска створења у одлучним приликама, — ми овде имамо најсјајније друштво. Град се заправо састаје код мене. Моћи ћете да се о том уверите одмах, јер су неки наши пријатељи сигурно већ сазнали за мој повратак, и доћи ће да ме посете. Ту је витез де Валоа, племић некадашњег двора, човек бескрајно обдарен духом и искусан; затим, господин маркиз д'Езгрињон и госпођица Арманда, његова сестра (угризе се за језик и предомисли се): девојка интере-

сантна на свој начин, — додаде она. — Хоће да остане девојка да би оставила сво своје имање своме брату и своме братанцу.

— Ах, — изусти виконт, — да, Езгрињони, ја их се сећам.

— Алансон је врло весео, — прихвати стара девојка пошто је већ била развезла. — У њему се свет много забавља, главни закупац пореза даје балове, окружни начелник је врло љубазан човек, а преосвештени владика нас по неки пут почастије својом посетом. . .

— Хајде, де, — прихвати виконт смешећи се, — добро сам, дакле, урадио што сам се вратио, као зец, да умрем на своме легалу.

— И ја сам вам исто као зец, — рече стара девојка, — умирем тамо где се закачим.

Виконт је схватио тако враћену пословицу као шалу, и насмеши се.

— Ах, рече у себи стара девојка, — све иде како ваља, овај ме разуме!

Разговор се задржавао на општим стварима. Госпођица Кормон је неком тајанственом, непознатом и неодредљивом моћи налазила у свом мозгу, под притиском жеље да буде љубазна, све могуће реченичне изразе витеза де Валоа. Било је то као у неком двобоју, у коме као да ђаво сам намешта пушчану цев. Никада противник на противника није боље нанишанио. Виконт де Троавил био је исувише добро васпитан човек да би говорио о сјајним квалитетима ручка; али његово ћутање значило је по-

хвалу. Док је пио одлична вина којим га је ~~не~~дашњо служио Жаклен, он је изгледао као човек који је препознао пријатеље и био врло задовољан што их је опет нашао, јер прави мераклија не хвали на глас, он ужива. Љубопитљиво се распитивао за цене земљишта, кућа, градилишта; изазвао је госпођицу Кормон да му нашироко описује место на коме се спајају Бријанта и Сарта. Чудио се да варош лежи тако далеко од реке; топографија краја много га је интересовала. Ћутљиви опат препустио је својој сестричини да она води главну реч. Госпођица је стварно веровала да забавља господина де Троавил, који јој се љупко смешкао и који се био заложитио за време овог ручка много више неголи њени најревноснији просиоци за петнаест дана. И зато знајте да никада гост није био боље услужен ни почашћен већом пажњом. Био је налик на неког драгог љубавника који се вратио у кућу која доноси срећу. Госпођица је предвиђала тренутак кад ће виконту нестати хлеба, и није скидала погледа са њега; кад би окренуо главу, она би му вешто додала јела која је изгледало да воли; да је био прождрљивац, била би га натерала да пукне од ждерања; али зар то није био диван пример онога што је она намеравала да учини у љубави! Она није била тако глупа да омаловажава саму себе, него је храбро употребила сва средства, развила све своје заставе, испрсила се као краљица Алансона и уздизала своје пекмезе. Најзад је ловила похвале, говорећи сама о себи, као да су јој све трубе биле замрле. При-

метила је да се свиђа виконту, јер ју је њена жеља била толико преобразила да је постала скоро жена. При крају јела, са неким унутарњим усхићењем слушала је комешање у претсобљу и жагор у салону, који су јој наговештавали да њено уобичајено друштво долази. Она је обратила пажњу на ту ужурбаност своје ујаку и господину де Троавил као доказ љубави која јој се указује, док је то у ствари била последица огромне радозналости која је била спопала цео град. Нестрпљива да се покаже у свој својој слави, госпођица Кормон рече Жаклену да ће се кафа и ликери послужити у салону, где слуга изнесе пред најодабраније друштво сву раскош саксонског сервиза, који се вадио из ормана само два пута годишње. Све ове околности примећивало је друштво, које се већ било упустило у полугласно оговарање.

— До ђавола! — рече ди Бускије, — ништа мање него ликер госпође Амфу, који се служи само на четири велика празника!

— То је сигурно нека женидба удешена још пре годину дана преко писама, — рече господин претседник ди Ронсре. Управник поште прима већ годину дана писма са жигом из Одесе.

Госпођа Грансон задрхти. Господин де Валоа, иако би појео за четворицу, очајно блед у лицу, осети да ће одати своју тајну и рече:

— Не налазите ли да је хладно? Ја сам се смрзао.

— Близина Русије, — рече ди Бускије.

Витез га погледа погледом који је имао да каже: „Добро је речено”.

Госпођица Кормон се појави тако раздрагана, тако победоносна, да направи утисак да је лепа. Тај њен изванредан сјај није био последица само осећања; сва количина крви беснела је у њој од јутра, и њени су живци били раздражени предосећањем једне велике кризе, биле су потребне све ове околности, па да јој се пружи прилика да личи барем овако на саму себе. Са каквом је срећом она обављала свечана претстављања виконта витезу, витеза виконту, читавог Алансона господину де Троавил, господина де Троавил читавом Алансону! Доста разумљивом случајношћу, виконт и витез, те две аристократске природе, одмах се сложише; оне се препознаше, и њих двојица гледали су се као два човека из исте сфере. Упустише се у разговор стојећи испред камина. Испред њих се створи један круг, и њихов разговор, иако је био вођен *sotto voce* слушан је у побожној тишини. Да би се боље схватио утисак овог призора, треба замислити госпођицу Кормон леђима окренуту камину, како припрема кафу за свог тобожњег будућег.

Господин де Валоа.

Господин виконт, кажу, долази да се настани овде?

Господин де Троавил.

— Да, господине, долазим да потражим кућу... (Госпођица Кормон се окреће, са шољом у руци). И треба ми велика, да у њу сме-

стим... (Госпођица Кормон пружи шољу) своју породицу. (Старој девојци се спусти копрена на очи).

Господин де Валоа.

Ви сте ожењени?

Господин де Троавил.

Има већ шеснаест година, ћерком принцезе Шербелоф.

Госпођица Кормон се сруши као громом погођена... Ди Буские, који је примети како се тетурала, притрча јој, дочека је на руке, а пред њима се отворише врата да би могао проћи без сметње са својим огромним теретом. Ватрени републиканац, по савету Жозетином, прикупи довољно снаге да однесе стару девојку у њену собу, где је положи на кревет. Жозета, наоружана маказама, пресече стежњак који је био преко сваке мере утегнут. Ди Буские грубо попрска водом лице госпођице Кормон и њене груди, које се развукоше као Лоара кад се излије. Болесница отвори очи, виде ди Бускиеа, и врисну од стида кад га препознаде. Ди Буские се повуче, путивши унутра шест жена на челу са госпођом Грансон, која је сва сијала од радости.

А шта је радио витез де Валоа? Веран своме систему, он се правио невешт.

— Та јадна госпођица Кормон — рече он господину де Троавил, погледајући у друштво, чији смеј задржа својим оштрим аристократским погледима, — страшно пати од навале крви; није хтела да јој

пусте крв пре него што оде у Пребоде (њено имање), и ово је сада последица пролећне навале крви.

— Дошла је јутрос по киши, — рече опат де Спонд, — могла је мало да озебе и то је вероватно изазвало овај поремећај коме је она подложна. Али, није то ништа.

— Говорила ми је прекјуче да га није имала већ три месеца, додајући да јој то може нашкодити, — продужи витез.

— Ах, ти си ожењен, — рече Жаклен гледајући у господина де Троавил који је пијуцкао своју кафу.

Верни слуга примио је разочарење своје газдарице као своје, прозрео га је, па је однео ликере госпође Амфу, који су били намењени нежењи а не мужу неке Рускиње. Све ове појединости бише примећене и изазваше смех. Опат де Спонд знао је за разлоге пута господина де Троавил; али због своје расејаности, он о њему није ништа говорио, јер није ни знао да би његова сестричина могла имати и најмањег интереса за господина де Троавил. Што се тиче виконта, који је био заузет предметом свога пута, и коме се, као ни многим мужевима, није много журило да говори о својој жени, он није имао прилике да каже да је ожењен; уосталом, он је мислио да је госпођица Кормон већ обавештена о томе. Кад се ди Буские појави, салетеше га питањима са свих страна. Једна од оних шест жена сиђе и јави да је госпођици Кормон много боље, и да је стигао њен лекар; али да мора остати у кревету, јер изгледа да је преко потребно да јој се пусти крв. Салон је уско-

ро био пун. Отсуство госпођице Кормон пружио је прилику женама да се забаве трагикомичном сценом, распреденом, објашњеном, дотераном, улешаном, извезеном, искићеном, обојадисаном, украшеном, која се малочас одиграла и која је имала сутрадан да позабави цео Алансон госпођицом Кормон.

— Тај добри господин ди Буские, како вас је носио! Каква чврста рука, — рече Жаклен својој гадарици. — Збиља је био побледео због ваше незгоде, он вас још увек воли.

Ова реченица послужила је као закључак овом свечаном страшном дану.

Сутрадан, цело пре подне, најситније појединости ове комедије разносиле су се по свима кућама Алансона, и, рецимо и то на срамоту тога града, изазвале општу смејурију. Сутрадан, госпођица Кормон, којој је пуштање крви донело велико олакшање била би изгледала дивна и најнеуморнијим потсмевачима да су могли да буду сведоци отменог достојанства и величанствене хришћанске резигнације којом је та стара девојка била понесена кад је дала руку своме нехотичном обмањивачу да га поведе на доручак. Свирепи лакрдијаша који сте је исмевали, зашто је нисте видели кад је рекла виконту:

— Госпођа де Троавил тешко ће овде наћи стан који би јој одговарао; учините ми зато задовољство да останете у мојој кући за све време које вам буде потребно да удесите себи стан у граду.

— Али, госпођице, ја имам две ћерке и два сина, ми бисмо вам много сметали.

— Не одбијајте ме, — рече му она са погледом пуним скрушености.

— Ја сам вам је понудио у одговору који сам вам послао за сваки случај, — рече опат, — али ви је нисте прихватили.

— Шта, драги ујаче, ви сте знали?...

Сирота девојка стаде. Жозета уздахну. Ни виконт де Троавил ни ујак не приметише ништа. После доручка, опат де Спонд изведе виконта, као што је било уговорено уочи тога дана, да му покаже у Алансону куће које би могао узети или згодна места за зидање.

Кад је остала сама у салону, госпођица Кормон рече Жозети тужним гласом:

— Дете моје, са мношвом сада збија шалу цео град!

— Па лепо, госпођице, удајте се!

— Али, девојко, још се никако нисам одлучила кога да изаберем.

— Којешта! ја да сам на вашем месту, ја бих узела господина ди Бускиеа.

— Жозета, господин де Валоа каже да је он велики републиканац!

— Та ваша господа не знају шта говоре; они тврде да је он поткрадао Републику, он је, дакле, није волео, — рече Жозета одлазећи.

— Ова девојка је зачудо паметна, — помисли госпођица Кормон кад остаде сама запетљана у своје двоумице.

Она је наслућивала да је једна брза удаја једино средство којим би могла да ућутка град. Овај по-

следњи пораз, тако очевидно сраман, био је такве природе да је морала прећи у другу крајност, јер личности које немају много памети тешко силазе са стаза, било добрих или рђавих, којима су једном пошле. Сваки од двојице момака схватио је положај у коме је имала да се нађе стара девојка: зато су се обадвојица зарекли да ће сутрадан ујутру доћи да се распитају за њено здравља и да у момачком стилу наставе тамо где су стали. Господин де Валоа нађе да прилика захтева да се дотера врло брижљиво, па се окупа и необично налицка. Први и последњи пут Цезарина је имала прилике да га види са каквом невероватном вештином ставља малчице руменила. А ди Буские, дрски републиканац, кога је покретала нека жилава воља, није посветио ни мало пажње својој тоалети, већ је дотрчао први. Ове ситнице одлучују о срећи људи, као и о срећи царевина. Келерманов јуриш на Маренго, Блихеров долазак у Ватерло, презрење Луја XV за принца Евжена и дененског пароха, све ове велике узроке среће или пропасти историја бележи, али се нико њима не користи да не би занемаривао ситне догађаје властитог живота. И зато ево шта се дешава! Војвоткиња де Ланже (видети Историју Тринаесторице) закалуђерила се зато што није имала десет минута стрпљења; судија Попино (видети Забрану) оставља за сутра испитивање маркиза д'Еспар; Шарл Гранде враћао се преко Бордоа уместо да се врати преко Нанта: и људи ове догађаје називају случајностима или судбинама!

Малчице руменила разорило је наде витеза де Валоа, тај племић могао је да пропадне само на тај начин: он је живео од Грација па је морао и да умре од њихове руке. Док је витез бацао последње погледе на своју тоалету, дебели ди Буские улазио је у салон очајне девојке. Овај улазак подударно се са једном за републиканца повољном мишљу, преко једне расправе у којој се витез показао у сваком погледу надмоћан.

— Ово је Божја воља, — рече у себи матора девојка кад је угледала ди Бускиеа.

— Госпођице, ви ми нећете узети за зло моју журбу; нисам хтео да се поверим оној дебелој животињи Ренеу да ме он обавештава о вашем здрављу, па сам дошао лично.

— Мени је сасвим добро, — одговори она узбуђеним гласом. Захваљујем вам, господине ди Буские, — изусти она после извесне паузе и врло подигнутим гласом, — на труду који сте уложили и који сам ја задала јуче...

Она се сећала да је била на Бускиеовим рукама и тај случај јој је нарочито изгледао као неко провиђење. Њу је први пут видео један човек, и њен раскопчани појас, и њене покидане узице, и њене дражи које су насилно биле избачене из своје ризнице.

— Ја сам вас носио од свега срца, тако да сте ми изгледали савршено лаки.

На ове речи, госпођица Кормон погледа ди Бускиеа како никада није погледала ниједног чове-

ка на свету. Охрабрен, лиферант прострели девојку једним погледом који је погоди у срце.

— Штета је, — додаде он, — што тиме нисам стекао право да вас заувек задржим за себе. (Она га је слушала сва очарана). — Онако онесвешћена, на овом кревету, међу нама, ви сте били заносни; никада у своме животу нисам видео лепшег створења, а ја сам видео много жена!... Код пуначких жена то је добро, што је њих задовољство гледати, оне треба да се покажу, па да триумфују.

— Ви хоћете да ми се наругате, — изусти матора девојка, — и то није лепо у тренутку кад цео град тумачи можда рђаво оно што ми се десило јуче.

— Као што се ја зovem ди Буские, госпођице, исто тако је тачно и то да ја никада нисам променио своја осећања за вас, и ваше прво одбијање није ме обесхрабрило.

Матора девојка је била спустила очи. Настало је једно кратко ћутање, свирепо за ди Бускиеа. Али госпођица Кормон се одлучи, подиже своје капке, њене очи засузише, она погледа ди Бускиеа нежно.

— Ако је тако, господине, — настави она дрхћућим гласом, — обећајте ми само да ћете живети као прави хришћанин, да се никад нећете противити мојим побожним навикама, да ћете ми допустити да слободно бирам исповедника, па вам ја дајем своју руку, — рече она пружајући му је.

Ди Буские шчепа њену добру дебелу руку пуну талира, и пољуби је побожно.

— Али, — рече госпођица Кормон пуштајући га да јој љуби руку, — ја тражим још нешто.

— И то ја усвајам, и, ако је немогуће, то ће се ипак извести (сећање из Божона).

— Авај! — продужи матора девојка, — мени за љубав ви треба да примите на себе један грех за који ја знам да је огроман, јер је лаж један од седам смртних грехова; али ви ћете га признати, зар не? Обадвоје ћемо то да окајемо... (Обадвоје се погледаше нежно). — Уосталом, можда он спада у лажи које Црква назива лаж у невољи...

— Да неће ова бити као Сузана? — рече у себи ди Буские. — Каква срећа! Па да чујем, госпођице? — рече он гласно.

— Треба, — продужи она, — да узмете на себе...

— Шта?

— Да кажете да је овај брак био уговорен између нас још пре пола године...

— Дивне жене, — рече лиферант тоном човека који се жртвује, — такве се жртве подносе само за биће које се обожава десет година.

— Дакле, и поред мојих одбијања? — рече му она.

— Да, и поред ваших одбијања.

— Господине ди Буские, ја сам вас била рђаво оценила.

Она му поново пружи своју дебелу црвену руку коју ди Буские опет пољуби.

У том тренутку врата се отворише, двоје вереника погледаше ко улази и спазише прекрасног али задоцнелог витеза де Валоа.

— Ах! — рече он улазећи, — ви сте већ на ногама, лепа краљице.

Она се насмеши витезу и осети у срцу неки притисак. Господин де Валоа, упадљиво млад и заводљив, изгледао је као Лозен кад је улазио у краљевски двор код Госпођице.

— Е, драги ди Буские, — настави он потсмешљиво, толико је веровао да је сигуран у успех, — господин де Троавил и опат де Спонт прегледају вашу кућу као неки мериоци.

— Вере ми, — одговори ди Буские, — ако виконт де Троавил хоће, даћу му је за четрдесет хиљада франака. Она ми је сада сасвим непотребна! Ако ми госпођица дозвољава?... Треба да се зна... Госпођице, могу ли рећи?... Да? — Е лепо, будите први, драги мој витеже, кога сам обавестио... (Госпођица Кормон спусти очи) о части, — настави некадашњи лиферант, — о благонаклоности, коју ми је указала госпођица, а коју сам ја држао у тајности више од пола године. Ми се венчавамо кроз који дан, уговор је састављен, потписаћемо га сутра. Јасно вам је сада да ми моја кућа у улици Сињ постаје непотребна. Тражио сам испод руке купце, а опат де Спонт, који је то знао, одвео је, наравно, господина де Троавил мојој кући.

Ова велика лаж била је толико налик на истину да се витез ухватио на њу. Драги мој вите-

же било је налик на одмазду коју је Петар Велики приредио Карлу XII код Полтаве за све своје поразе који су јој претходили. Ди Буские се сада светио за оне хиљаде пецкања која је дотада примао ћутке; али, у свом триумфу, он направи један младички покрет, пређе руком по свом лажном чуперку и... скиде га.

— Честитам вам једном и другом, — рече витез љубазно, — и желим вам да завршите као у вилинским причама: Били су врло срећни и имали су много ДЕЦЕ!

И скупи бурмута да ушмркне.

— Али, господине, ви заборављате да ви имате лажан чуперак, — додаде он потсмешљивим гласом.

Ди Буские поцрвене, он је имао лажну косу десет педаља преко лобање. Госпођица Кормон подиже очи, угледа голотињу лобање и обори очи постиђена. Ди Буские баци на витеза најотровнији поглед којим је икада крастава жаба погледала свој плен.

— Уштве аристократске које сте ме презирале, уништићу ја вас једнога дана! — помисли он.

Витез де Валоа поверова да је повратио све своје позиције. Али госпођица Кормон није никако могла да схвати везу коју је витез постављао између своје жеље и лажног чуперка; уосталом, све и да ју је схватала, њена рука више није припадала њој. Господин де Валоа одмах виде да је све пропало. И збиља безазлена девојка, кад виде да ова два човека занемеше, хтеде да их забави.

— Одиграјте једну партију пикета, — рече им она без икакве злобе.

Ди Бускије се насмеши и оде, као будући домаћин, да донесе сто за пикет. Витез де Валоа, било зато што је изгубио главу, било зато што је хтео да остане да би проучио разлоге свога пораза и потражио му лека, препусти се туђој вољи као јагње које воде на касапницу. Он је задобио најстрашнији ударац буздованом који може да снађе једног човека а један племић је могао да остане ошамућен и од нечег мањег. Ускоро се вратише поштовани опат де Спонт и виконт де Троавил. Госпођица Кормон одмах устаде, отрча у претсобље, повуче ујака у страну и шапну му на уво своју одлуку. Кад чу да кућа у улици Сињ одговара господину де Троавил, она замоли свога будућег да јој учини услугу и да каже како је њен ујак знао да је она на продају. Она се не усуди да повери ову лаж опату, бојећи се његове расејаности. И лаж прође боље него што би прошла нека поштена намера. Увече је цео Алансон знао за велику новост. Већ четири дана град је био у грозници као кобних дана 1814 и 1815. Једни су се смејали, други су веровали у тај брак, ови су га осуђивали, они су га одобравали. Алансонска средња класа била је срећна, она је у њему видела једну своју победу. Сутрадан, код својих пријатеља, витез де Валоа је изустиио ову сурову реч:

— Кормонове завршавају како су и почели: од интенданта до лиферанта мала је разлика!

Вест о избору који је направила госпођица Кор-

мон погоди у срце једног Атаназа, али он није ничим показивао страшна узбуђења која су га раздирала. Кад је сазнао за женидбу, налазио се је код претседника ди Ронсре, где је његова мајка играла бостон. Госпођа Грансон погледа свога сина у огледалу, и нађе да је блед; али он је био такав још од јутра, јер је чуо неке неодређене разговоре о тој женидби. Госпођица Кормон је била једина карта на коју је Атаназ сецовао, и хладно предосећање катастрофе већ га је обузимало. Кад душа и машта увећају несрећу и од ње створе терет и сувише тежак за главу и за плећа; кад нада која је дуго гајена и чије би остварење умирило плаховиту орлушину која нагриза срце, изневери, и кад човек нема више вере ни у себе, и поред своје снаге, ни у будућност, и поред божанске моћи, онда се он скрха. Атаназ је био чедо царског васпитања. Вера у судбину, царева вера, спустила се са престола до у последње редове војске, до у гимназијске клупе. Атаназ заустави очи на игри госпође ди Ронсре са неком отупелошћу која се слободно могла да се схвати као равнодушност, тако да је госпођа Грансон помислила да се је преварила у осећањима свога сина.

Привидна равнодушност Атаназова објашњавала је његово одбијање да томе браку жртвује своја либерална уверења, према формули која је управо била створена за цара Александра, а која је дошла, мислим, од госпође де Стал преко Бенжамена Констана. Од те кобне вечери, несрећни младић ишао је да се шета по најживописнијем пределу

Сарте, по обали на којој су се задржавали цртачи који су се бавили Алансоном да би са ње хватали видике. На њој има воденица. Река је оживљавала ливаде. Обале Сарте су украшене дрвећем елегантних облика и лепо распоређеним. Ако је пејзаж једноставан, он ипак није без оних чедних дражи којима се одликује Француска, у којој се погледи никада не замарају источњачком светлошћу нити помућују вечитим маглама. Ово место било је осамљено. У провинцији нико не обраћа пажњу на лепе видике, било зато што су људи тамо њима засићени било зато што немају песничку душу. Кад се у провинцији нађе неко шеталиште, нека пољана, или неко излетиште са кога се отварају богати видици, онда су то места која нико не обилази. Атаназ је много волео таква осамљена места која освежава какав поток и на којима се ливаде задевају новим зеленилом под првим осмесима пролећног сунца. Они који су га виђали на таквим местима где седи под неком тополлом и који би тада видели његов дубок поглед, говорили су понекад госпођи Грансон:

— Са вашим сином нешто није у реду.

— Ја знам шта он ради, — одговарала им је мајка са изразом задовољства у лицу, стављајући им на тај начин до знања да он размишља о неком великом делу.

Атаназ се више није мешао у политику, он више није имао свога мишљења; али је изгледао, у више махова, доста весео, весео иронично, као они људи који сами зачикавају цео свет. Тај младић, далеко

од сваких идеја, далеко од свих паланачких задовољстава, слабо је кога интересовао, он уопште није био предмет радозналости. Ако је неко говорио о његовој мајци и о њему, то је било више због ње. Није било ниједне душе која би саосећала са његовом; ниједна жена, ниједан пријатељ не дођоше да му обришу сузе, које је просипао у Сарту. Да је дивна Сузана прошла овуда, колико би несрећу спречио тај сусрет, јер би се та два бића волела! Она је ипак стигла. Амбиција Сузанина била је последица приче о једној доста необичној пустоловини која је започета око 1799 у крчми Мор, и чији је садржај завртео њеним детињим мозгом. Једној девојци из Париза, лепој као анђели, полиција је била ставила у дужност да заведе маркиза де Монторан, једног од шефова кога су Бурбони поставили на чело шуанима; она се са њим састала у крчми Мор, баш кад се је враћао са своје експедиције у Мортањ: она га је завела и издала. Та фантастична особа, та власт лепоте над човеком, све у случају Марије де Вернеј и маркиза де Монторан, опсени Сузану; чим је сазрела, она осети жељу да се поигра људима. Неколико месеци после свога бекства она се није опирала да прође кроз своје родно место на путу за Бретању у друштву једног уметника. Хтела је да види Фужер, у коме се расплела пустоловина маркиза де Монторан, и да обиђе поприште тога живописног боја чије су трагедије, које су још увек мало познате, уљуљкивале њену прву младост. Затим је желела да прође кроз Алансон у тако сјајном

друштву и тако прерушена да је нико не препозна. Она је рачунала за трен ока склонити своју мајку од несреће и обазриво послати јадном Атаназу суму која је, у наше доба, за генија оно што су у средњем веку били бојни коњ и опрема које Ребека прибавља Ајванху.

Месец дана протече у најчудноватијим нагађањима у вези са удајом госпођице Кормон. Постојала је једна партија неверника који су порицали удају и једна партија оних који су у њу веровали. Након петнаест дана партија невера претрпе тежак пораз: кућа ди Бускиеова би продана за четрдесет и три хиљаде франака господину де Троавил, који је хтео да има у Алансону само једну сасвим обичну кућу, јер је касније имао да иде у Париз чим умре принца Шербелоф: рачунао је да спокојно сачека наследство, радећи на томе да обнови своје имање. То је изгледало позитивно. Неверници се нису дали дотући. Они су тврдили да је ди Буские, без обзира на то да ли ће се женити или неће, направио један одличан посао; њега кућа није коштала више од двадесет и седам хиљада франака. Оне који су веровали дотуче ова непобитна примедба оних који нису веровали. Шоанелу, бележнику госпођице Кормон, није још спомињан ниједном речи брачни уговор, говорили су даље они који нису веровали. Они који су веровали, чврсти у својој вери, однесоше двадесетог дана победу над неверницима. Господин Лепресоар, бележник либерала, дође код госпођице Кормон, где уговор би потписан. То је била једна од многобројних

жртва које је госпођица Кормон имала да подноси за свога мужа. Ди Буские је мрзео Шоанела из дна душе; њему је приписивао прву корпу коју је добио од госпођице Арманде, а корпа госпођице Арманде изазвала је, по његовом мишљењу, корпу госпођице Кормон. Матори борац из времена Директоријума тако је добро стајао код племените девојке, која је веровала да је рђаво оценила лиферантову лепу душу, да ова зажеле да окаје своју кривицу: она жртва свога бележника љубави! Па ипак, она му саопшти уговор, а Шоанел, човек који је био достојан Плутарха, узне писмено да брани интересе госпођице Кормон. Сам овај случај одгађао је венчање у бесконачност. Госпођица Кормон доби више анонимних писама. Она сазнаде, на своје велико изненађење, да је Сузана била девојка исто толико колико и она сама, и да заводник са лажним чуперком никада није могао да игра неку улогу у сличним пустоловинама. Госпођица Кормон пређе преко анонимних писама; али ипак написа писмо Сузани у циљу да расветли религију Материнског удружења. Сузана, која је без сумње била сазнала за венчање ди Бускиеа, признаде своје лукавство, посла хиљаду франака Удружењу, много нашкоди матором лиферанту. Госпођица Кормон сазва Материнско удружење, које одржа једну изванредну седницу, на којој би решено да претседништво више не притиче у помоћ незгодама које ће се десити, већ искључиво у таквим које су се већ десиле. Упркос овим сплеткама које су снабдевале град оговарањима мајсторски обрађенима,

заручници бише оглашени у цркви и у општини. Атаназ је имао да припреми обред. Из обзира према јавном моралу и општој сигурности, вереница оде у Пребоде, камо је ди Буские, затрпан тешким и раскошним букетима, одилазио изјутра, да се врати увече на вечеру. Најпосле једног кишовитог и тужног јунског дана, у подне, венчање госпођице Кормон и господина ди Бускиеа, говорили су неверници, обављено је у алансонској цркви, на очиглед целог Алансона. Супружници се упутише од куће у општину и из општине у цркву у каруцама, величанственим за Алансон, које је ди Буские набавио кришом из Париза. Нестанак старих двоколица претстављао је у очима целог града неку врсту несреће. Седлар са сѐске капије кукао је из свега гласа, јер је губио педесет франака прихода који су му доносиле оправке. Алансон је гледао са ужасом како се преко куће Кормон уводи раскош у град. Свако је страховао од поскупљивања намирница, од скакања кирија и од поплаве париског намештаја. Било је особа које су биле толико радознале да су давале по коју десетину маријаша Жаклену да би могле да виде из близа те каруце које су претстављале атентат на економију њиховог краја. Два коња која су купљена у Нормандији зададоше им такође велики страх.

— Кад ми овако сами купујемо коње, — рече Ронсреово друштво, — онда их више нећемо продавати онима који долазе да их траже.

Иако глупо, расуђивање је изгледало дубоко, утолико утолико је спречавало крај да пуни туђе џепо-

ве. За провинцију, богатство нација састоји се не толико у активном обртању новца колико у јаловом нагомилавању. Најзад се оствари и смртоносно пророчанство маторе девојке. Пенелопа подлеже запаљењу плућне марамице коју је добила четрдесет дана пре венчања, ништа је није могло спасти. Госпођа Грансон, Маријета, госпођа ди Кудре, госпођа ди Ронсре, цео град је приметио да је госпођа ди Буские ступила у цркву левом ногом! Претсказање утолико страшније уколико је већ сама реч лева имала извесно политичко значење. Свештеник који је имао да обави венчање отворио је случајно своју књигу на страни на којој се налази *De profundis*. Тако је ово венчање обављено уз тако злокобне, тако бурне, и тако поразне околности, да нико од њега није очекивао много добра. И све је пошло са зла на горе. Свадбених свечаности уопште није ни било, јер су младенци отпутовали у Пребоде. Париски обичаји имали су дакле да однесу победу над провинциским! тако се говорило. Увече је цео Алансон расправљао о свим тим будалаштинама; настао је скоро свеопшти бес код личности које су рачунале са једном од оних раскошних свадби какве се увек приређују у провинцији и које друштво сматра скоро за обавезне. Маријетина и Жакленова свадба обавила се весело: они су били једине две особе које су одрицале кобна прорицања.

Ди Буские је хтео да употреби ћар који је имао од своје куће на обнављање и модернизовање дома Кормонових. Био је одлучио да проводи два го-

дишња доба у Пребодеу, и одвео је тамо и свога ујака де Спонд. Ова вест је изазвала ужас у граду, где је свако предосетио да ће ди Буские повући земљу на кобну стазу удобног живота. Тај страх порасте још више кад грађани угледаше једнога јутра ди Бускиеа где се враћа из Пребодеа у Вал-Нобл, да би прегледао своје радове, у двоколицама у које је био упрегнут нови коњ и са Ренеом поред себе обученим у ливреју. Прво што је учинио кад је преузео управу имања било је то да је уложио сву уштеђевину своје жене у државне обвезнице, које су котирале 67 франака и 50 сантима. За непуну годину дана, за које је време стално шпекулисао са скакањем курса, он је стекао имање које је било скоро исто тако велико као и имање његове жене. Али оне поразне слутње, оне изазивачке новине, претекао је један догађај који је у вези са венчањем и који га приказује још злокобнијим. Увече истога дана када је обављен црквени обред, Атаназ и његова мајка налазили су се после вечере поред мале ватре направљене од прућа која се звала ватрицом и коју им је служавка потпаљивала у салону при крају обеда.

— Е лепо, вечерас ћемо ићи код претседника Ронсреа, када више нема госпођице Кормон, — рече госпођа Грансон, — Боже, ја се никада нећу навикнути да је зовем госпођом ди Буские, то име не могу никако да превалим преко уста.

Атаназ погледа мајку сетно и уздржљиво, он више није могао да се смеје, и хтео је да на неки начин

поздрави ту безазлену мисао која је превијала његову рану али није могла да је излечи.

— Мамице, — рече јој он гласом којим је говорио некада као дете, толико је тај глас био благ, и враћајући се на овај израз који је већ давно био напустио, — драга моја мамице, немојмо још да излазимо, овде је тако лепо, овако поред ватре.

Мајка чу али не разумеде ову последњу молбу једног самртничког бола.

— Останимо, драго дете, — рече му она. — Ја збиља више волим да разговарам с тобом, да слушам твоје планове, него да играм бостон на коме могу да изгубим свој новац.

— Лепа си вечерас, волим да те гледам. А онда, сам вечерас у мислима које се потпуно подударују са овим јадним малим салоном у коме смо ми толико патили.

— И у коме ћемо још патити, јадни мој Атаназе, дотле док твоја дела не успеју. Ја сам створена за беду; али, ти, срећо моја, кад видим твоју лепу младост како пролази без задовољства, и твој живот испуњен само радом! Та мисао је готова болест за једну мајку: она мене мучи увече, и буди изјутра. Боже мој, Боже мој, шта сам вам згрешила, за какав злочин ме кажњавате?

Она се диже из своје наслоњаче, узе малу столицу и припи се уз Атаназа тако да јој се глава нађе на грудима свога детета. У правом материнству увек се нађе нежне љубави. Атаназ пољуби ма-

тер у очи, у проседу косу, у чело, са побожном жељом да у сваки свој пољубац унесе сву своју душу.

— Ја никад нећу успети, — рече он покушавајући да сакрије од своје мајке кобну одлуку која му се врзмала по глави.

— Којешта! нећеш ваљда да клонеш духом? Као што и сам кажеш, мисао може све. Са десетак боца мастила, са десетак рисова хартије и са својом јаком вољом, Лутер је заталасао Европу. Е лепо, ти ћеш се прославити и учинићеш много добра истим оним средствима којима је он учинио много зла. Зар ниси тако рекао? Ја те слушам, видиш, и ја тебе разумем више него што ти мислиш, јер те још увек носим у свом крилу, и твоја најмања мисао одјекује у њему онако као што је некада одјекивао твој најмањи покрет.

— Видиш, мамице, ја овде нећу успети; нећу да ти износим слику својих раздирања и својих борби и својих немира. Допусти ми, мајко, да напустим Алансон; хоћу да идем да патим далеко од тебе.

— А ја опет хоћу да будем увек поред тебе, прихвати охоло мати. — Да патиш без твоје мајке, твоје јадне мајке, која ће бити твоја служавка ако устреба, која би се сакрила да ти не смета, ако би ти то затражио, твоје мајке која те тада не би отуживала да си се погордио? Не, не, Атаназ, ми се никако нећемо раставити.

Атаназ загрли своју мајку са жаром самртника који се хвата за живот.

— Али ја то хоћу, — прихвати он. — Иначе ћеш ме изгубити... Тај двоструки бол, твој и мој, убио би ме. А ипак је боље да живим, зар не?

Госпођа Грансон погледа свога сина једним унезвереним погледом.

— То ли ти дакле спремаш! Ја сам већ то чула. Према томе, ти одлазиш?

— Да.

— Ти нећеш отићи пре него ми све кажеш, пре него што ме обавестиш. Треба ти рубље, новца. Ја имам златника ушивених у моју доњу сукњу, треба да ти их дам.

Атаназ заплака.

— То је све што сам хтео да ти кажем, — продужи он. — А сад ћу да те одведем код претседника. Хајдемо...

Син и мајка изађоше. Атаназ остави мајку на вратима куће у којој је она имала да проведе вече. Дуго је гледао светлост која је избијала кроз пукотине капака; затим се припи уза зид, па осети једну луду радост када после четврт сата чу своју мајку где говори:

— Велика слобода осећања!

— Јадна мати, преварио сам је! повика он хватајући се обале Сарте.

Затим стиже пред лепу тополу под којом је толико размишљао већ четрдесет дана и под коју је био донео два велика камена за седење. И стаде да посматра ону лепу природу, која је у оном тренутку била осветљена месечином; прегледао је за неколико

часова сву своју славну будућност: прошао је кроз градове који су се узбуђивали на његово име; чуо је пљескање гомиле; удисао је празничне тамјане, дивио се целеме своме животу о коме је сањарио, пливао је сав раздраган у победничким радостима, подизао је сам себи споменик, дозивао је у памети све своје илузије да би се са њима опростио олимписки свечано. Ова мађија била је могућа за један тренутак; а сада је заувек ишчезла. У том узвишеном тренутку он стеже своје лепо дрво за које је био срастао као за неког пријатеља; затим стави оба камена у по један џеп свога реденгота и закопча га. Намерно је био изишао без шешира. Затим пође да разгледа провалију коју је одавно већ био изабрао; и склизну се у њу одлучно, старајући се да се много не чује, и то му пође за руком. Кад се око девет и по сати госпођа Грансон врати кући, служавка јој ништа не рече о Атаназу, она јој даде једно писмо; госпођа Грансон га отвори и прочита ово неколико речи:

— „Драга мајко, ја сам отишао, не љути се!”

— Лепо је направио! повика она. — А рубље! а новац! Писаће ми, потражићу га. Та јадна деца већито мисле да су паметнија од мајке и оца.

И мирно леже.

Сарта је била надошла пре подне претходног дана, а рибари су били предвидели тај надолазак. Поплаве мутне воде извлаче јегуље из њихових потока. Један рибар је међутим разапео своје мреже на месту где се био бацио јадни Атаназ, верујући да

га никад неће пронаћи. Око шест сати изјутра, рибар донесе његово младо тело. Две или три пријатељице које је имала јадна удовица употребише све могуће обазривости да би је припремиле да лакше прими синовљев леш. Вест о овом самоубиству изазвала је, као што се може и мислити, огроман одјек у Алансону. Уочи тога дана, јадни генијални човек није имао ниједног заштитника; сутрадан по његовој смрти из хиљаде грла чуло се: „Ја бих га био тако радо помогао, ја!” Врло је комотно правити се дарезљив када то ништа не кошта! Ово самоубиство објаснио је витез де Валоа. Племић исприча доста осетљиво, наивну, искрену и лепу љубав Атаназову према госпођици Кормон. Госпођа Грансон, којој витез отвори очи, присети се многих ситних прилика и утврди тачност причања господина де Валоа. Причање је било дирљиво, неке жене су и плакале. Госпођа Грансон је осећала неки пригушени неми бол, који је мало ко схватао. Кад је нека мајка завијена у црно она може да доживљава две врсте бола. Често је свет упућен у тајну њеног губитка; ако је њен син цењен, обожаван, млад или леп, на богатом путу и на скоку да постане богат, или већ славан, онда за њим сви жале; свет се придружује мајчиној жалости и ублажује је величајући је. Али постоји и матерински бол мајки које једино знају какво је њихово дете, које су једине дочекивале његове осмејке, које су једино оцениле вредност његовог живота тако брзо прекинутог; тај бол сакрива своју црнину, чија боја баца у засенак

боје сличних жалости; али о њему се никада не говори и срећом има мало жена које знају каква је жица у срцу тиме заувек потсечена. Пре но што ће се госпођа ди Буские вратити у град, претседница ди Ронсре, једна од њених добрих пријатељица, већ је била отишла да јој баци тај леш на руже њене радости, да јој каже какву је љубав одбила. Она јој унесе све кап по кап хиљаде капљица жучи у мед њеног првог брачног месеца. Кад се врати у Алансон госпођа ди Буские случајно сретете госпођу Грансон на углу Вал-Нобла... Поглед мајке која је умирала од бола погоди матору девојку у срце. У њему је било хиљаду проклетстава у једном једином, хиљаду муња у једној јединој зраци. Госпођа ди Буские претрну; тај поглед јој је прорицао, и желео, несрећу. Увече на сам дан катастрофе, госпођа Грансон, једна од највећих противница градскога пароха који је у исто време био и капелан цркве Сен-Леонар, задрхта помисливши на неумољивост католичких принципа које је исповедала њена сопствена странка. Пошто је сама поставила свога сина на одар и помислила на мајку Спаситељеву, госпођа Грансон се упути, са невероватном тескобом у души, у кућу свештеника који је био положио заклетву на нови устав. Она затече скромног свештеника заузетог смештањем конопље и лана који је давао за пређу свима женама, свима сиротним девојкама у граду, како никада раднице не би остале без посла; ово његово разумно милосрђе спасло је многе куће које нису могле да просе. Свештеник

остави своју конопљу и похита да одведе госпођу Грансон у своју велику собу у којој се очајна мајка, кад виде парохову вечеру, увери о скромности свога сопственог домаћинства.

— Господине попо, — рече му она, — преклињем вас...

И бризну у плач, не могавши да доврши.

— Знам шта вас је довело, — одговори свети човек; али ја се уздам у вас, госпођо, и у вашу рођаку, госпођу ди Буские, да ћемо моћи умилостивити преосвештеног владику у Сезу. Да, ја ћу се молити Богу за вашег несрећног сина; ја ћу му очитати заупокојену службу; али избегнимо сваки скандал и не дајмо прилике пакосницима из града да се скупљају у цркви... Ја сам, без свештенства, обноћ...

— Добро, добро, како ви желите, само да буде спуштено у посвећену земљу! — рече јадна мајка узимајући руку свештеникову и љубећи је.

Око поноћи, дакле, четири младића, Атаназови другови које је он највише волео, однесоше потајно ковчег у парохиску цркву. Са њима се нађе неколико пријатељица госпође Грансон, неколико жена у црнини и под велом; затим седам или осам младића према којима је преминули таленат био донекле поверљив. Четири буктиње осветљавале су ковчег који је био покривен флором. Свештеник, уз помоћ једног дискретног дечка из хора, очита молитву за упокојење. Затим самоубицу нечујно однесоше у један угао гробља, где је један дрвени црни крст, без натписа, означавао мајци место где јој син почива. Ата-

наз је живео и умро у засенку. Нико није оптужио свештеника, а владика је ћутао. Побожност мајчина искупила је непобожност синовљеву.

Неколико месеци иза тога, једне вечери, јадна жена, избеумљена од бола и гоњена оном необјашњивом жеђи несрећника који желе да замоче усне у своју чашу жучи, хтеде да оде да види место на коме се њен син удавио. Њен инстинкт јој је можда говорио да ће под оном тополом наћи неке непознате мисли; а можда је и желела да види оно што је њен син видео последњи пут у своме животу. Има мајки које би умрле од таквог призора, док друге пред њим побожно падају на колена. Стрпљиви анатомисти људске природе никада неће довољно понављати истине о које морају да се разбијају филозофска образовања, закони и системи. Треба да стално понављамо: бесмислено је хтети свести осећања на такве формуле; рађајући се у оваком поједином човеку, она се спајају са елементима који су му својствени и попримају своју физиономију.

Госпођа Грансон виде где једна жена дође из далека и узвикну на оном кобном месту:

— То је дакле овде!

Једна једина особа је плакала на том месту као што је мајка плакала: та особа била је Сузана. Кад је изјутра стигла у хотел Мор, одмах је сазнала за велику несрећу. Да је јадни Атаназ био жив, она је могла учинити оно што племените особе које немају новаца сањају да учине, а на што богати никада не мисле, она би му послала неколико хиљада

франака написавши на омоту: Новац који дугује вашем оцу један друг који вам га враћа. То анђеоско лукавство измислила је Сузана за време свога пута.

Милосница опази госпођу Грансон и удаљи се брзо пошто јој рече:

— Ја сам га волела!

Сузана, доследна својој природи, не напусти Алансон све дотле док поморанџин цвет који је украшавао невесту не замени цветом од локвања. Она прва изјави да ће госпођа ди Буские остати вечито само госпођица Кормон. Тако је једним ударцем језика осветила Атаназа и драгог витеза де Валоа.

Алансон је био сведок једног постепеног самоубијања, које је било много жалосније, јер је Атаназа брзо заборавило алансонско друштво, које хоће и мора да брзо заборави своје мртве. Јадни витез де Валоа умро је још за живота, он је сам себе убијао сваког јутра већ пуних четрнаест година. Три месеца после венчања ди Бускиеова, друштво је приметило, не без извесног чуђења, да је рубље витезово постало мрко и да му коса није била уредно почешљана. Једном разбарушен, витез де Валоа више није постојао! Неколико зуба од слоноваче ишчезоше тако да нико од познавалаца људског рода није могао да открије коме су телу припадали, да ли су били страни или домаћи, биљни или животињски, да ли су их из витеза ишчупале године или их је он сам заборавио у фијоци свог сточића за тоалету. Машна му се окретала сама око себе, равнодушна

према свакој елеганцији! Црначке главе су избледеле од прљавштине. Боре су му се на лицу збрчкале и потамнеле, а кожа му је постала налик на пергаменат. Запуштени нокти били су му понекад оивичени црном кадифом. Прслук му је био ишаран заборављеним балама које су се хватале у наслаге као јесење лишће. Памук у ушима мењао је сада врло ретко. Туга се била усталила на његовом челу и утиснула му своје жуте боје дубоко у боре. Најзад, пропадање које је са таквом вештином сузбијано сруши ону лепу зграду и показа колико душа има утицаја на тело јер плави човек, племић, први љубавник, умре чим га је изневерила нада. Дотле, витежев нос је имао љупку форму; никада из њега није цурила ни црна влажна слина ни љигава бала; али витезов нос упрљан дуваном који је вирио из ноздрва и нагрђен балама које су се служиле олуком који се налазио на средини горње усне; тај нос који више није марио да изгледа пристојан указао је на огромну пажњу коју је витез некада посвећивао сам себи и показао, њеним обимом, величину и истрајност човекових намера према госпођици Кормон. Кудре, кога је он, иначе, избио из седла, упропастио га је једном духовитом игром речи. То је била прва освета коју је доброћудни витез поднео; али је ова игра речи била убиствена и превазишла је за стотину лаката све игре речи интабулационог протоколисте. Кад господин ди Кудре виде ову револуцију која се одигравала са носом, он витеза прозва **Н е р е с т а н о м**. Најзад, анегдоте се угледаше на зубе; и до-

сетке постадоше ретке; али се апетит одржао, и племић у овом бродолуму свих својих нада спасао је само свој стомак; ако је немарно шмркао бурмут, он је стално ждерао као вук. Ви ћете схватити какву је пустош изазвао овај догађај тек онда ако вам кажемо да се господин де Валоа много ређе забављао са принцезом Горицом. Једног дана он дође код госпођице Арманде са једним листом пред својом цеваницом. Тај пад је био страشان, кунем вам се, и погодио је цео Алансон. Тај вајни младић који је постао старац, то створење које је под теретом душевног пораза постало од педесетогодишњака деведесетогодишњаком запрепастило је друштво. Он је после одао своју тајну: чекао је, вребао је на госпођицу Кормон; као стрпљив ловац, узимао ју је на нишан пуних десет година и промашио ју је. Најзад је немоћна Република однела победу над јуначком аристократијом, и то усред Реставрације! Форма је триумфовала над садржајем, материја је победила дух, устанак, дипломатску вештину. И, за последњу несрећу, једна повређена гризета откри тајну јутарњих часова витежевих, и витез испаде развратник, либерали му набацише сву нахочад ди Бускиеову, а алансонско предграђе Сен-Жермен прими их са највећом гордошћу; насмеја се само и рече: „Па шта је могао да ради тај добри витез?“ Оно је жалило витеза, ставило га је под своју заштиту, оживљавало је његове осмехе, и једна страшна мржња се сручила на ди Бускиеову главу. Једанаест особа је прешло д'Езгрињоновим а напустило салон Кормонових.

Ово венчање је нарочито довело до образовања партија у Алансону. Кућа д' Езгрињон претстављала је у њему аристократију, јер су се Троавили, који су се били повратили, прикључили њима. Кућа Кормон претстављала је, под вештим утицајем ди Бускиевим, оно кобно мишљење које је, ни стварно либерално ни одлучно ројалистичко, уродило 221-им, онога дана кад је добио одређене облике рат између најузвишеније, највеће и једино праве власти, власти краљевства, и најлажније, најнесталније и најтиранскије власти, власти која се назива парламентарном и коју врше изборне скупштине. Салон ди Ронсре, који се потајно придружио салону Кормон, био је одлучно либералан.

Кад се вратио из Пребодеа, опата де Спонтално су мучиле душевне патње које је он потиснуо дубоко у себе и о којима је он ћутао пред својом сестричином; али он отвори своје срце госпођици Арманди, којој признаде да би, иако су обојица били луди, витеза де Валоа претпостављао господину ди Бускиеу. Никад добри витез не би био толико непристојан да се супротставља једном јадном старцу који је имао да живи само још кратко време. Ди Буские је све испретурао по кући. И опат је говорио, док су му слабе сузе навирале из његових угаслих очију:

— Госпођице, ја немам више хладовине по којој сам се шетао пуних педесет година! Моје предраге липе сравњене су са земљом! Сад кад треба да умрем,

мени Република изгледа као неки ужасан дармар у домаћем газдинству!

— Треба опростити вашој сестричини, — рече витез де Валоа. — Републиканске идеје су прва заблуда младости која тражи слободу али која налази најстрашнији деспотизам, деспотизам немоћне руље. Ваша јадна сестрична није кажњена због онога у чему је згрешила.

— Шта ја могу да почнем у једној кући у којој играју голе жене насликане по зидовима? Где да опет нађем оне липе под којим сам читао свој требник?

Сличан Канту, који није могао да повеже своје мисли кад су му оборили јелу коју је имао навику да гледа за време својих размишљања, добри опат није могао да нађе правога заноса у својим молитвама шетајући се кроз алеје без хлада. Ди Буские је дао да се засади енглески врт!

— То је боље, — говорила је госпођа ди Буские, иако није мислила тако; али и свештеник Кутирие ју је био овластио да чини многе ствари да би угодила своме мужу.

Обнављање одузело је сав сјај, сву доброћудност и сав патријархалан изглед старој кући. Слична витезу де Валоа, чија би се немарност могла сматрати неком врстом одрицања, грађанска величанственост салона Кормон није више постојала откако је он постао бео и златан, намештен отоманима од махагонија и пресвучен плавом свилом. Откако је трпезарија била украшена на модеран начин, јела су

у њој постала мање топла и у њој се више није јело онако добро као некада. Господин ди Кудре је тврдио да осећа да му досетке застају у грлу због оних ликова насликаних на зидовима који су му гледали у беоњачу. По спољашности, кућа је још увек одисала провинцијом, али унутрашњост њена одавала је лиферанта из времена Директоријума. Све је било у лошем укусу агента мењача: стубови од штуко-гипса, врата у стаклу, грчки профили, позлаћени симсови, мешавина свих могућих стилова, неумесна велелепност. Алансон је пуних петнаест дана оговарао ту раскош која је изгледала невиђена и нечувена; а затим је, после неколико месеци, био на њу поносан, и многи богати фабриканти обновише свој намештај и удесише лепе салоне. Модеран намештај поче да се појављује у граду. Виђале су се чак звездане лампе! Опат де Спонд био је међу првима који су проникнули невидљиве недаће које је овај брак имао да унесе у живот његове љубљене сестричине. Обележје отмене једноставности које је носио њихов заједнички живот изгубило се већ прве зиме, у којој је ди Буские приређивао по два бала месечно. Виолине и профана музика светских весеља завршише се у овој светој кући, за време док се опат де Спонд на коленима молио Господу! Затим се и политички систем овог озбиљног салона полако изопачио. Епископски заменик је прозрео ди Бускиеа, он је задрхтао од његовог заповедничког тона; приметио је и неколико суза у очима своје сестричине онда кад је она изгубила власт

над својим имањем и кад јој је њен муж оставио једино да води бригу о рубљу, о храни и о осталим стварима које спадају у надлежност жена. Роза више није издавала наређења. Жаклен, који је постао искључиво кочијаш, поштовао је једино вољу господареву; исто тако и Рене, лакеј, и један шеф који је био дошао из Париза, јер Маријета се сада бавила само кујном. Госпођа ди Буские могла је још да заповеда само Жозети. А знате ли ви како је тешко одрећи се слатких навика које доноси са собом власт? Ако је триумф воље једна од заносних радости живота великих људи, он је цео живот за ограничена створења. Требало би бити министар и пасти у немилост, па моћи схватити горки бол који је захватио госпођу ди Буские кад је била сведена на најобичнију ропкињу. Често је морала да се пење у кола мимо своје воље, да гледа људе који јој нису били пријатни; она није више руковала својим драгим новцем, она која је била слободна да потроши колико је хтела и која онда није трошила ништа. Свака ограда која нам се наметне ствара у нама жељу да је прекорачимо! Обуздана слободна воља често је извор највећих патњи! Ови почеци били су још цвеће. Сваки уступак учињен мужевљевом ауторитету био је диктован љубављу јадне девојке према своме брачном другу. Спочетка се ди Буские понашао одлично према својој жени; био је сјајан, износио јој је ваљане разлоге при сваком новом присвајању њених права. Соба која је тако дуго била пуста имала је прилике да слуша увече гласове двоје

супружника поред ватре. Зато је првих двеју година свога брака госпођа ди Буские изгледала врло задовољна. Имала је онај неусиљени и помало препреден ираз којим се одликују младе жене после венчања из љубави. Крв је није више мучила. Та смиреност је помела потсмеваче, оповргла гласине које су се проносиле о ди Бускиеу и збуниле познаваоца људских срдаца. Роз-Мари-Виктоар толико се бојала да не изгуби свога мужа ако би му изашла из воље, ако би га увредила или ако би изгубила његову љубав, да је била приправна да му жртвује све, па чак и свог ујака. Ситне недотупавне радости госпође ди Буские заварале су јадног опата де Спонд, који је лакше подносио своје личне недаће док је мислио да је његова сестричина срећна. Алансон је најпре делио попино мишљење. Али је постојао један човек кога је теже било преварити неголи цео град. Витез де Валоа, који се био повукао на Свето брдо високе аристократије, проводио је свој живот код д'Езгрињонових; слушао је оговарања и блебетања и мислио дан и ноћ како ће да не умре без освете. Дотукао је вештака у игри речима, и сада је хтео да ди Бускиеа погоди у срце. Јадни опат је схватио ништавило прве и последње љубави своје сестричине и уздрхтао је кад је прозрео лицемерну природу свога зета и његове подлачке ујдурме. Иако се ди Буские уздржавао помишљајући на ујаково наследство, и није хтео ничим да га ожалости, он му је ипак задао последњи ударац који га је и у гроб отерао. Ако сте склони да у речи не трпе-

љивост видите реч чврстина начела, ако нисте склони да осудите у католичкој души некадашњег епископског заменика стоицизам за који Валтер-Скот изазива код вас дивљење откривајући га у пуританској души оца Џени Динса, ако сте склони да и римској цркви признате да јој је начело *Potius mori quam foedari* коме се ви иначе дивите као републиканском верују, ви ћете онда разумети колики је бол обузео великог опата де Спонд кад је у салону свога зета видео попа издајника, отпадника, двоструког грешника, јеретика, непријатеља цркве, пароха који је друге наговарао да положи заклетву. Ди Буские, који је имао потајну жељу да загосподује оним крајем, хтео је, као први корак својој моћи, да измири капелана цркве Сен-Леонар са месним парохом, и постигао је свој циљ. Његова жена је веровала да врши дело мира тамо где је, по као стена постојаном опату, било по среди само обично издајство. Господин де Спонд је остао сâм са својим уверењем. Владика дође код ди Бускиеа и изгледао је задовољан што су престала непријатељства. Врлине попа Франсоа победиле су све, изузев римског католика који је био способен да узвикне заједно са Корнејем:

Боже мој, колико ћеш ми врлина омрзнути!

Кад свештеник издахну угаси се и права вера у епархији. Године 1819 наследство опата де Спонд повећа земљишне приходе госпође ди Буские на двадесет и пет хиљада франака, не рачунајући ни Пре-

боде, ни кућу Вал-Нобл. То је било некако у оно доба кад је ди Буские вратио својој жени капитал од уштеђевине коју му је она била дала; он је њој дао тај капитал да га употреби на куповину имања која су се налазила у непосредној близини Пребодеа и на тај начин је створио од Пребодеа једно од највећих добара у области, јер су и земље које су припадале опату де Спанд биле уз сâм Пребоде. Нико није знао колико је лично богатство ди Бускиеово, јер је он свој капитал улагао код Келера у Паризу, камо је одлазио четири пута годишње. Али у оно доба важио је као најбогатији човек у области Орн. Тај вешти човек, вечити кандидат либерала, коме је стално недостајало по седам до осам гласова у изборним борбама које су вођене под Ресторацијом и који је јавно и са презрењем одбијао либерале хотећи да буде изабран као министарски ројалиста, а не успевајући никако да савлада нерасположење власти, и поред помоћи конгрегације и чиновништва; тај одвратни републиканац, честољубив до безумља, наумио је да проведе борбу са ројализмом и аристократијом у оном крају баш у тренутку кад су они у њему триумфовали. Ди Буские се ослонио на свештенство помоћу лажног утицаја своје вешто изиграване побожности: пратио је своју жену на службу Божју, давао новац за градске манастире, подржавао конгрегацију Светог Срца, изјашњавао се за свештенство у свима приликама у којима би се свештенство борило против града, области или државе. Потајно потпомаган од либерала и заштићаван од

цркве, и остајући и надаље уставни ројалиста, тај човек је непрестано био уз аристократију у области да би је упропастио, и упропастио ју је. Пазећи на грешке које су учинили највиши претставници племства и владе, он је остварио, уз помоћ грађанства, сва побољшања за која су племство, перство и влада имали да дадну идеју и да их изводе а која су они спречавали због глупаве љубоморе власти у Француској. Уставно схватање га је одвело у надлежност парохову, у рад на подизању позоришта, у сва питања која је могао предузети и која је он онда постављао као предлоге либералне странке, којој се придруживао у најживљим расправама истичући на прво место добро земље. Ди Буские је индустријализовао своју област. Он је убрзао напредовање провинције из мржње према породицама које су биле настањене на бретањском друму. И на тај начин је спремао освету против сопственика замкова, а нарочито Езгрињоновима, којима је једнога дана имао да забоду у груди отрован бодеж. Дао је новац да се подигне индустрија чипака у Алансону; оживео је трговину платна, град је добио једну предионицу. Уносећи се тако у све послове и у срце наше, чинећи оно што краљевство није чинило, ди Буские није ризиковао ни пребијене паре. Пошто му је његово богатство служило као ослонац, он је могао да чека резултате које су предузимљиви али сиромашни људи често морали да уступају својим срећним наследницима. Он постаде банкар. Тај Лафит у маломе улагао је новац у све

нове изуме, осигуравајући у првом реду себе. Он је врло добро обављао своје послове радећи на општем добру; он је на све стране сејао поуздање, био заштитник нових превозних предузећа, давао сугестије за молбе властима да подигну потребне путеве и мостове. Власти су у томе гледале заилажење у свој делокруг. Борба се приметну доста невешто јер је добро земље захтевало да обласна управа попусти. Ди Бускије је дражио провинциско племство против дворског племства и против перства. Најзад је припремио опасно прикључење једног јаког дела уставних ројалиста борби коју су подржавали Ж у р н а л д е Д е б а и господин де Шатобријан против престола, незахвалну опозицију која је почивала на ниским интересима и која је била један од разлога победе грађанства и новинарства 1830. Тако су ди Бускије, као и они које је он претстављао, имали срећу да виде пратњу краљевства, за којим не кану ниједна суза у провинцији у којој је оно било изгубило сваку љубав из хиљаду разлога који су овде наведени само непотпуно. Стари републиканац, који је наручивао службе Божје и који је петнаест година изигравао комедију да би задовољио своју крвну освету, лично баци са општине белу заставу уз бучно одобравање народа. Ниједан човек у Француској, није бацио на нови престо који је подигнут у августу 1830 поглед који би био испуњен са више осветничке радости. За њега је долазак млађе гране значио победу Револуције. За њега је победа тробојне заставе значила ускрснуће Монтање, која је овога

пута имала да дотуче племиће средствима сигурнијим од гиљотине, зато што је њихова акција била мање насилничка. Перство без права наслеђа, национална гарда која ставља на исту ногу бакалина и маркиза, укидање мајората које је тражио један грађанин адвокат, укидање првенства католичке цркве, сви законодавни проналасци месеца августа 1830 били су за ди Бускије најмудрија примена начела године 1793. Од 1830 тај човек је главни закупац пореза. Он се ослањао, да би успео, на своје везе са војводом од Орлеана, оцем краља Луја Филипа, и на господина де Фолмон, некадашњег интенданта удове војвоткиње од Орлеана. Цени се на осамдесет хиљада франака ренте. У очима свога краја, господин ди Бускије је добар човек, човек за поштовање, непоколебљив у својим принципима, поштен и предуспретљив. Алансон му дугује своје прикључење индустриском покрету који је од њега створио прву карику којом ће се Бретања можда везати једнога дана за оно што се назива модерном цивилизацијом. Алансон, који није имао 1816 ни двоја честита кола, кроз десет година је гледао како јуре по његовим улицама каруце, затворена кола, кочије, лака кола и двоколице, и није им се нимало дивио. Грађани и поседници, најпре преплашени кад су видели да цене стварима скачу, увидели су доцније да то скакање цена има повољан финансиски ефекат на њихове приходе. Пророчке речи председника ди Ронсре: Ди Бускије је врло јак човек! прихватио је цео крај. Али, на несрећу његове жене, те речи су биле страховито нетачне. Муж није био

нимало налик на јавног радника и политичког човека. Тај велики грађанин, тако либералан ван куће, тако добродушан, тако заљубљен у своју земљу, био је деспот у кући и потпуно лишен брачне љубави. Тај човек који је био тако темељно подмукао, лицемеран и лукав, тај Кромвел Вал-Нобла, понаша се у својој кући онако како се понаша према аристократији, коју је миловао да би је угушио. Као и његов пријатељ Бернадот, он је носио велурску рукавицу на гвозденој руци. Његова жена му не даде порода. Тако су се приче Сузанине и набацивања витеза де Валоа показала као оправдана. Али либерално грађанство, уставобранитељско ројалистичко грађанство, сеоски племићи, чиновништво и „поповска странка“, како ју је називао У с т а в о б р а н и л а ц, бацише кривицу на госпођу ди Буские. Господин ди Буские ју је узео тако стару, говорили су они. Уосталом, то је била срећа за ту јадну жену, јер у њеним годинама тако је опасно имати деце! Кад би госпођа ди Буские поверила плачући своја периодична очајања госпођи ди Кудре, госпођи ди Ронсре, ове госпође би јој говориле:

— Па ви сте луди, драга моја, ви не знате шта желите, дете би за вас значило смрт!

Затим су многи људи који су, као господин ди Кудре, везивали своје наде за победу господина ди Бускиеа, певали му славопојке преко својих жена. Јадну матору девојку су упропастиле овакве свирепе реченице:

— Али, ви сте врло срећни, драга моја, јер сте се удали за једног способног човека; вас ће мимоићи

несреће које сналазе жене које се удају за људе без енергије, неспособне да управљају својим имањем, да васпитавају своју децу.

— Ваш муж вас је направио краљицом овога краја, лепа моја. Тај вас никада неће оставити у неприлици, он води цео Алансон.

— Али ја бих хтела, — одговарала је јадна жена, — да се мање сатире због света, а више...

— Вас је врло тешко задовољити, драга госпођо ди Буские, све вам жене завиде на вашем мужу.

Како је свет рђаво мислио о њој и поче да је осуђује, хришћанка је нашла у свом унутрашњем животу широко поље на коме ће да развија своје врлине. Живела је у сузама и није престајала да пред светом показује савршено мирно лице. За једну побожну душу мисао „Волела сам витеза де Валоа а удала сам се за ди Бускиеа“, која јој је стално кљувала срце, била је прави злочин. Љубав Атаназова јављала јој се такође у облику гриже и прогонила ју је у њеним сновима. Смрт њеног ујака, чија су нерасположења била избила на јаву, учинила су јој будућност још болнијом, јер је стално мислила на патње које је њен ујак морао подносити гледајући како су се измениле политичке и верске доктрине у кући Кормон. Често се несрећа спусти брзо као гром, као у случају госпође Грансон; али у случају маторе девојке она се спуштала тихо, као капљица зејтина која напушта материју тек пошто ју је полако натопила. Витез де Валоа био је зловни виновник несреће госпође ди Буские. Њему је лежало на срцу да се ослободи своје преварене вере; јер

је витез де Валоа, који је био велики стручњак у љубави, презрео ди Бускиеа као ожењена човека исто као што га је био презрео као момка... Али лукавог републиканца није било лако изненадити: његов салон је наравно био затворен витезу де Валоа као и свима онима који су се првих дана његова брака одрицали куће Кормон. А осим тога, он је био неприступачан исмејавању, имао је огромно богатство, био је господар Алансона, и било му је стало до његове жене исто толико колико би Ришарду III било стало до једног коња помоћу кога би добио битку кад би га видео где цркава. Да би угодила своме мужу, госпођа ди Буские је прекинула са кућом д'Езгрињон, у коју више није залазила; али кад би је њен муж оставио саму за време својих путовања у Париз, она би одлазила у посету госпођици Арманди. Но, две године после венчања, тачно на дан смрти опата де Спанд, госпођица Арманда приступи госпођи ди Буские кад је ова излазила из цркве Сен-Леонар, где је присуствовала парастосу за покој душе покојног опата. Племенита девојка је мислила да у овој прилици треба да изјави саучешће ожалашћеној наследници. Пошле су заједно у разговору о драгом покојнику, од Сен-Леонара до корза; и пошавши даље, оне стигоше до забрањеног дома у који госпођица Арманда увуче госпођу ди Буские љупкошћу свога разговора. Сирота уцвељена жена је можда желела да се разговара о свом ујаку са особом коју је њен ујак толико волео. Затим је хтела да се поздрави са старим маркизом, кога није видела скоро три године. Било је један и

по после подне; госпођа ди Буские затече тамо витеза де Валоа који је био дошао на ручак и који се поздрави и рукова са њом.

— Ето, драга племенита и љубљена госпођо, — рече јој он узбуђеним гласом, — изгубили смо нашег побожног пријатеља; ваша жалост и наша је; да, ваш губитак осећа се овде исто тако живо као и код вас..., и више, — додаде он, — циљајући на ди Бускиеа.

После неколико похвалних реченица о покојнику, у које свако унесе понеку своју реч, витез узе љубазно руку госпође ди Буские, стави је на своју, стеже је са обожавањем и одведе госпођу до прозора.

— Јесте ли бар срећни? — запита је очинским гласом.

— Јесам, — одговори она оборивши очи.

Чувши ово јесам, госпођа де Троавил, кћер принцезе Шербелоф и стара маркиза де Кастеран дођоше да се придруже витезу, у пратњи госпођице Арманде. Све одоше да се прошетају по башти док не буде време обеду, а да госпођа ди Буские, утучена болом, и не примети да госпође и витез спремају против ње једну малу заверу изазвану радозналошћу.

„Имамо је у рукама, сад треба да сазнамо тајну!“ стајало је исписано у погледима које су чланови овога друштва упућивали једни другима.

— Да би ваша срећа била потпуна, — рече госпођица Арманда, — требало би да имате деце, једног лепог дечка као што је мој нећак...

Једна суза се скотрља низ лице госпође ди Бускије.

— Ја сам чуо да сте ви сами криви за то, да се бојите бременитости? — рече витез.

— Ја, — рече она безазлено, — да ми је имати једно дете, пристала бих да будем стотину година у паклу!

После овако постављеног питања, приметну се разговор који савршено обазриво поведоше виконтеса де Троавил и стара маркиза де Кастеран, које тако вешто запетљаше јадну стару девојку да им она одаде, и не знајући шта чини, тајне свога брака. Госпођица Арманда је узела за руку витеза и удаљила се, да би оставила три жене да разговарају о браку. И том приликом госпођи ди Бускије се отворише очи за хиљаде разочарења која је доживела у своме браку; али, како је поред свега тога остала ћуркаста, она је забављала оне којима је поверавала своје тајне дражесним безазленима. Иако је, у првом тренутку, лажни брак госпођице Кормон изазивао смејурију у читавом граду, који је убрзо био упућен у ди Бускијевице смицалице, ипак је госпођа ди Бускије освојила поштовање и наклоност свих жена. Док је госпођица Кормон трчала за мужем и није успевала да се уда, свако јој се смејао; али кад су људи сазнали за изузетан положај у који ју је довела строгост њених верских начела, сви су јој се дивили. Та јадна госпођа ди Бускије замени ону добру госпођицу Кормон. Витез на тај начин учини ди Бускијеа за неко време одвратним и смешним, али смешним само за кратко

време; и пошто је свако казао своју реч о њему, оговарање малаксава. А после, кад му је било педесет и седам година, мутави републиканац изгледао је многим зрео за пензију. Та околност поштри мржњу коју је ди Бускије гајио према кући д'Езгрињон до те мере да је постао немилосрдан кад је дошао дан освете. Госпођа ди Бускије доби наређење да никад не ступи ногом у ту кућу. Да би се осветио за подвалу коју му је направио витез де Валоа, ди Бускије, који је управо био основао Орнски гласник, пусти у њега следећи оглас:

„Добиће обвезницу на хиљаду франака ренте оно лице које могне да докаже постојање извесног господина де Помбретон, пре, за време или после емиграције”.

Иако је њен брак био по суштини својој негативне природе, госпођа ди Бускије је видела у њему извесне добре стране: зар није било боље водити бригу о најистакнутијем човеку у граду неголи живети сама? Ди Бускије је још увек био бољи од паса, мачака и штиглица које обожавају уседелице; он је гајио према својој жени једно осећање које је било стварније и мање користољубиво од осећања служавки, исповедника и оних који желе да се преваром докопају наследства. Доцније је његова жена гледала у њему оружје срибе Божије, јер је открила безброј грехова у својим жељама за браком; сматрала је да је на овај начин кажњена за несрећу коју је нанела госпођи Грансон и за превремену смрт свога ујака. Послушна верница оне религије која нам налаже да љубимо батине које нам се дају да бисмо се по-

правили, она је издигла свога мужа и јавно га хвалила; али у исповедаоници или увече у својим молитвама плакала је често и молила Бога да опрости невере њеном мужу, који је једно мислио а друго радио, који је желео смрт аристократији и цркви, двома религијама куће Кормон. Осећајући у себи повређена и пригушена сва своја осећања, али присиљена дужношћу да ствара срећу своме мужу и да му не шкоди ни у чему, и везана за њега неком необјашњивом љубави која је можда била плод навике, она је живела у вечитим супротностима. Била се удала за човека чије је држање и мишљења мрзела, али за кога се морала бринути са нежношћу коју јој је наметала дужност. Често би била у деветом небу зато што би ди Бускије јео њене пекмезе или нашао да је њен ручак добар; старала се да свака и најмања његова жеља буде задовољена. Ако би случајно заборавио омот својих новина на столу, уместо да га баци, госпођа би говорила:

— Рене, оставите то, господин то није оставио ту без разлога.

Кад би ди Бускије пошао на пут, она би се бринула за огртач, за рубље; она је његовом материјалном благостању посвећивала најсавесније мере предострожности. Ако би пошао у Пребоде, гледала је на барометар још уочи дана одласка да би сазнала хоће ли бити лепо време. Хватала му је жеље из погледа, попут пса који и кад спава чује и види свога господара. Кад би је дебели ди Бускије, побеђен овом прописаном љубављу, снажно загрлио око паса, пољубио у чело и рекао јој: „Ти си добра жена“ сузе радоснице скупиле би се у очима овог јадног

створења. Изгледа да се ди Бускије сматрао обавезним да се одужи за пажњу коју му је указивала Роз-Мари-Виктоар, јер католичка врлина није захтевала тако потпуно прикривање као што је било прикривање госпође ди Бускије. Али је побожна жена често остајала нема слушајући разговоре које су водили у њеном дому људи задахнути мржњом који су се крили испод уставобранитељских ројалистичких уверења. Она је дрхтала предвиђајући пропаст цркве; понекад би избацивала понеку глупу реч, понеку примедбу коју би ди Бускије пресекао једним погледом. Опречности њенога живота пуног трзавица најпосле заглупише госпођу ди Бускије тако да она нађе да је једноставније и достојније за њу да пригуши свој разум и да га не показује, него да се помири са тим да води један чисто животињски живот. И зато се потчинила као права робиња и почела да гледа у понижењима која јој је био наметнуо њен муж дело достојно хвале. Испуњавање брачних дужности није никад изазивало код ње ни најмањег роптања. Бојажљива овчица корачала је отада путем који јој је обележавао њен пастир; није више напуштала меко крило цркве, него се предала најстрожем испуњавању својих верских дужности; не мислећи више ни на Сатану, ни на своје таште радости, ни на своје пољске радове. Она је тако оличила скуп најчистијих хришћанских врлина и ди Бускије је постао стварно један од најсрећнијих људи краљевства француског и наварског.

— Она ће остати будала до последњег даха, — рече сурови свргнути надзорник, који је међутим ручавао код ње двапут недељно.

Ова би прича била преко сваке мере непотпуна кад се у њој не би споменула истовременост смрти витеза де Валоа са смрћу Сузанине мајке. Витез умре са монархијом, августа 1830. Био је отишао да се прикључи пратњи краља Шарла X у Нонанкур, и пратио га је побожно до Шербура са свима Троявилима, Кастеранима, Езгрињонима, Вернејима, итд. Стари племић понео је уза се педесет хиљада франака, своту до које се пењала његова уштеђевина и вредност његових прихода; он је предаде једном од верних пријатеља својих господара да је уруче краљу, наводећи као разлог своју скору смрт, затим, да је до те своте дошао добротом Његовог Величанства, и најпоследње, да новац последњег Валоа припада круни. Не зна се да ли је ватра његове привржености савладала одвратност Бурбона, који је напуштао своје лепо француско краљевство не поневши собом ниједног марјаша и кога је морало ганути витежево пожртвовање; али је извесно да је Цезарина, универзални наследник господина де Валоа, примила једва шест стотина франака ренте. Витез се врати у Алансон немилосрдно сатрвен болом, колико и умором, и издахну баш у тренутку кад је Шарл X ступио на страно тле.

Госпођа ди Вал-Нобл и њен заштитник, који су се сада бојали освете либералне партије, били су срећни што су нашли неки изговор да дођу непознати у село у коме је умрла Сузанина мајка. При продаји која се обавила приликом смрти витеза де Валоа, Сузана, желећи да има нешто за успомену на свог првог и доброг пријатеља, натера цену његовој бур-

мутици на невероватну своту од хиљаду франака. А сама слика принзеце Горице вредела је ту своту. После две године, један отмен младић који је скупљао лепе бурмутице из последњег века, доби од Сузанине витежеву, која је имала изванредну израду. Накит коме су повераване најлепше љубави на свету и задовољство целе једне старости налази се дакле изложен у некој врсти приватног музеја. Ако мртви знају шта се ради после њих, глава витежева мора да се у овом тренутку црвенила са леве стране.

Кад ова историја не би имала другог дејства осим тога да улије власницима драгих реликвија побожан страх и да их натера да прибегну неком додатку тестаменту да би непосредно одредили судбину тих драгоцених успомена на неку минулу срећу предајући се у братске руке, она би учинила огромне услуге једном витешком и заљубљеном делу публике: али она садржи и једно много узвишеније наравоученије... Зар она није доказ да треба створити једну нову паству? Зар она не захтева од толико просвећеног старања министра просвете стварање катедри за антропологију, науку у којој је Немачка испред нас? Модерне митове људи разумеју много мање него старе, иако смо поплављени њима. Митови су нас сколили са свих страна, они нам служе за свашта, они нам објашњавају све. И ако су они, као што каже хуманистичка школа, буктиње историје, они ће спасти царевине сваке револуције, само ако професори историје унесу објашњења која нам они дају у најшире слојеве! Да је госпођица Кормон била научно образована, да је у Орнској области постојао

један професор антропологије, најзад да је она читала Ариоста, зар би икада дошла до страшних несрећа једног брачног живота? Она би се можда питала зашто код талијанског песника Анжелика претпоставља Медора, који је био плави витез де Валоа, Ролану, чија је кобила угинула и који је знао само да бесни. Зар Медор не би тада постао митско лице дворанина женског краљевства, а Ролан мит револуција, разузданих, бесних и немоћних, које руше све и не стварају ништа? Ми износимо ово мишљење једног ученика господина Баланша, али не примамо одговорност за њега.

Нисмо дошли ни до каквог обавештења о малим црначким главама од дијаманата. Госпођу ди Вал-Нобл можете данас да видите у Опери. Благодарети првом васпитању које јој је дао витез де Валоа, она скоро да изгледа жена као што треба, иако је само жена каквих нам треба.

Госпођа ди Бускије је још у животу; значи ли то и да још увек пати? Кад је дотерала до шездесет година, до доба у коме жене могу да дозволе себи извесно признање, она је рекла у поверењу госпођи ди Кудре, чији је муж поново добио своје место августа 1830, да не може да се помири са мишљу да умре као девојка.

Париз, октобра 1836.

7.644

